

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNDE DİNİ KAVRAMLARIN
ALGILANMASINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME**

Yüksek Lisans Tezi

Şeyma Nur KAVUNCU MAZLUM

Çorum - 2024

**ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNDE DİNİ KAVRAMLARIN ALGILANMASINA
YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME**

Şeyma Nur KAVUNCU MAZLUM

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Macid YILMAZ

Çorum 2024

Şeyma Nur KAVUNCU MAZLUM tarafından hazırlanan “Ortaokul Öğrencilerinde Dini Kavramların Algılanmasına Yönelik Bir Değerlendirme” adlı tez çalışması 28/06/2024 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. İrfan SEVİNÇ (Jüri Başkanı)

.....

Prof. Dr. Macid YILMAZ (Tez Danışmanı)

.....

Dr. Öğr. Üyesi Elif SOBİ

.....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve ..... sayılı kararı ile Şeyma Nur KAVUNCU MAZLUM'un Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

(İmza)

Prof. Dr. Osman ÇUBUK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Şeyma Nur KAVUNCU MAZLUM

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNDE DİNİ KAVRAMLARIN ALGILANMASINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Şeyma Nur KAVUNCU MAZLUM

ORCID: 0009-0008-2730-780X

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Mayıs 2024

ÖZET

Bu araştırma ortaokul öğrencilerinin dini kavramlara ilişkin algılarını incelemeyi ve değerlendirmeyi amaçlamakta olup, olgubilim ekseninde nitel bir araştırmadır. Araştırma 2023-2024 yılında tipik durum örnekleme ile belirlenen Çorum ili Necip Fazıl Kısakürek Ortaokulu'ndaki 5, 6, 7. ve 8. Sınıf öğrencileri ile yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme soruları oluşturulmuş, ortaokul öğrencilerin dini kavramlarla ilgili görüşlerini değerlendirmek ve ortaya koymak amacıyla 42 katılımcıyla mülakat yapılmıştır. Elde edilen veriler araştırmacı tarafından analiz edilmiştir.

Araştırmada ortaokul öğrencilerine Allah, ahiret, peygamber, dua, vahiy, helal-haram, şehitlik, iman- İslam, mahşer, tasavvuf, ihsan, kader-takdir, zekât-sadaka, sünnet, sünnetullah ve tevekkül kavramları hakkında sorular sorulmuştur. Mülakat sonucunda elde edilen veriler analiz edilerek kavramlara ait sorulara göre üç farklı kategoride ayrı başlık halinde değerlendirilmiştir. Gelişim koşulları imkânı dâhilinde öğrencilerin verdiği cevapların başka benzer veya farklı durumların anlaşılıp değerlendirilmesi bakımından yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Elde edilen bu verilere göre din eğitiminde dini kavramların algılanmasına yönelik uygulamalar genişletilmeli helal-haram, şehitlik, iman- İslam, mahşer gibi kavramlara da yer verilmesi gerektiği söylenebilir.

Anahtar Kavramlar: Din Eğitimi, Algılama, Dini Kavram, Ortaokul Öğrencileri.

Bilim Kodu: 60501

AN EVALUATION OF THE PERCEPTION OF RELIGIOUS CONCEPTS IN SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Şeyma Nur KAVUNCU MAZLUM

ORCID: 0009-0008-2730-780X

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

May 2024

ABSTRACT

This research aims to examine and evaluate secondary school students' perceptions of religious concepts and is qualitative research on the axis of phenomenology. The research was conducted in 2023-2024 with 5th, 6th, 7th and 8th grade students at Necip Fazıl Kısakürek Secondary School in Çorum province, determined by typical case sampling. Semi-structured interview questions were created as a data collection tool, and 42 participants were interviewed to evaluate and reveal the opinions of secondary school students about religious concepts. The data obtained was analyzed by the researcher.

In the research, questions were asked about the concepts of Allah, afterlife, prophet, prayer, revelation, halal-haram, martyrdom, İman-Islam, judgment day, mysticism, bestowal, destiny-predestination, zekat-charity, the Sunnah of the Prophet, tevekkül, sünnatullah. The data obtained as a result of the interview was analyzed and evaluated under three different categories according to the questions related to the concepts. It is thought that, within the developmental conditions, the answers given by the students will be guiding in terms of understanding and evaluating other similar or different situations. According to these data obtained, it can be said that practices aimed at perceiving religious concepts in religious education should be expanded and concepts such as halal-haram, martyrdom, faith-Islam, and judgment should be included.

Key Terms: Religious Education, Perception, Religious Concept, Secondary School Students.

Science Code: 60501

TEŞEKKÜR

Çalışma sürecim boyunca yardım ve desteklerini esirgemeyen, tecrübesiyle yol gösteren danışmanım sayın Prof. Dr. Macid YILMAZ'a teőekkürü bir borç bilirim. Tez yazım sürecinde değerli yorumlarıyla katkı sağlayan değerli jüri üyeleri hocalarım Doç. Dr. İrfan SEVİNÇ ve Dr. Öğr. Üyesi Elif Sobi' ye müteőekkirim.

Hayatım boyunca olduğu gibi bu çalışmamada da destek ve yardımlarını benden esirgemeyen canım aileme, büyük bir sabırla beni teşvik eden kıymetli eşime sonsuz sevgilerimi ve teőekkürlerimi sunarım.

Anket ve mülakat yaptığım okulların öğretmen ve idarecilerine, mülakatlarıma katılan sevgili öğrencilere ve bu tezin oluşmasında emeği geçen herkese şükranlarımı sunarım.

Şeyma Nur KAVUNCU MAZLUM

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar DİZİNİ	x
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE GELİŞİM

1.1. Kavramın Tanımı.....	10
1.1.1. Kavrama ait özellikler.....	11
1.1.2. Kavramın türleri.....	12
1.2. Kavram Oluşturma ve Öğrenme.....	13
1.2.1. Kavram öğrenme aşamaları.....	15
1.3. Dini Kavramların Öğretimi.....	16
1.3.1. DKAB dersi ortaokul müfredatında geçen bazı kavramlar	17
1.3.2. Dini kavram öğretiminde karşılaşılan güçlükler	20
1.4. Gelişim Tanımı.....	24
1.4.1. 10-14 yaş çocukların gelişim özellikleri	25
1.4.2. Çocuklarda dini duygu gelişimini etkileyen faktörler	33

2. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

2.1. İman Konuları İle İlgili Kavramlar.....	35
2.1.1. Allah inancı kavramı.....	35
2.1.2. Ahiret ve mahşer kavramları.....	41
2.1.3. Peygamber kavramı.....	44
2.1.4. Vahiy kavramı	47

2.1.5. İman ve İslam kavramları	50
2.1.6. Kader/takdir ve sünnetullah kavramları.....	51
2.2. İbadet Konuları İle İlgili Kavramlar	55
2.2.1. Zekât ve sadaka kavramları	55
2.2.2. Peygamber sünneti kavramı	58
2.2.3. Dua kavramı.....	60
2.3. Ahlak Konuları İle İlgili Kavramlar	64
2.3.1. Helal ve haram kavramları	64
2.3.2. Şehitlik kavramı	66
2.3.3. İhsan kavramı.....	69
2.3.4. Tasavvuf ve tevekkül kavramları.....	70
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	74
KAYNAKÇA.....	80
EKLER.....	88
EK-1	89
EK-2	90

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri.....	34
--	----

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

a.s.	: Aleyhisselam
Böl.	: Bölüm
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celalühü
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DKAB	: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
EBA	: Eğitim Bilişim Ağı
Fak.	: Fakültesi
Hz.	: Hazreti
İlh.	: İlahiyat
Mad.	: Maddesi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme
Yay.	: Yayınevi
r.a.:	: Radıyallahu anh
v.b.:	: Ve benzeri
v.d.:	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Çocukların, ilk dini kavramları öğrenmelerinde birçok unsur etkili olabilmektedir. İlk olarak bu unsurların başında aile gelmektedir; sonraki dönemlerinde konuşma, kullandıkları dini kavramlar, davranışlar ve günlük yaşantı onların din anlayışında etkili olmaktadır. Çocukların ailede öğrendiği ilk dini kavramlar arasında "Allah" kavramı vardır. Çoğunlukla aile içinde günlük konuşma dilinde veya okulda ders esnasında dini kavramlar ile karşılaşılırlar. Kavramlar ilk olarak konuşma ile tecrübe edilerek veyahut işitme yoluyla çocuğun belleğine yerleşir. Söz gelimi çevreden gelen verileri anlamlar şeklinde yorumlayıp bunları belirli kelime ve kavramlarla ilişkilendirerek zihninde saklamaktadır. Sonrasında kelimeler çocuğun algıladığı anlamlara göre kavramlaşma ile gelişmektedir.

Din eğitiminde dini kavramların doğru kullanması ve öğretimi oldukça önemlidir. Benzer veya yakın dini kavramları öğrenmek, onun hakkındaki diğer konuları düşünürken o kavramın nasıl kullanıldığını ve nasıl ayırt edildiğini öğrenmekle mümkün olabilmektedir.

Çocukların 10-14 yaşları son çocukluk, ergenlik öncesi veya ön ergenlik dönemi isimleri ile bilinir. İçinde bulunduğu dönemin özellikleri yeni bilgilere meraklı, algılamada farkındalık, soyut düşünceler ekseninde tahmin yürütme, akıl yürütme, muhakeme yapmasıdır. Ayrıca ahlaki gelişimde gözle görülür farklılıklar meydana gelmektedir. Piaget bilişsel gelişime ek olarak bu dönemi "ahlaki özerk-otonom dönemi" şeklinde tanımlamaktadır. Bu dönemde çocuklar bilgileri olduğu gibi kabul etmezler, çıkarımda bulunarak zihinsel muhakeme yaparak algılamaya çalışabilirler (Aydın, 2003). Sonuç olarak din eğitiminde de dini kavramların algılanması ve zihinsel süreçleri önem arz etmektedir.

Dini kavramlar, dini hayatı anlamlandırmada önemli bir yere sahiptir ve öğrenmenin önemli bir parçasını oluşturur. Dini kavramlar doğru öğrenilmediği ve algılanmadığı takdirde sonraki kavram hatalarını da beraberinde getirmektedir. Dini hayatı anlamlandırmada önemli bir yere sahip olan dini kavramlar, kişilerin düşünce ve dil gelişimiyle aynı doğrultuda gelişmektedir.

Din eğitimi biliminin konusu insanın kendisidir. Bu yüzden hayatındaki bütünlüğü ve bu bütünlüğün içindeki insanın konumuna odaklanmaktadır. Diğer birçok bilimde olduğu gibi ve dinin de asıl sorusu Allah'tır. Bunu öğretime dahil etmek yine din eğitimi sayesinde olmaktadır. Sorulardan elde edilen cevaplar birer önermedir ve önermeler itiraz edildikçe billurlaşmaktadır. Yeni alanların açılmasına olanak sağlamaktadır. Bu sayede oluşturulan her bilgi, kendisinden daha güçlü düşünceler için ilham vermektedir.

Din eğitimi konularından bir tanesi kavram öğretimidir. Kavram öğretimi, okullarda yürütülen eğitim programları için önemlidir.

Somut işlemler dönemindeki 10-12 yaş grubu ve soyut işlemler dönemindeki 12-16 yaş grubu 5, 6, 7, 8. sınıf öğrencilerine yönelik söz konusu dini kavramları algılamalarını tespit etmek

amacı ile yapılan bu alan çalışması, din eğitimi bağlamında önem arz etmektedir. Bilhassa soyut kavramları algılama biçimleri ile bu dönem ile ilgili ön bilgi edinilebilir ve böylelikle aile, okul ve çevre çocuğun dini eğitiminde etkin bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsan hayatındaki en önemli dönemlerden birisi ortaokul çağıdır. Bu dönem, bireyin kişiliğinin, sosyal ilişkilerinin, dini yaşantısının zihinsel ve duygusal boyutta olgunlaşmaya başladığı, hayatının geri kalanını önemli derecede etkileyecek bir dönemdir. Bu dönemdeki çocukların dini tasavvurlarının nasıl olduğu, dini kavramları nasıl algıladıkları meselesi daima bilimsel çalışmaların üzerinde durduğu bir konu olagelmıştır. Zira dini kavramlar öğrencilerin dini, ahlaki ve ibadetle ilgili konuları öğrenmelerinde önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla bu kavramların doğru öğrenilmesi, öğretmenler tarafından doğru öğretilmesi ve kavramların doğru anlamlarıyla bilinmesi daha sonra verilecek din eğitiminin niteliğini artıran bir husus olabilmektedir.

Bu dönemdeki çocukların dini kavramları nasıl algıladıkları çalışmanın konusudur. Çalışmaya konu olan kavramlar hem ders kitaplarında hem de günlük yaşantılarda öğrencilerin karşısına çıkan kavramlardır. Öğrenciler açısından dini hayatın temelini atıldığı çocukluk yaşları ve din hakkında sorgulamanın yapıldığı ergenlik yaşlarında dini kavramların doğru anlaşılması büyük önem taşımaktadır.

Çocuklar pek çok konuda olduğu gibi din konusunda da yetişkinlerden farklı düşünüp kendi dünyaları içinde dini kavramları farklı algılayıp kendi iç dünyalarına yönelerek kendilerine ait farklı bir algı ve hayali oluşturabilir. Verdikleri cevaba göre dini kavramların nasıl algılandığı tespit edilen çalışmanın problem cümlesi, somut işlemler ve soyut işlemler dönemi diye nitelendirilen 10-14 yaş arası dönemdeki çocukları “Allah, ahiret, peygamber, dua, vahiy, helal-haram, şehitlik, iman- İslam, mahşer, tasavvuf, ihsan, kader-takdir, zekât-sadaka, Peygamber’in sünneti tevekkül, sünnetullah” kavramlarını nasıl algılamaktadır?” şeklinde formüle edilmiştir. Araştırma evrenini oluşturan ortaokul öğrencilerinin bilgi ve algı boyutu düzeylerinin kavramları algılama oluşumunda etkili olduğu düşünülen, sınıf, sosyal çevre, bağımsız değişkenleri açısından nasıl algıladıklarını tespit etmek de araştırmanın bir diğer problemidir.

Ortaokul öğrencilerinin müfredatta geçen bazı kavramlar konusunda yeterlilikleri hangi düzeydedir? (Yeterli bilgiye sahipler mi?)

İnanç konusundaki bazı kavramlar ile ilgili yeterlilikleri ne düzeydedir?

İbadet konusundaki bazı kavramlar ile ilgili yeterlilikleri ne düzeydedir?

Ahlak konusundaki bazı kavramlar ile ilgili yeterlilikleri ne düzeydedir?

Bu açıdan yapılan çalışma kavram öğretimi konusunda, öğrencilerin kavram öğrenme etkisini ortaya çıkarma konusunda yol gösterici niteliktedir.

Örgün ve yaygın öğretim ile okul veya cami merkezli din öğretimi süreçlerinde görev alan din eğitimcilerinin muhataplarına kazandırmayı hedefledikleri kavramları doğru içerikle, yanlış ve eksik öğrenmelere mahal vermeyecek tarzda öğretme yeterliğine sahip olmaları önemlidir (Çetinel, 2019).

İnsanların formal ya da informal, isteğe bağlı veya örtük olarak dini bilgiler edindikleri ve dini sosyalleşmelerini gerçekleştirdiği bu ortamlarda din eğitimi faaliyetlerinin doğru yapılabilmesi için Din Eğitimi Biliminin yapacağı araştırmalar ile değerlendirmelere ihtiyaç vardır (Genç ve Okumuşlar, 2012). Bu araştırma ile Din Eğitimi alanına katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Çocuklar Allah, vahiy, ahiret gibi soyut kavramlarla karşılaştıklarında tecrübeleri gereği farklı anlam oluşturabilmektedir. Söz gelimi farklı ve yanlış anlamaların bazen olumsuz sonuçlara neden olduğu gözlemlenmektedir. Çalışmanın amacı temelde algılamaları ortaya çıkarma üzerine kuruludur. Müslüman bir aile de doğan çocuk aynı zamanda yaratılışı gereği İslam inancına uygun bir yapıdadır. Bu inanç çocukluk çağından itibaren biçimlenmektedir. Çocuk çevresindeki olayları, varlıkları örneklerle ve benzetmelerle algılayabilmekte ve dini inanç ile ibadetlere dair ilk deneyim taklit ile başlamaktadır.

Çocuğun iyi bir karaktere sahip olması ve ahlak kurallarına riayet etmeyi öğrenip uygulaması noktasında dini eğitim önemli bir yere sahiptir. Dini eğitim ve din eğitimi zaman zaman birbirini yerine kullanılmaktadır. Çocuk gelişim süreci içerisinde doğrudan veya dolaylı bir şekilde dini inanç ve ibadetlerle muhatap olmaktadır. Öncelikle ailede anne babanın dini tutum ve davranışları bilişsel sosyal ve dil gelişimiyle birlikte dini ritüeller, semboller ve diğer uyaranlar çocukta dini inancın ve yaşantının hatta dini kavramların oluşmasında etkili olmaktadır.

Çocukların iyi bir bilişsel sosyal ve dil gelişim göstermeleri bilinçli ve sistemli bir terbiye süreci ile alakalı olmaktadır. Nitekim sistemli bir eğitim öğretim süreciyle dini kavramları öğrenilmesi ve kavranması sonucunda düşünceleri ve eylemleri daha makul ve anlamlı hale gelmektedir. Şu sebeple çocuk öğrendiği kavramlarla kendi düşünce ve duygularını anlamlandırma yoluna giderek çevresiyle daha aktif ve duyarlı biçimde etkileşim içinde olabilecektir. Haram, helal, dua, iman, ihsan ve peygamber sünneti gibi kavramlar bireyde erken yaşlardan itibaren kişiliğin oluşmasında ve gelişmesinde etkili olmaktadır. Bununla beraber kişiliğin oluşmasında ve gelişmesinde etkili olan dini kavramların öğrenilmesi bireyin sosyal davranışları (selamlaşma, özür dileme vb.) sergilemesine de katkı sunabilmektedir. Bundan dolayı kalıcı ve doğru bir bilgi birikimine sahip olunması iyi bir kavram öğretimine bağlı olabilmektedir.

Okulda öğrencilerin kavram öğrenmesi ya da daha önce yanlış öğrendiği kavramı düzelterek yeniden öğrenmesi konusunda başarısı, büyük ölçüde öğretmenin öğretim becerisiyle ilgilidir. Okullarda kavram öğretimi çoğunlukla konferans mantık ve anlayışı içerisinde yapılmaktadır. Öğrenci de kitapta yazılı olan ve öğretmenin önerisiyle öğrenciye aktarılan bilgiyi doğrudan

kabul etmeye hazırdır. Bu durumda öğrenci; yeni bilgiyi daha önce öğrendiği bilgilerle karşılaştıramamakta, şemalaştıramamaktadır (Ülgen, 2004).

Araştırmanın kavramsal içeriğini oluşturan I. bölümde, “Kavram” ve “Kavram Özellikleri Türleri ve Oluşturma” başlıkları altında gerek kavram olgusu ve gerekse kavram oluşturma ve öğrenme hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu yönüyle de araştırmanın öncelikli amaçlarını sıralayacak olursak: “Dini kavramların algılanması” gibi din öğretimi sürecinin öğelerine odaklanan, Din eğitimi Bilimine “Kavram Algılama” ve “Değerlendirme” bağlamında, teorik katkıda bulunmak ve dini kavramların öğretimi ve algılama sürecinde farklı yöntem ile elde edilen bulguları, Din Eğitimi Biliminin kullanımına sunmaktır. Aynı zamanda yapılacak olan araştırma da göz önünde bulundurularak nitel görüşme yöntemi ile dini kavramların öğretimi için bilgi, plan oluşturan kişi ve kurumlar ile din öğretimi hizmeti veren din görevlilerine kavram oluşum ve algılama süreçlerinde fayda sağlayarak bu konuda yorum geliştirme amacını taşımaktadır.

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda araştırmanın amacı; ortaokul öğrencilerinin din ve ahlak eğitimlerinde karşılaştıkları kavramlar hakkında bilgilerini tespit etmek, gelişim özelliklerine uygun olarak nasıl algıladıklarını ortaya koymak ve anlamaya çalışmaktır. Sonuç olarak ortaokul öğrencilerinin müfredatta yer alan bazı önemli kavramlarla ilgili yeterliliklerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Yine öğrencilerine daha etkili ve kalıcı bir eğitim vermek isteyen DKAB öğretmenlerine söz konusu kavramlarla ilgili olarak, anne ve babaların çocuklar üzerindeki etkisini göstererek velilerle iş birliği içerisinde olmanın gerekliliğini ortaya koyması açısından da önemlidir.

Bir problemin çözümüne ilişkin gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerini kullanan nitel araştırma, daha önceden bilinen veya fark edilmemiş problemlerin algılanmasına, probleme ilişkin doğal olguların gerçekçi bir şekilde ele alınmasına yönelik öznel-yorumlayıcı bir süreci ifade etmektedir (Seale, 1999). Araştırmacının yeni bilgilere erişimine olanak sağlayan esneklik, keşfedici bir yaklaşıma da izin verir. Keşfedici yaklaşım nitel araştırma arasında sıklıkla tercih edilen ve araştırma verilerinin yeni verilerle çeşitlendirilip ayrıntılandırmayı mümkün kılan önemli bir nitelik olmasının yanında, özellikle veri toplamanın bazı durumlarda zor olan lakin kullanışlı bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir.

Birçok etkiye özelliğe sahip nitel araştırmalar, birey ile ilişkili olgu ve olayların, kendi bağlamından kopmadan ve derinlemesine anlaşılmasına imkân sağlamaktadır. Böylece çocuğun yaşamış olduğu olaylar durumlar karmaşık haller bazen problemler nitel araştırmanın etkin olmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Bu durumda Çorum ilinde öğrenim görmekte olan ortaokul öğrencilerinin günlük yaşamları ve din dersleri (din kültürü ve ahlak bilgisi, peygamberimizin hayatı, temel dini bilgiler dersleri) içerisinde yer alan bazı dini kavramlara ilişkin algılarını belirlemeyi amaçlayan bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden keşfedici durum çalışması olarak düşünülmektedir.

Keşfedici durum çalışması, araştırmacının odak noktası doğrultusunda topladığı verinin içerisinde araştırılan olguyu keşfetmek için kullanılmaktadır. Sonucunda ise gelecek çalışmalar için durumla ilgili hipotezler geliştirilmekte ve öneriler getirilmektedir (Leymun vd., 2017). Bu nedenle görüşmede sorulan 16 dini kavramı nasıl ve ne şekilde algıladıklarını ortaya koymak, zihinsel gelişim özelliklerine göre tarafsız çıkarımlar yapmak ve istifade edilebilecek sonuçlara ulaşmak amacıyla bu çalışmada nitel yöntemler tercih edilmiştir. Açık uçlu nitel veriler, genellikle insanların yaşam deneyimini doğrudan yakalamak isteyen araştırmacılar için çekicidir. Ancak yapılandırılmamış nitel verileri çözümlenmeye hazırlamak için bazı işlemlere gerek vardır (Örneğin; sözlü kayıtların yazıya dökülmesi ve düzenlenmesi, saha notlarının düzeltilmesi). Bu nedenle verilerin kendisi araştırmacı tarafından inşa edilmiş bir metni temsil eder. Dünyayı (bazı yönlerini) deneyimlemek başka şey, bu deneyimi sözcüklere dökmek başka bir şeydir. Veriler bir kez sözcüklere döküldüğünde, çözümlenme için kullanılan ve araştırmacının inşa ettiği bir metne dönüşür (Punch vd., 2020).

Çalışmanın kuramsal çerçeve içerisinde öncelikle literatür taramasına yer verilmiştir. Bulgular ve yorumlar bölümünde nitel olarak mülakat tekniği kullanılmıştır. Öğrencilere müfredatta yer alan bazı dini kavramlar hakkında sorular yöneltilmiştir. Verilen cevaplar sırası ile herhangi bir yorum yapılmadan yazılıp, ardından bulgulara yönelik yorumlara yer verilmiştir.

Araştırmanın çalışma grubu, 2022-2023 eğitim-öğretim yılı aralık ayı itibarıyla 590 kız öğrenci, 567 erkek öğrenci mevcudu ile toplam mevcudu 1157 olan Çorum merkez Necip Fazıl Kısakürek Ortaokulunda öğrenim gören 10-14 yaş arası temel eğitim çağındaki 5, 6, 7. Ve 8. Sınıflardan yaklaşık 10'ar öğrenci olmak üzere 42 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılar, KK1 ve EK2 (erkek-kız-sıra sayısı) şeklinde kodlanmıştır.

Katılımcıların hiçbiri araştırmacı tarafından tanınmamaktadır. Araştırmada seçilen çocuklar arasında sosyal durum, özel yetenek veyahut kişisel bir sebeple ayırım yapılmamıştır. Araştırmacı tarafından tanınmayan katılımcılar, okul idarecilerinin yardımı ile okulda görev yapan öğretmenler tarafından rastgele seçilmiştir.

Nitel araştırmada veri toplama araçları gözlem, görüşme ve belge incelemesidir. Görüşme sözlü iletişim yoluyla insanları ve onlarla ilişkili durumları anlamaya çalışsan bir veri toplama aracıdır (Gürbüz ve Şahin, 2016). Ortaokul öğrencilerinin günlük yaşamları ve din dersleri (din kültürü ve ahlak bilgisi, peygamberimizin hayatı, temel dini bilgiler dersleri) içerisinde yer alan bazı dini kavramlara ilişkin algılarını belirlemeyi amaçlayan bu araştırma, keşfedici durum çalışması olarak mülakat (görüşme) şeklinde gerçekleşmiştir.

Araştırmada tek ölçek kullanılmıştır. bu konudaki literatür de göz önünde bulundurularak, dini kavramların algılamalarını ortaya koymak amacıyla özgün bir mülakat formu oluşturulmuştur. Bu araştırmada öğrencilerle yapılan görüşmeler, alana çıkış öncesi hazırlanan 16 sorudan oluşan 'Görüşme Formu' üzerinden gerçekleştirilmiştir. Görüşme formunun pilot uygulaması, 15 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir.

Görüşme sorularını uzman görüşüne sunulduktan sonra sorularda gerekli değişiklikler yapılmıştır. Gerekli görüşmelerden sonra yeni sorular eklenerek görüşme sorularına son hali verilmiştir. Görüşmede öğrencilere toplamda dini kavramlarla alakalı 16 açık uçlu soru yöneltilmiştir. Görüşme öncesinde öğrencilere, mülakatın uygulanma şekliyle ilgili bilgi verilmiş, isimlerinin çalışmada gizli tutulacağına dair teminat verildikten sonra görüşme uygulanmıştır. Bu durum, katılımcıların sorulara daha rahat ve samimi cevaplar vermelerini sağlamıştır.

Açık uçlu sorular araştırmacıya, araştırma sorularının daha ayrıntılı hale getirilmesi konusunda önemli bir esneklik sağlamaktadır. Açık uçlu sorular, araştırmacıya keşfetme ve toplanan verilerden yola çıkarak kuram oluşturma olanağı sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Görüşmeler okulun rehberlik odasında yapılmıştır. Ayrıca mülakatın korunması amacıyla, görüşülen kişiden izin alınarak ses kayıt cihazı ve aynı anda not alma yöntemleri kullanılmıştır. Her mülakat, yaklaşık 15-20 dakika sürmüştür. Öğrencilerle yapılan görüşmelerde cep telefonu aracılığı ile alınan ses kayıtları, bilgisayar ortamında metin haline dönüştürülmüştür. Verilen cevaplar herhangi bir yorum yapılmadan, ayrı ayrı öğrenci bazlı yazılmıştır. Ardından bulgulara yönelik yorumlara ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Araştırma için gerekli etik kurul kararları alınmıştır. İzin alındıktan sonra görüşme yapılan okuldaki öğrenci velilerinden “Veli Olur Formu” alınarak araştırmaya başlanmıştır.

Nitel veri analizi keşifsel bir süreçtir. Farklı araştırmacılar tarafından ileri sürülen nitel veri analiz yöntemlerinin ortak aşamaları olarak; veri toplama süreci ve veri kayıt işlemi, verinin çeşitli kavramlara tasnifi veya kategorilere ayrılması, kavramlar veya kategoriler arasında bağlantılar kurulması, açıklamalar ve yorumlar yapılması ve araştırmanın raporlaştırılması sayılabilir (Gürbüz ve Şahin, 2016). Nitel veri analizi, araştırmacının verileri düzenlediği, analiz birimlerine ayırdığı, sentezlediği, biçimleri (pattern) ortaya çıkardığı, önemli değişkenleri keşfettiği ve hangi bilgileri rapora yansıtacağına karar verdiği bir süreçtir (Bogdan ve Biklen, 1992). Diğer bir deyişle nitel analiz yapan araştırmacı, alandan toplamış olduğu verilerden hareket ederek bu veriler içerisinde saklı duran bilgiyi keşfetmeye ve ortaya çıkartmaya çabalamaktadır.

Nitel veri analizinde yaygın bir biçimde şu üç yöntem önerilmektedir. Birinci olarak, araştırma sonunda elde edilen verilerin orijinal şekline mümkün olduğunca bağlı kalınması gerekmektedir. Burada katılımcı görüşlerini alıntı yaparak verileri sunmak bu özgünlüğün geçerliliğini artırmaktadır. İkinci yöntemde ise verileri betimsel bir yaklaşımla sunmakla beraber bazı kodların belirlenmesi, kodlardan kategorilere ve kategorilerden temalara geçilmektedir. Bu metotta temalar arasında ilişkiler de kurulmuş olmaktadır. Üçüncü yöntemde ise araştırmacı tüm bu analizlerin yanında kendi yorumlarıyla verileri analiz etmektedir (Baltacı, 2017; Creswell, 2002; Eysenbach ve Köhler, 2002; Miles ve Huberman, 1994). İçerik analizi, merkezi bir öneme sahip olan sistematik bir prosedür takip edilerek yapılmalıdır. Ancak içerik analizininin, her zaman aynı prosedürlerin yürütüldüğü standart bir

araç olmadığını da unutmamak gerekir. Analiz, söz konusu araştırmanın verilerine uyacak şekilde ve özellikle üzerinde çalışılan konu için yapılmalıdır. Bu, analizin kendine özgü adımlarını tanımlayan ve bunların sırasını belirleyen bir prosedür yürütülmesi gerektiği anlamına gelmektedir (Toker, 2022).

Bulguların Yorumlanması: Nitel araştırmalar, araştırmacının şahsi deneyimlerinin sunulduğu ve yaşanmışlıkların da önemli veri sunabildiği araştırma yönelimidir. Bu açıdan araştırmacı, incelenen olay veya olguya yakın ve hatta çoğu durumda iç içe olduğu ve olguya ilişkin ilk elden yaşantılar tecrübe ettiği için onun yapacağı yorum ve aktarımlar özel bir değer taşır. Bu nedenle araştırmacı bu son aşamada; topladığı verilere anlam kazandırmak ve bulgular arasındaki ilişkileri açıklamak, neden-sonuç ilişkilerini kurmak, bulgulardan birtakım sonuçlar çıkarmak ve elde edilen sonuçların önemine ilişkin açıklamalar yapmak zorundadır. Yorumlama, araştırmacının probleme ilişkin içinde oluşan farkındalık durumu ve probleme içselleştirilmiş çözüm üretme eylemidir (Connelly, 2016; C. Marshall ve Rossman, 2014; Seale, 1999). Edindiğimiz veriler, görüşme yapılan öğrencinin ifade ettiği kadarıyla sınırlıdır. Bu nedenle çocukların algı seviyesi ifadeleri ölçüsünde varsayılmış ve buna göre yorumlanmıştır.

Bir problemin çözülebilmesi, bir araştırmanın yürütülebilmesi için gerekli bilgi ve verilerin elde edilmesi yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği seçildiğinde, bazı durumlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda çalışma hazırlanırken öğrencilerin verdikleri cevaplara göre aynı, benzer ve farklı cevaplar ayırt edilerek, cevaplardaki benzerlik- farklılık durumuna göre yer verildi. Örneğin “Peygamber sünneti ne anlama gelir?” sorusu ile ilgili verilerin analiz edilirken, benzerlik- farklılık durumuna göre ayırt edilmiştir. Daha sonra öğrencinin verdiği cevaba göre benzer veya tamamen farklı cevaplar dikkate alarak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Yine katılımcıların aynı soru ile ilgili verdikleri tüm yanıtlar analize dâhil edilmiştir.

Dolayısıyla soruların analizinde, nitel analiz tekniklerinden betimsel analiz yöntemi kullanılmış, zaman zaman içerik analizi tekniğine de başvurulmuştur. Çalınmanın değerlendirme bölümünde katılımcıların ifadeleri, betimsel analiz yöntemine uygun biçimde alıntılanarak yorumlanmıştır. Alıntılar çalışmaya alınırken, katılımcıların cümlelerinde ifadelerin manası korunmak kaydıyla zaman zaman gramere yönelik bazı değişiklikler yapılmıştır.

Betimsel analizde, görüşülen ya da gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır. Bu amaçla elde edilen veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve birtakım sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Yazılı doküman ve belgelerin analizi nitel araştırmada gerek kendi başına gerekse görüşme ve gözlemlerle elde edilen bilgilere destek amacıyla kullanılan bir bilgi toplama yöntemidir. Nitel

araştırmada toplanan bilgiler de çeşitlilik gösterir. Toplanan bilgiler gözlem notları, görüşme kayıtları, dokümanlar, resimler ve diğer grafik sunumlar (çizimler, tablolar gibi) şeklinde olabilir (Yıldırım, 1999). Çocukların algı düzeylerini daha iyi tespit edebilmek adına verilen cevaplara göre soruların çerçevesi gerektiğinde genişletilmiştir. Bildiklerini ve düşünebildiklerini kendi ifadeleriyle anlatmaya çalışmışlardır.

Dinî kavramlar çocukların yaşamlarında farklı özelliklerle ve nedenlerle kendini göstermektedir. Çocuk, hayatında inandığı şeylerin inceliğine varmadan, onları tam manasıyla kavramadan dinî inanca yönelir. Ergenlik çağına yakın zamanlarda zihin ve fikir hayatı hem derinlik hem de genişlik açısından büyük bir kapasiteye ulaşır. 12-13 yaş civarında başlayan "soyut düşünme", okul ve toplum ekseninde deneyimlerin etkisiyle çocukta kalıcı ve akılcı düşünmeyi kazandırır. Okul, çocuğun hayatında açılan etkili ve yeni bir penceredir. Çocukluktan ergenliğe hatta yetişkinliğe kadar olumlu olumsuz her türlü doğrudan etkilendiği kurumdur.

Çocuklarda soyut zekâ ancak 10 yaşından sonra işlerlik kazanmaya başlamaktadır. Bu anlamda çocukların amentüde (Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna, öldükten sonra dirilmenin gerçekleşeceğine, Allah'tan başka ilah olmadığına, Hazret-i Muhammed'in Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna inandım ve iman ettim.) ifadesini bulan iman esaslarını bizim anladığımız gibi anlamasını bekleyemeyiz. Peygamberimiz bir hadisinde, "Çocuğu olan onunla çocuklaşsın" buyuruyor. Bu hadis bize çocukla empati kurmamızı, onunla konuşurken, sorularına cevap verirken ve telkinde bulunurken yaşına uygun bir dil kullanmamız gerektiğini hatırlatıyor (Çankırılı, 2015).

12 yaşına kadar çocuk, uygulamada anne babasından gördüğü geleneğe bağlı olarak geliştirdiği dinî inancını korur. Bu, anne babanın anlayışını esas alan ve onlar tarafından benimsenip uygulanan bir dinî anlayıştır. Çocuk, ergenlik döneminde daha çok ortaya çıkan kararsız olma durumuyla neticesinde Allah'a yönelmektedir. Dini inanç ve değerler bir anda onun için büyük bir önem kazanır. Ölümü, öldükten sonra dirilmeyi, cennet ve cehennemi, meleği, şeytan ve insanlarla ilgili konuları ilk olarak derinlemesine düşünmeye başlar (Kizilkaya, 2014).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle yapılan araştırma; ortaokul öğrencilerinin dini kavramları algılama düzeyleri, dini kavramları nasıl öğrendikleri, sahip oldukları kavram yanlışları açısından önemlidir. DKAB öğretim programı merkeze alındığında dini kavramlar konusunda bilgi ve becerilerinin hangi düzeyde olduğunun tespit edilmesi din eğitimi alanına fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Daha önce okul öncesi veya 10-12 yaş aralığında benzer kavramlar üzerinde nicel araştırma yöntemi ile çalışmaların bulunması ile bu alanda nitel araştırma yöntemiyle geniş kapsamlı yaş aralığı üzerinde araştırma yapmayı gerekli kılmaktadır. Din eğitimi sahasında öğrencilerin kavram ile ilgili bilgilerini tespit etme konusunda araştırmanın yöntemi bağlamında benzer bir çalışmanın olmaması ve araştırmada

helal-haram, şehitlik, iman-İslam, tasavvuf, ihsan, zekât-sadaka, Peygamber'in sünneti tevekkül ve sünnetullah kavramları ele alınması yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE GELİŞİM

1.1. Kavramın Tanımı

Genel anlamda kavram, bir sözcükle ifade edilen insan zihninde anlamlanan, farklı obje ve olguların değişebilen ortak özelliklerini temsil eden bir bilgi, formül yapısıdır. İnsanlar kavramlar ile benzerlikleri ve farklılıkları birbirinden ayırırlar. Örneğin, yaprakları, kökleri, dalları, hacimleri, meyveleri ve üreme biçimleri açısından değişebilen ağaçların, ortak yanları bu özellikleri taşımasıdır. Bu algılarla zihnimize oluşturduğumuz imaj ağaç olarak adlandırılır. Daire, üçgen, dörtgen, köşegen ve benzerleri değişik biçimdedirler lakin ortak özellikleri vardır: Bunlar farklı uzunlukta çizgilerin birbirini kesmesiyle oluşan farklı biçimdeki düzlemlerdir. Değişik görünümdeki bu düzlemlere, ortak özellikleri nedeniyle, "şekil kavramı" denir. Bu kavram da diğerleri gibi insanların düşünceleri sonucu geliştirilmiştir (Ülgen, 2004).

Öner'e göre ise kavram: "Kavramla hayali birbirinden ayırmak gerekir. Hayal daima özeldir, belli bir objenin tasavvurudur, hayalde niteliğin rolü büyüktür. Kavram ise geneldir, objenin şu veya bu niteliğini taşımaz. At hayali ile at kavramını karşılaştıralım: At hayali, rengi, şekli ve duruşu ile belli bir atın onu görür gibi zihinde canlandırılmasıdır. At kavramı ise belli bir atı ifade etmez, bütün atlar onun içerisine girer " (Öner, 1991).

Çetinel'in kavram olgusu üzerine yaptığı araştırmaya göre de birey; hiç bilmediği, anlaşılması bazen güç olan bu evrende ve kültürel bir ortamda dünyaya gelmektedir. Bireyin yabancı ve anlaşılmasız olduğu bu ortamı keşfetmesi ve diğer insanlarla iletişimi, doğduğunda hazır bularak edinmeye başladığı, insana özgü, düşünme ve düşünceyi aktarmaya aracılık eden dil yetisi sayesinde gerçekleşmektedir. Bizler, yaşadığımız dünyayı içine doğduğumuz kültüre ait dilin sunduğu açıdan görür anadilimize ait kavramlarla onun hakkında bilgiler ediniriz (Çetinel, 2019). Kavramlar, ilköğretim çağındaki çocukların zihinlerindeki temel bilişsel yapıların oluşmasına ve yeni bilgileri anlamlı bir şekilde öğrenmelerine yardımcı olmaktadır (Acun ve Öztürk, 2006).

Öğrenme, çevresel koşulların değişmesiyle bireyin davranışlarında meydana gelen değişimdir. Kavram öğrenme ise uyanları belli kategorilere ayırarak zihinde bilgiler oluşturmadır. Yeterli bir öğrenmede bu bilgilerin davranışla bütünleşmesi öngörülür. Kavram öğrenme, yapılanma ve yapılandırma işlemidir. Bir öğrenci gördüğü bir objenin adını söyler ise ya da ona bir olayı açıkladığımızda, o olaya verilen adı söyler ise, bireyin bu kavramı kendi zihninde yapılandığı anlamına gelmez. Bellek sürecinde işaret edildiği gibi bu bir tanıma ya da mekanik öğrenme olayıdır. Sözcük öğrenmedir. Kavram öğrenme süreç ve ürün olarak irdelenebilir (Ülgen, 2004).

1.1.1. Kavrama ait özellikler

Kavramlar objelerin ve olayların hem doğrudan hem de dolaylı olarak gözlenebilen özelliklerinden oluşurlar. Objeler ve olayların algılanan özellikleri bireyden bireye değişebilir. Kavramların bazı özellikleri, bazen birden fazla kavramın üyesi olabilirler. Kavramlar çok boyutludur. Kavramlar, kendi içlerinde özelliklerine uygun belli ölçütlere göre gruplanabilirler (Çakmak, 2018).

Ülgen, kavramların özelliklerinin tam olarak aynı olmadığı ve tartışılabilir olduğundan bahsederken şu örneği vermiştir: Örneğin atom ilk kez keşfedildiğinde çekirdeğinin parçalanmadığı açıklanmıştır. Günümüzde atomun çekirdeğinin parçalandığı bilinmektedir. Gen teknolojisinde tecrübelerin gelişmesiyle, belleğin kalıtımla nasıl ilişki olduğu problem çözme sürecinde beyinde oluşan hareketlenmeler açıklanabilmektedir. Bundan sonra yapılacak araştırmaların bu günkü sonuçları nasıl etkileyeceği şimdiden bilinmemektedir. İşte bu nedenlerle kavramların özellikleri sürekli incelenmekte, kavramlar yeniden tanımlanmaktadır.

Bu bağlamda arz ettikleri önem açısından kavramlara ait bazı özellikleri şöyle sıralanabilir (Ülgen, 2004):

- a. Kavramların algılanan özellikleri bireyden bireye değişkenlik gösterebilir. İnsanlar dünyadaki gerçekleri yaşantılarının etkisi altında, yetenekleri ölçüsünde, değer yargılarına bağlı olarak algılar ve değerlendirir.
- b. Kavramın orijinali (prototype) bulunur. Kavramın orijinali, kavramın bireyin düşüncelerindeki ilk oluşumudur. Kavramın kritik özelliklerinden oluşur.
- c. Kavramların bazı özellikleri, bazen birden fazla kavramın üyesi olabilirler. Örneğin eğitim ve öğrenme iki ayrı kavramdır. Eğitim, bireyin kendi yaşantısı yoluyla davranışlarında istendik (kasıtlı, planlı) değişime meydana getirme sürecidir.
- d. Kavramlar objelerin ve olayların hem doğrudan hem de dolaylı olarak gözlenebilen özelliklerinden oluşurlar. Doğrudan gözlenen (somut) özellikler, obje ya da olayın fiziksel özellikleridir. Dolaylı gözlenen özellikler ise onun anlamlarıdır (soyut).
- e. Kavramlar çok boyutludur. Bir kavram konumuna göre, bazen merkezde, bazen de merkezin çevresinde yer alabilir; hangi esasa/sayıltıya dayalı olarak kullandığımıza bağlıdır.
- f. Kavramlar kendi içlerinde, özelliklerine uygun belli ölçütlere göre gruplanabilir. Bir kavram iki ayrı ölçütle gruplandığında çok sayıda gruplar oluşur. Örneğin, eğitim yapıldığı yere ve iş görüşüne göre gruplanabilir: Eğitimin iş görüşü genelde bireyin uyumlu bir vatandaş olmasını, genel kültür kazanmasını, yetenekleri doğrultusunda mesleki yeterlilik kazanmasını ve gelişen bilgileri izleyebilmesini sağlamaktır.

g. Kavramlar aralarındaki etkileşime bağlı olarak bir bütünlük oluşturur: Bunlar kavram haritaları adı altında ortaya konulmaktadır.

h. Kavramlar dille ilgilidir. Bir kültürde geliştirilen kavram çeşitliliği ile, o kültürün dil zenginliği arasında olumlu bir ilişki vardır.

i. Kavramların özellikleri de kendi içinde birer kavramdır. Örneğin davranış değişikliği, öğrenme yaşantısı, istendik davranışlar, planlı eğitim vb. kavramlar eğitim kavramının özellikleridir. Bireyin eğitim kavramını öğrenebilmek için özelliklere ilgili sözcüklerin anlamlarını bilmesi gerekir.

Kavramlar maddelerin vasıtalı veya vasıtasız şekilde gözlenebilen niteliklerinden hareketle geliştirilir ve dilde oluşur. Dolayısıyla olgular gösteren bilgi, kavramlar o bilgiye ilişkin düşünce ve dil de her iki kategori için iletişimsel dışavurumun ortak paydası olmaktadır. Kavramlar bir dil ögesi olarak doğası gereği sözcüktürler. Ancak içerik olarak belirli bir bilim ya da sanat alanı ile sınırlı anlam yüklenmişlerse o zaman sözcük yerine terim olarak ifade edilirler. Öte yandan bir zihinsel kurgulama işlemi olarak kavramlar, zihnimiz dışındaki gerçekliği bir bakıma şifreleyip kodladıkları için dilbilimsel açıdan bir tür metafor özelliği de taşırlar (Şenşekerci, 2021).

1.1.2. Kavramın türleri

Kavramlar çeşitli açılardan ve çeşitli şekillerde sınıflanmışlardır. Bu sınıflamalarda varlık ve bilgi hakkındaki varsayımların etkisi büyüktür. O halde kavram çeşitleri ile ilgili ayrımlar, ontolojik ve epistemolojiktir. Ontoloji ve epistemoloji anlayışlarının değişikliği kavram sınıflamalarına yansımaktadır. Dolayısıyla kavram türleri ile ilgili sınıflamalar ve ayrımlar mutlak değildir (Emiroğlu,2005). Kabul edilen varlık ve bilgi anlayışına göre sınıflamalardan biri veya birkaçı tercih edilebilir.

a) Somut-Soyut Kavramlar: Varlığı duyu organlarıyla algılanan; masa, kitap, vb. bir nesneye ve varlığa işaret eden kavramlara, "Somut Kavramlar"; duyu organları tarafından algılanamayan, (Allah, Melek, vb.) bir varlığı veya (zekâ, doğruluk vb.) gibi bir niteliği olan kavramlara ise "Soyut Kavramlar" denir. Doğal olarak bunlar, somut kavramlara kıyasla daha zordur (Akyürek, 2004).

b) Kolektif-Distribütif Kavramlar: Ordu, sendika, aile gibi bireylerden oluşsa da grupta gerçekleşen olgulara işaret eden kavramlara, "Kolektif Kavramlar"; Asker, öğretmen, vb. bir gruba ait olsa da grupta değil bireyde gerçekleşen kavramlara ise, "Distribütif Kavramlar" denir (Emiroğlu, 2005).

c) Basit-Karmaşık-Ayrışımli-İlişkisel Kavramlar: Kavramlar, sahip oldukları özelliklerin sayısına göre de tek bir ayırıcı vasfı olan kavramlar "Basit Kavramlar"; iki veya daha fazla özelliği kapsayanlar "Karmaşık Kavramlar"; bir dizi özellikten sadece bir tanesinin kavramı

karakterize ettiği kavramlar “Ayrışımli Kavramlar”; iki unsur arasındaki ilişkinin yönü ve miktarını belirtenler ise “İlişkisel Kavramlar” adını sınıflanabilir (Akyürek, 2004).

d) Tecrübeyle (Experiential) Kazanılan-Metaforik (Metaphorical) Kavramlar: Kavramların, insanların duygu, düşünce, hareket bütünlükleri içerisinde ve yaşantıları yolu ile elde ettikleri tecrübeleri ile meydana geldikleri düşünölmektedir. Ayrıca kavramlar, uzamsal (spatial), gerçeğin kendisiyle ilgili (ontological) ve yapısal (structural) olarak incelenmektedir (Ülgen, 2004).

1.2. Kavram Oluşturma ve Öğrenme

Kavram oluşturma, kavramın örneklerinin benzer ve farklı yönlerini algılayarak benzerliklerden genelleme yapılmasıyla oluşmaktadır. Bu süreçte birey, nesnelere ilgili oluşturduğu şekle bağılı olarak, hatırlama ve nesnelere arasında işlemini yapar. Örneğin bebeğin gelişiminde annenin sevgisi bu bakımından önemlidir. Nitekim bebek anneden gördüğü ilgiye tepki olarak kendisine ilgi gösteren ve anneye benzeyen kişileri tanıyıp gülümser diğere kişilere benzerlik bağlantılarını kurarak genelleme yapar. Bundan sonra kavram oluşmaya başlamış olur. Bazen de bebeklikte oluşturdukları nesnelere çocuklar için önemlidir. Anne ile ilişkilendirilen eşya, oyuncak, battaniye vb. severler yanlarından ayırmazlar.

Birey benzerleri bir araya getirmek için benzer olmayanları ayırt etme durumundadır. Bazılarına göre de genelleme olmaktan çok, bireyin oluşturduğu orijinal insan şeklini karşılaştığı yeni durumda bir ölçüt gibi kullanarak onları belli bir sınıfta toplamasıdır. Çocuklar oluşturdukları kavramla ilgili, çevrelerindeki insanların kullandıkları sözcükleri birleştirirler. Örneğin, çocuk yuvarlak bir cismi yuvarladığında, kullanılan "yuvarla", "yuvarlak" sözcükleri, çocuğun geliştirdiği "yuvarlak" şekliyle, kullanılan bu sözcükler arasında bağı kurmasını sağlar. Çocuğa kırmızıyı hatırlattığımızda, ilgili tüm objeleri hatırlayabilir ve onları yeniden yapısallaştırır (Ülgen, 2004a).

Kavram oluşturma, insan hayatı boyunca devam etmekle beraber, ilk olarak çocukluk yıllarında yoğunudur. İfade edildiği gibi çocuklardan, oluşturdukları kavramı sözlerle anlatmaları beklenemez ama onlar kavramın özelliklerini hafızalarına kaydederken mantıksal bir yol izlemektedir. Bu süreç içinde anlamlandırma olayı gerçekleşir ve gitgide çocukta şemalar oluşturmaya neden olur. Aynı zamanda bilişsel gelişimi devam eden çocuk zamanla çevresindekileri tanımaya ve sınıflandırmaya başlamaktadır. Bu sınıflandırma çocukta kavramın oluştuğunu göstermektedir. Aynı zamanda kavramları önemli nitelik, model ve örnekler vasıtasıyla meydana getirebilmektedir.

Kavramlar bireyin zihnindeki biçimin yansıması olup çevreyle olan ilişkisini organize eden en önemli yapıdır. Kavramların eğitim öğretim sürecinde de önemli bir yeri vardır. Aynı zamanda okul döneminde özellikle yaş ilerledikçe çocuklar kavramlara verilen adları öğrenirler çünkü

dil bu dönemde hızla gelişir. Bu nedenle anlam ağı kurma ve şema geliştirme, kavram oluşturma işleminde önemli bir olgudur. Kavram öğretimi ise öğrencinin bilgiyi yapılandırmasını ve “anlam oluşturmalarını” sağlayan önemli bir stratejidir.

Kavram öğrenmenin zemininde eğitim, tecrübe ve zihinsel süreç yoluyla elde ettiği üst düzey soyutlama becerisi bulunmaktadır. Bu süreç içerisinde ayırt etme, tanıyıp öğrenme ve ayıklayıp seçme davranışları soyutlama becerisini oluşturmaktadır. Çocuk hayatı boyunca sınırsız deneyimler ve bilişsel süreçlerin başlamasıyla beraber karşılaşılanlar tek olsa da farklılıklar ve benzerlikleri ile kümeleşmekte, aynı kümede yer alanlara benzer tepkiler verilebilmektedir. Sonuçta da bilişsel süreç bağlamında kavram oluşumu olarak ele alınmaktadır. Kavram ise burada bireyin bilişsel becerilerinden biri olan soyutlama becerisi ile elde ettiği zihinsel bir temsil şeklinde ifadelendirilebilmektedir.

Kavramlar düşünme, ilkeleri anlama, problem çözme ve dünyayı anlama için gereklidir (Senemoğlu, 2009). Bu yönüyle her bir insanın yaşadığı çevre ve koşulları çözümleyebilmesi ve değerlendirebilmesi için kavramları anlaması önemlidir. Kavramsal düşünme; eleştirel ve yaratıcı düşünmek, önbilgi ile yeni bilgiyi ilişkilendirmek, benzerlik ve bağlantıları görmek, kanıtlara dayalı bilgiyi değerlendirmek, bilgiyi uygulamak, problemlere yeni çözümler bulmak ve yeni bir fikir üretmek için kavramsal bilgiyi kullanabilme becerisini içeren bir alandır (Erickson, Lanning ve French, 2017).

Çocuğun konuşması esnasında kullandığı kavramlarla, verdiği hükümler bize bu konuda bir fikir verebilir. Kavramlar tasavvur ve düşüncenin kendisi değildir. Ancak düşüncenin ortaya çıkmasında, kavramlardan önemli ölçüde yararlanılmaktadır. Onlar arasında bağlar kurularak düşüncelerin oluşturulması doğaldır. Ayrıca somut tasavvurların muhtevalarından soyut düşünceler üretmek de mümkündür. Kavramlar muhtevalarıyla birlikte geliştikçe ya da onlar daha çok ve daha isabetli manalar kazandıkça veya onların manalarını birbirinden ayırabildikçe, çocukta düşüncede ölçüde gelişme görülecektir (Yavuz, 1994).

Zihin gelişimini açıklayan kuramcılar arasında en detaylı çalışmayı Jean Piaget yapmıştır. Jean Piaget bağlı bir algılama, düşünme ve yorumlama biçimi olduğunu, onun somut çocuğun kendine düşündüğünü, somut düşünceden soyut düşünceye hangi geçiş basamaklarıyla ulaştığını göstermiştir. Çocukta kavram oluşumunun belli bir sıra izlediğini, bu sıraya uygun düşen eğitim ve öğretimin daha başarılı olacağını belirtmiştir. Ayrıca o, gelişim basamaklarını izleyen eğitim ve öğretimin gelişim evreleri arasındaki geçişi kolaylaştıracağına da işaret etmiştir (Bacanlı, 2004).

Düşünce kendini ortaya koyacak düşünme bağları, yani kavramlar içinde oluşur. Herhangi bir olayın uyarısı ya da anlık bir durumun yarattığı özellikler, bir görev çerçevesi içinde zihinde ileriye yoklayan bir arayışa geçerek türlü nedenlerle düşünce biçimlenerek ortaya çıkar. Ayrıca düşünce doğrudan doğruya inanılan veya kesin olduğu kabul edilen şeyler üzerinde bir fikrin yürütülüşünde de kendini gösterebilir. Soyutlaşmış ve yoğunlaşmış manalı bir fikir, çok yönlü ve uzun süre devam eden ruhi süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

İlk dönemlerde çocuklar somuttan soyuta doğru kendilerine göre algılama becerisine sahip olur. Çocuğun zihni geliştikçe somuttan soyuta doğru algılama ve düşünce alanının geliştiği esneklik kazandığı görülebilir. Duygularıyla çevresinde ulaşamadıklarına akıl yoluyla kavramaya başlayabilir. İnsan, gücünün dışında var olanları kavramaya çalışırken büyük gücü de kabullenir.

Fakat kavramlar henüz esas anlamlarına ilk çağlarda ulaşmış değillerdir. Bilhassa 10-12 yaşında çocuğun günlük yaşamında edindiği deneyim ve yaptığı gözlemlerinin ve çevresinin etkisiyle kavramları yoğun bir şekilde kalıcı hale gelmekte ve zenginleşmekte olduğu bir gerçektir. Gelişme hızı her çağda aynı olmadığı gibi düşüncenin gelişme hızı ve kavramların kalıcı hale gelmesi her çocukta aynı hızda ve yoğunlukta olmayabilir.

İnsanlar bilgileri algılama, organize etme, işleme koyma ve problem çözme yaklaşımlarında birbirlerinden ayrılırlar. Bu yaklaşımlar devamlılık gösterir. Birey durumu algılamaya, algılarını yorumlayarak düzene koymaya ya da bir problemle karşılaştığında, onu çözmeye her zaman aynı biçimde yaklaşır. Zekâ düzeyi, yaratıcılık, bilişsel ve duygusal olgunluk, bilme biçimini etkileyen bağımsız değişkenler olarak görülmektedir.

Çocuk anlamak istediği şeyler hakkında ikna olmak için kavrama isteği ile merak ettiği konunun üzerinde durur. Bundan ötürü dini inanç da çocukta zihni faaliyetlerle birlikte oluşuma başlamaktadır. Dini bilgilerin ve onlara bağlı değerlerin gelişmesiyle düşüncenin ve bununla alakalı olarak dini inancın da geliştiği bir gerçektir. Çocuk ilk olarak dini kavramlara bazen tecrübe yolu ile bazen de eğitimi yolu ulaşmaktadır. Daha sonra dini inancın uyandığı ve geliştiği dönemlerde kavramlarla ilgili anlamları tasarlar.

1.2.1. Kavram öğrenme aşamaları

Birey dünyaya geldiğinde kavram öğretimi başlar, okula başladığında ise planlı bir şekilde kavram öğretimi gerçekleşir. Kavram hangi öğrenme yöntemiyle öğrenilirse öğrenilsin, iki aşamada gerçekleştirilir: İlk aşama kavram oluşturma (concept formation/method of reception), ikinci aşama ise kavram kazanmadır (concept attainment/method of development) (Ülgen, 2001).

1.2.1.1. Kavram Oluşturma

Kavram oluşturma genelleme yapmaya dayalıdır. Birey uyaranların benzer ve farklı yanlarını algılayarak, benzerliklerden genelleme yapar (Ülgen, 2001). Kavram oluşturma, kavramın örneklerinin benzer ve farklı yanlarını algılayarak benzerliklerden genelleme yaparak oluşturulur. Bu süreçte birey objelerle ilgili oluşturduğu şemaya dayalı olarak hatırlama ve objeler arasında ilişki kurma işlemi yapar. Örneğin 3 aylık bebekler annelerini gördükleri zaman onu tanır ve gülümserler. Sonra aynı tepkiyi diğer insanlara genellerler. İnsan kavramı

oluşmaya başlamıştır. Kavram oluşturma yaşam boyu devam etmekle birlikte çocukluk yıllarında yoğunur (Yılar, 2007). Birey bu süreç içinde tüm varlıkları ve olguları gözlemler, aralarında benzerlik olup olmadığına dair algı oluşturur ve genelleme yapabilir.

1.2.1.2. Kavram Kazanma

Kavram kazanma, oluşturulan kavramı uygun kural ve ölçütlerle sınıflara ayırma işlemidir. Kavram oluşturma, kavram kazanmanın ön koşuludur. Kavram kazanma ikinci aşamadır. Temelde kavram oluşturma farklıları benzerden ayırarak, benzerlerden genelleme yapma işlemine dayanırken, kavram kazanma ayırıştırma işlemine dayalıdır. Kavram oluşturma tanımsal bilgi, kavram kazanma ise işlemsel bilgi ile ilgilidir (Ülgen, 2004). Zihinde oluşturulan kavramlar uygun kıstas ve kurallarla sınıflara ayrılmaktadır. Böylece kişi kavramları geliştirirken genelleme, ayırım ve tanımlama süreçlerinden geçirmektedir.

1.3. Dini Kavramların Öğretimi

Kavramlar bilginin temel ögesi olduğu gibi eğitimde kavram öğretimi de temel bir öğedir (Doğru ve Özsevgeç, 2018). Bu bağlamda tüm eğitim öğretim sürecinde önemli bir yere sahip olan kavram, diğer alanlarda olduğu gibi din eğitiminin de merkezinde yer almaktadır.

Dini inanç ve kavramlar, çocuğun hayatını ve davranışlarını etkilediği kadar kişiliğinin gelişmesinde de etkili olur. Çocuk Allah'a inandığında rahatlama ve kendini emniyette hisseder. Böylece Allah'ı daha yakından tanımaya çalışır. Başlangıçta inanç kavramlarını tam tanıyamasa da dua ve ibadetlere karşı ilgisi yüksektir. Çocuk ibadet edenleri seyreder, onları taklit eder. Giderek bu ibadet değer kazanır. İnancın içeriğini daha iyi anlaması, onun zihinsel gelişmesi ve zamana bağlıdır. Çocuğun bu merak ve ilgisinin değer kazandığı, pekiştiği yer önce aile ocağıdır. Şayet ailede uyumlu bir ortam varsa, bunu çocuklar da teneffüs eder ve istek duyarlar (Celalettin, 2013).

Çocuk dinle ilgili önemli kavramları, hükümleri ve davranış biçimlerini çevresinden almaya yeteneklidir ve bunu kabul etmesi tabii bir davranıştır. Çocuk nasıl yetişkinlerin dillerini önce kelime ve kavramlar halinde almaya kabiliyetli ise onların dinlerini de kabul etmeye yeteneklidir. Onun için o önce büyüklerden dinî dili öğrenmeye başlar. Şüphesiz öğrendiği kavramlar henüz din sayılmaz (Yavuz, 1987).

İnsan zihninde gerçekte ana kavramın farklı modelleri olabilir. İnsan karşılaştığı yeni modelleri zihnindeki orijinal olanlarla karşılaştırarak onların benzer kavram olduğuna karar verir. Gelişme, gelişmenin kritik özeliği, ilerleme ya da olumlu yönde değişmedir. Bu kavramı oluşturan birey, farklı alanlarda değişme durumuyla karşılaştığı zaman bunun bir gelişim olup olmadığına karar vermek için yeni algılarını daha önce edindiği gelişim kavramıyla karşılaştırır; karar vermede, orijinal kavramı ölçüt olarak kullanır.

1.3.1. DKAB dersi ortaokul müfredatında geçen bazı kavramlar

İlköğretim DKAB dersi kapsamında uygulanmakta olan öğretim programı, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)” adıyla, 2 sayılı kanun ile 19/01/2018 tarihinde güncellenerek T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisinde yayımlanmıştır. Güncellenen programda yer alan değişiklikler; öğrenciyi daha fazla aktif hale getirecek şekilde ve yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanması, her sınıf seviyesinde 5 ünitenin bulunması, öğrenme alanlarının kaldırılması, bazı ünitelerin ders saatlerinde ve kazanım sayılarında değişiklikler yapılması şeklinde olduğu görülmektedir (Uzunpolat ve Şimşek, 2022).

Araştırmada, dini kavramların algılanmasına yönelik yeterlilik düzeylerini tespit etmek için İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programının incelenmesi gerekmektedir. İlköğretim DKAB dersi öğretim programı ünitelerinde geçen kavramlar içerisinde özellikle günlük hayatımızda sıkça kullandığımız 16 kavram seçilmiştir (MEB 2018).

DKAB dersinin öğretimi de planlı ve sürdürülebilir bir şekilde yapılabilmesi için o dersin öğrenme alanlarına ait kazanımlarının öğrencilere kazandırılması gerekmektedir. Kazanımların kolay ve kalıcı öğrenilebilmesi için her kazanıma ait kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramların doğru ve kalıcı olarak öğrenilmesi oldukça önemlidir. Çünkü kavramların öğrenilme düzeyleri, öğrencilerin eğitim ortamına girdikten sonraki öğrenme düzeylerindeki gelişimi ortaya koymaktadır (Girgin, 2006). Belirtilen amaca ulaşılmak üzere her ünitenin kazanımları oluşturulmuştur. Ortaokul DKAB dersi kazanımları DKAB Öğretim Programında şu şekilde belirtilmektedir:

Ortaokul 5. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi ünitelerinde yer alan kavramlardan bazıları şunlardır: Allah, peygamber, dua, tasavvuf, peygamberin sünneti, sadaka.

Ahiret, vahiy, helal- haram, şehit, ihsan, zekât ayet içerisinde ve ayrıca cümlelerle birlikte verilmiştir.

1. Ünite: 1- Allah İnancı

Kazanımlar:5.1.1. Evrendeki mükemmel düzen ile Allah'ın (c.c.) varlığı ve birliği arasında ilişki kurar 5.1.2. Allah'ın (c.c.) her şeyin yaratıcısı olduğunu fark eder. 5.1.3. Allah'ın (c.c.) Rahmân ve Rahîm isimlerinin yansımalarına örnekler verir. 5.1.4. Allah'ın (c.c.) her şeyi işittiğinin, bildiğinin, gördüğünün ve her şeye gücünün yettiğinin farkında olur. 5.1.5. Allah'a (c.c.) imanın, insan davranışlarına etkisini fark eder. 5.1.6. Duanın anlamını ve önemini örneklerle açıklar.

2. Ünite: 2- Ramazan ve Oruç

Kazanım: 5.2.1. Ramazan ayı ve orucun önemini fark eder. 5.2.2. Ramazan ayı ve oruçla ilgili kavramları örneklerle açıklar.

3. Ünite: 3- Adap ve Nezaket

Kazanımlar: 5.3.1. Toplumsal hayatta nezaket kurallarına uygun davranışlar sergilemeye özen gösterir. 5.3.2. Selamlaşma adabına riayet eder.

4. Ünite: 4- Hz. Muhammed ve Aile hayatı

Kazanımlar: 5.4.1. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Hz. Hatice (r.a.) ile evlilik sürecini özetler. 5.4.2. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) aile içi iletişimine örnekler verir. 5.4.3. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) aile fertlerinin güzel davranışlarını değerlendirir.

5. Ünite: 5.-Çevremizde Dinin İzleri

Kazanım: 5.5.1. Mimarimizde yer alan dinî motifleri inceler. 5.5.1. Mimarimizde yer alan dinî motifleri inceler. 5.5.2. Musikimizde dinin izlerine örnekler verir. 5.5.3. Edebiyatımızdan dinin izlerine örnekler bulur 5.5.4. Örf ve âdetlerimizde yer alan dinî unsurları fark eder.

Ortaokul 6. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi ünitelerinde yer alan kavramlardan bazıları şunlardır: Peygamber, vahiy, helal- haram, şehitlik, dua, peygamberin sünneti, sadaka.

1. Ünite: Peygamber ve İlahi Kitap İnancı.

Kazanımlar: 6.1.1. Peygamber ve peygamberlik kavramlarını tanımlar 6.1.1. Peygamber ve peygamberlik kavramlarını tanımlar. 6.1.2. Peygamberlerin özelliklerini ve görevlerini açıklar. 6.1.3. Peygamberlerde insanlar için güzel örnekler olduğunu fark eder. 6.1.4. Vahyin gönderiliş amacını araştırır.

2. Ünite: Namaz

Kazanımlar: 6.2.2.Namazları, çeşitlerine göre sınıflandırır. 6.2.3.Namazın kılınışına örnekler verir.

3. Ünite: 3- Zararlı Alışkanlıklar.

Kazanımlar: 6.3.1.İslam dininin yasakladığı zararlı alışkanlıklara ayet ve hadislerden örnekler verir. 6.3.2. Zararlı alışkanlıkların başlama sebeplerini sorgular. 6.3.3.Zararlı alışkanlıklardan korunma yollarını tartışır. 6.3.4.Zararlı alışkanlıklardan kaçınmaya istekli olur.

4. Ünite: 4- Hz. Muhammed'in Hayatı

Kazanımlar: 6.4.1. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) davetinin Mekke Dönemini değerlendirir 6.4.1. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) davetinin Mekke Dönemini değerlendirir 6.4.1. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) davetinin Mekke Dönemini değerlendirir 6.4.2. Medine'ye hicretin sebep ve sonuçlarını irdeler. 6.4.2. Medine'ye hicretin sebep ve sonuçlarını irdeler.

5. Ünite: 5.-Temel Değerlerimiz

Kazanımlar: 6.5.1. Toplumumuzu birleştiren temel değerleri fark eder. 6.5.2. Dinî bayramların ve önemli gün ve gecelerin toplumsal bütünleşmeye olan katkısını yorumlar.

Ortaokul 7. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi ünitelerinde yer alan kavramlardan bazıları şunlardır: Ahiret, Peygamber, vahiy, mahşer, tasavvuf.

1. Ünite: 1- Melek ve Ahiret İnancı

Kazanım: 7.1.1. Varlıklar âlemini özelliklerine göre ayırt eder. 7.1.2. Melekleri özellikleri ve görevlerine göre sınıflandırır. 7.1.3. Dünya hayatı ile ahiret hayatı arasındaki ilişkiyi yorumlar. 7.1.4. Ahiret hayatının aşamalarını açıklar. 7.1.5. Allah'ın adil, merhametli affedici olması ile ahiret inancı arasında ilişki kurar.

2. Ünite: 2- Hac ve Kurban

Kazanım: 7.2.1. İslam'da hac ibadetinin önemini ayet ve hadisler ışığında yorumlar. 7.2.2. Haccın yapılışını özetler.

7.2.3. Umre ibadeti ve önemini açıklar. 7.2.4. Kurban ibadetini İslam'ın yardımlaşma ve dayanışmaya verdiği önem açısından değerlendirir.

3. Ünite: 3- Ahlaki Davranışlar

Kazanımlar: 7.3.1. Güzel ahlaki tutum ve davranışları örneklerle açıklar. 7.3.2. Örnek tutum ve davranışların, birey ve toplumların ahlaki gelişimine olan katkısını değerlendirir. 7.3.3. Tutum ve davranışlarında ölçülü olmaya özen gösterir.

4. Ünite: 4- Allah'ın Kulu ve Elçisi Hz. Muhammed

Kazanımlar: 7.4.1. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) insani yönünü ayetlerden hareketle yorumlar.

7.4.1. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) insani yönünü ayetlerden hareketle yorumlar. 7.4.2. Hz. Muhammed'in peygamberlik yönüyle ilgili özelliklerini ayırt eder.

4. Ünite: 5.-İslam Düşüncesinde Yorumlar

Kazanım: 7.5.1. Dinin farklı yorum biçimleri olabileceğinin farkına varır. 7.5.2. İslam düşüncesinde ortaya çıkan yorum biçimlerini sınıflandırır 7.5.3. Kültürümüzde etkin olan tasavvufi yorumları ayırt eder. 7.5.4. Alevilik-Bektaşilikle ilgili temel kavram ve erkânları açıklar.

Ortaokul 8. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi ünitelerinde yer alan kavramlardan bazıları şunlardır: Kader-takdir, zekât-sadaka, Peygamber'in sünneti tevekkül, sünnetullah.

1. Ünite: 1- Kader İnancı

Kazanım: 8.1.1. Kader ve kaza inancını ayet ve hadislerle açıklar. 8.1.2. İnsanın ilmi, iradesi, sorumluluğu ile kader arasında ilişki kurar. 8.1.2. İnsanın ilmi, iradesi, sorumluluğu ile kader

arasında ilişki kurar. 8.1.3. Kaza ve kader ile ilgili kavramları analiz eder. 8.1.4. Toplumda kader ve kaza ile ilgili yaygın olan yanlış anlayışları sorgular.

2. Ünite: 2- Zekât ve Sadaka

Kazanım: 8.2.1. İslam'ın paylaşma ve yardımlaşmaya verdiği önemi ayet ve hadisler ışığında yorumlar. 8.2.2. Zekât ve sadaka ibadetini ayet ve hadislerle açıklar. 8.2.2. Zekât ve sadaka ibadetini ayet ve hadislerle açıklar. 8.2.3. Zekât, infak ve sadakanın bireysel ve toplumsal önemini fark eder.

3. Ünite: 3- Din ve Hayat

Kazanım: 8.3.1. Din, birey ve toplum arasındaki ilişkiyi yorumlar. 8.3.1. Din, birey ve toplum arasındaki ilişkiyi yorumlar. 8.3.2. İslam dininin can, nesil, akıl, mal ve din emniyetiyle ilgili ortaya koyduğu ilke ve hedefleri analiz eder. 8.3.2. İslam dininin can, nesil, akıl, mal ve din emniyetiyle ilgili ortaya koyduğu ilke ve hedefleri analiz eder.

4. Ünite: 4- Hz. Muhammed'in Örnekliği

Kazanım: 8.4.1. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğruluğu ve güvenilir kişiliği ile peygamberlerin özellikleri arasında ilişki kurar. 8.4.2. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) merhametli ve affedici oluşunu davranışlarında yansıtmaya özen gösterir. 8.4.3. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) istişareye verdiği önemi ortaya koyan örnek olaylardan hareketle gündelik hayatla ilgili çıkarımlarda bulunur. 8.4.4. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) cesaret ve kararlılığını örnek olaylarla açıklar. 8.4.5. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hakkı gözetmedeki hassasiyetine örnekler verir. 8.4.6. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) insanlara verdiği değeri örneklerle açıklar. 8.4.7. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) örnek davranışlarının toplumsal hayattaki önemini değerlendirir. 8.4.8. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hikmetli söz ve davranışlarıyla insanları iyiye ve güzele yönlendirdiğini fark eder.

4. Ünite: 5.-Kur'an-ı Kerim ve Özellikleri

Kazanım: 8.5.1. İslam dininin temel kaynaklarını tanıır. 8.5.1. İslam dininin temel kaynaklarını tanıır. 8.5.2. Ayetlerden hareketle Kur'an'ın ana konularını sınıflandırır.

Öğretim programının ünitelerinde, konularında, kazanımlarında ve kazanım açıklamalarında ve metinlerde Allah, ahiret, peygamber, dua, vahiy, helal-haram, şehitlik, iman-İslam, mahşer, tasavvuf, ihsan, kader-takdir, zekat-sadaka, Peygamber'in sünneti tevekkül, sünnetullah kavramları yer almaktadır.

1.3.2. Dini kavram öğretiminde karşılaşılan güçlükler

Bütünsel yapısı içerisinde yaşamı deneyimlerken insana aile, toplum, eğitim, din, din eğitimi vb. birçok olgu eşlik etmekte ve insan bu yaşam döngüsünün katmanlı yapısının içerisinde

karşılaştıklarını anlamlandırılabilmesi ve karmaşıklaşan dünyada ilişkisel bağlar kurabilmesi için kavramlara ihtiyaç duymaktadır (Uçak Doğan, 2021). Bilhassa insanın bütünsel varlığının verimli, etkin, sağlıklı, düzenli ve özenli olmasında, yaşamın gerçekliğini anlamlandırmasında duyulan bir ihtiyaç ve bununla birlikte gerçeklik olarak kavramlar büyük önem taşımaktadır. Nasıl ki günümüzde de öğrenme durumlarının işlemsel bir yapıda olmadığı, kavramsal bir yapıda olduğu bilinen bir gerçekse bilgi çağının yaşandığı günümüzde kavram öğretimi de artık eğitim ve öğretim programlarının en önemli ilkelerinden olduğu gerçeği araştırmacıların ortaya koyduğu verilerle bilinmektedir.

Dini kavram öğretiminde karşılaşılan birtakım güçlükler bulunmaktadır. Bunlara kavramların yapısı (somut/soyut, benzer, basit/karmaşık), öğrencilerin gelişim özellikleri (özellikle bilişsel kapasitesi ve yaşı), ailenin sosyo-ekonomik özellikleri, okul ortamı ve koşullar, öğretmen özellikleri ve öğrencilerin kelime dağarcıkları vb. örnekler gösterilebilir (Ayas, 2020).

1.3.2.1. Öğretmenlerden Kaynaklanan Güçlükler

Din öğretimi bağlamında öğrenme ortamlarında kavram öğretiminin yeri ve öneminin anlaşılmasıyla Bilgin ve Selçuk, din öğretiminin temel hedeflerini ele alırken bütünsel olarak din kapsamının özel olarak İslam dini içindeki temel kavramların öğrenilmesinin altını çizmektedir (Bilgin ve Selçuk, 1997). Dolayısıyla okullar öğrencinin din ile ilgili temel kavramları tecrübe ettiği yegâne kurumlardan biridir. Bu bağlamda din alan dersleri öğrencinin din ve ahlak ile ilgili kavramlarla sıkça karşılaştığı derslerdir. Derslerde kavram öğretimi süresince öğrenme ortamlarının yapılandırılmasında öğretmenlerin önemli katkısı olduğu söylenebilir.

Öğrencinin kavram öğrenmesi ya da yanlış öğrendiği kavramı düzelterek yeniden öğrenmesi konusunda başarısı, büyük ölçüde öğretmenin öğretim becerisiyle de ilgilidir (Çetinel, 2019). Ülgen, okullarda yürütülen kavram öğretimi sürecinin sınırlılıklarından biri olan “öğrenme ortamının yetersizliği” başlığı altında şunu belirtir: Okullarda kavram öğretimi genellikle düz anlatım, metin okuma ve sözlük tarama gibi yöntemlerle yapılmaktadır. Dolayısıyla öğrenci, ders kitabında verilen bilgileri ve öğretmenin kendisine sunduğu her türlü bilgi ve tecrübeyi değerli görmektedir. Nihayetinde edindiği kavramı bu anlayış ile diğer kavramlarla karşılaştırabilir, sınıflayabilir veya ayırt edebilir. Aksi durum olduğunda ise edindiği kavramları oluşturamamakta ve kavramı tanımlamayabilmektedir.

Öğretmenin kavram öğretme sürecinde daha aktif olamaması, öğrencinin kavram öğrenme algısını ve yeterliliğini olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir. Yapılan araştırmalarda öğretmenlerin bir kısmının din eğitimi öğretiminde daha çok öğretmen merkezli öğretim yöntemini tercih ettikleri, soru-cevap, tartışma ve grup çalışması gibi yöntemlere daha az

başvurdukları, etkinliklerden ziyade ders kitabında yer alan tanımlardan hareket edildiği tespit edilmiştir (Çetinel, 2019).

1.3.2.2. . Öğrenciden Kaynaklanan Güçlükler

11-12 yaş dönemi çocuklarda mantıklı muhakeme başlar. Lakin bu dönemde problemin çözülmesi somut simgelere ve durumlarla ilgilidir. Çocuklar bu dönemde maddenin korunum ilkesini kavrayabilirler. Somut işlemleri tersine döndürebilirler. Soyut düşünme bu dönemde başlamıştır fakat gelişmemiştir (Şenyüz, 1998). Nitekim soyut düşünme basamağında iken hali hazırdaki kavramları ile yeni kavramları algılama eksik bir şekilde tamamlanabilir. Bundan ötürü çocukların din ile yakınlığının erken yaşlardan itibaren somut olmayıp daha çok soyut ve teorik bilgiler çerçevesinde olması, süreç içerisinde ve ilerde birtakım sorunların oluşmasına neden olmaktadır.

Çocuklar ailenin ve yaşadığı çevrenin sosyal, ekonomik, çevresel durumlarından etkilenmektedir. Özellikle günümüz bilişim ve internet teknolojilerinin gelişmesiyle toplumun da bilimsel ve ekonomik açıdan gelişmesi eğitim öğretim faaliyetlerine etkisi göz ardı edilmemektedir. Bu nedenle değişimin yönünün tekrar oluşturulduğu birçok ihtiyaca hemen ulaşıldığı dönemde, çocuklar algılayamadığı kavramlardan ve olaylardan çabuk sıkılabilir, öğrenmek istemeyebilir. Eğer öğretim dini kavramları kullanarak korkutma; şeytan, cin, cehennem gibi kavramları korku unsuru olarak çocuğa sunulması onda dine yönelik olumsuz düşünce ve davranışlara sebep olmaktadır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, yapısı gereği çok fazla soyut bilgi, kavram ve ilke içerir. Bu bilgiler öğrenciler için anlamlı hale getirilmedikçe bilgiler hatırlama düzeyinde öğrenilecek yani ezberlenecek ve muhtemelen kısa bir süre sonra da unutulacaktır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde öğrencilere bilgilerin ezberletildiği ve sürekli bilgi yüklendiği şikâyetleri dikkate alındığında, öğrencilerin her birinin farklı öğrenme stillerine sahip olması daha da önemli hale gelmektedir (Arpacı, 2013).

Günümüz modern eğitim anlayışı çerçevesinde daha ziyade öğrencinin merkezde yer aldığı eğitim sistemi içinde öğrencilerin aktif bir rol alması gerekmektedir. Bunun için de öğrencilerin ders karşı ilgisi ve öğrenmeye yönelik çabası oldukça önemlidir.

Bununla birlikte ortaokul din, ahlak ve değerler alanı seçmeli derslerinde karşılaşılan sorunlara dair yapılan nitel bir araştırmada, öğretmenler öğrencilerin kavramları yeterince tekrar etmediği için, konuya çalışmadığı ve derslere hazırlıksız geldiği için kavramları öğrenemediğini düşünmektedir. Bilhassa derse hazırlıksız gelmenin öğrencilerin derslere olan ilgisizliği ve başarı düzeyleri ile yakından alakalı olduğu başka bir araştırmada ifade edilmiştir (Aşlamacı ve Gök, 2019; Gençlioğlu, 2022).

1.3.2.3. Kavramdan Kaynaklanan Güçlükler

Yapılan araştırmalarda kavram öğretim sürecinde DKAB öğretmenlerinin en çok karşılaştıkları güçlük kavram yanlışları olduğu tespit edilmiştir. Burada kavram yanlışları, kavram öğrenme hatalarından olduğu bilinmektedir (Uçak ve Doğan, 2023). Öğrencilerin kavramı hatalı veya eksik bir şekilde öğrenmesi ve oluşturması neticesinde ortaya çıkan kavram yanlışları anlamlı öğrenmeleri engellediği gibi kavramın zihindeki yerini etkileyerek kavramın yerinde kullanılmamasına neden olmaktadır.

Diğer bir tanımda ise öğrencinin herhangi bir kavramı bilimsel anlamından farklı bir anlamla öğrenmesi durumuna kavram yanlışlığı denilmektedir (Gümüş ve Avcı, 2016; Çakır ve Yürük, 1999). Hammer, kişideki bu kavram yanlışlarının onun hayatı anlamlandırmasını etkilediğini, bilimsel açıklamalarını temelden etkilediğini ve bireyin bilişsel yapısında etkili bir biçimde iz bıraktığı için kolay kolay ortadan kaldırılamadığını ifade etmiştir (Hammer, 1996). Bilhassa bu özellikleri itibariyle kavram yanlışları, genellikle öğrenmeyi engelleyen hatalar, tüm bilgileri anlamalarını ve zihinlerinde yapılandırmalarını zorlaştıran algılar olarak karşımıza çıkmaktadır (Smith, Disessa ve Roschelle, 1993). Öğrencide örgün öğretimden veya örgün öğretim esnasında ya da çevreden kaynaklı olarak kavram yanlışları oluşmaktadır. Çocuk erken yaşlardan itibaren çevrelerinde işittikleri veya gördüklerini yanlış kavramsallaştırma ile almaktadır.

Dini kavram öğretiminde karşılaşılan diğer bir sorun ise kavram yanlışlarına düşmelerine sebep olan faktörlerden biri olan şekil benzerliği ve farklı özelliği olan kavramlardır. Öğrencilerin kavramların ayırt edici özelliklerini bilmemelerinden kavramları birbirine karıştırdıkları ve buna bağlı olarak kavramlar arasındaki ilişkilere yönelik bilgilerinde belirgin eksiklikler olduğu söylenebilir. Yazım ve telaffuz bakımından benzer kavramların sınırlarının doğru biçimde öğrenilmesi önemlidir. Kavramları birbirinden ayırmaya yarayan kritik özellikler kavratılmadığında, kavramların sınırları belirgin hale getirilmediğinde, birbirleriyle ne tür ortaklıkların ve farklılıkların olduğu açıkça gösterilmediğinde, kavramların kazanımı güçleşmektedir (Gümüş ve Avcı, 2016). Yazım ve telaffuz bakımından benzer kavramların sınırlarının doğru biçimde öğrenilmesi önemlidir. Kavramları birbirinden ayırmaya yarayan kritik özellikler kavratılmadığında, kavramların sınırları belirgin hale getirilmediğinde, birbirleriyle ne tür ortaklıkların ve farklılıkların olduğu açıkça gösterilmediğinde, kavramların kazanımı güçleşmektedir (Acun ve Öztürk, 2006).

1.3.2.4. Ders Kitapları, Materyaller ve Müfredattan Kaynaklanan Güçlükler

Öğretmenlerin öğretim programlarından kaynaklanan problemlere ilişkin görüşleri doğrultusunda; öğretim programlarının, eğitimin ilkelerinden güncellik ve öğrenciye görelilik ilkelerine ters düştüğu ve sıklıkla karşılaşılan konu tekrarları verimliliği azaltan problemler olduğu belirlenmiştir

Meydan tarafından öğretmen görüşlerine ilişkin gerçekleştirilen diğer bir çalışmada ders içeriklerinin öğrencilerin güncel hayatlarına yeterince hitap etmediğine, konu ve kavramların güncellenmesi gerektiğine, öğretmenlerin alan bilgisi açısından yetersiz kaldığına dair sonuçlar elde edilmiştir. Öğretmen ders içeriklerinin öğrencilerin güncel hayatlarına yeterince hitap etmediğini, konu ve kavramların güncellenmesi gerektiğini, kazanımların çok genel ve soyut yazılmış oluşu nedeniyle hayata dönük sonuçlar alınmasının zorlaştığını belirtmişlerdir. Katılımcı öğretmenler, “Konular güncel hayatla ilişkilendirilmeli”, “Kavramların ve örneklerin güncellenmesi, örneğin caiz, mükellef, sigaranın haramlığı vb.”, “Kazanımların soyut olması sıkıntılı. Kazanımlar davranışa dönük olsa daha gözlenebilir olur” ifadeleri ile hayata yakınlığa farklı bir açıdan temas etmektedir (Meydan, 2015). Aşlamacı ve Gök tarafından ortaokul da görev yapan DKAB öğretmenlerin seçmeli derslerde karşılaştıkları sorunlar ile ilgili yapılan nitel araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Millî Eğitim Bakanlığına bağlı EBA’da ve diğer eğitim platformlarında yeterli sayıda ve nitelikte materyalin olmaması DKAB derslerde verimliliğini etkileyen sorunlardan birisi olarak görülmektedir. Bununla birlikte ders materyali olarak ders kitaplarının genelde öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına göre hazırlanmadığı ders kitaplarında kavramlarla ilgili yeteri kadar uygulama ve etkinlik örneğinin olmadığı da kavram öğretiminde karşılaşılan güçlük olarak söylenilebilir (Aşlamacı ve Gök, 2019).

Ayrıca iletişim problemleri, sınıf yönetimiyle alakalı sıkıntılar, ders konularının ve kavram öğretimini destekleyecek uygun materyallerin geliştirilememesi, ders kitabına bağlı kalınarak öğretim yapılması ve kalabalık sınıf ortamları kavram öğretiminde karşılaşılan güçlükler olarak söylenebilir.

1.4. Gelişim Tanımı

Gelişim; büyüme, olgunlaşma ve öğrenme süreçleri açısından gözlenen değişiklikler kümesidir (Yeşilyaprak, 2007). Döllenmeden ölüme kadar süren yaşam dönemi içinde organizmada gözlenen düzenli ve sürekli değişikliklerdir. Büyüme, olgunlaşma, öğrenme ve yaşantı sonucu kişide gözlenebilir nitelik ve nicelik boyutundaki değişiklikleri içerir (Santrock ve Yüksel, 2011). Dolayısıyla büyüme sadece gözlemlerle ve sayısal veriler, sonuçlar ve ölçümlerle açıklanamayan bütünsel yapıdaki değişimlerdir. Bu bütünsel yapı gelişimin her dönemi bir diğer dönemi ardışık olarak etkileyerek ilerleme kaydetmektedir. Bu ilerleme sürekli ve aşamalı bir şekilde yaşam boyu devam etmektedir.

Gelişim, içeriğinde birçok kavramı barındıran üst bir kavramdır. Çünkü gelişimin fiziksel bir boyutu olduğu gibi, zihinsel yönü de vardır ve büyüme, öğrenme, yaşantı, olgunlaşma, hazır bulunuşluk gibi kavramlar gelişimle doğrudan ilgilidir (Foulque, 1994). Dolayısıyla gelişim; uyumlu, sürekli ve organize bir şekilde ilerlemeyi kapsamaktadır. Gelişim, ileriye dönük olup değişiklikler arasında belirgin bir ilişkiyi de kapsar. Başka bir deyişle gelişim, süreçleri arasında bir bütünleşme söz konusudur.

Buna karşılık «Gelişme», değişikliklerin niceliği yanında, niteliğini de içermektedir. Gelişme kavramı; düzenli, uyumlu ve sürekli bir ilerlemeyi dile getirmektedir. Gelişim, ileriye dönük olup, değişiklikler arasında belirgin bir ilişkiyi de kapsar. Başka bir deyişle gelişim, yüzleri arasında bir bütünleşme söz konusudur (Yavuzer, 1993). Gelişme doğumdan önce başlayarak doğumla birlikte ortaya çıkan ve durmadan devam eden etkin bir durumdur. Bu yüzden birey devamlı olmakta olan ve daima ileriye doğru açılan bir çizgi takip etmektedir.

Gelişim süresince belli fizyolojik ve psikolojik özelliklerin etkili olduğu çocukluk, ergenlik, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi dönemler vardır. Ancak bu dönemleri kesin yaş çizgileriyle birbirinden ayırmak mümkün görülmemektedir. Çünkü her insanın yaşadığı fiziksel, sosyal, kültürel ve ekonomik koşullar aynı değildir. Ayrıca kalıtım, beslenme ve sağlık durumu da insan gelişimini etkilemektedir (Baymur, 1952). Dolayısıyla gelişim, kalıtım ve çevrenin etkileşimi sonucunda gerçekleşmektedir. İnsanın gelişimi süreklilik göstermekle beraber, gelişimin hızı, her yaşta aynı derecede olmamaktadır.

Yapılan gözlem ve çalışmalar, belli gelişim dönemlerinde çocuklarda ortak olan eğilim ve davranış kalıplarının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu ortak yanların bilinmesinin çocuk eğitiminde izlenecek yöntemi belirleme açısından yararı büyüktür (Yavuzer, 1993).

Bu bağlamda başta gelişimle bağlantılı olarak 10-14 yaş çocukların gelişim özellikleri dil ve sosyal gelişim ve zihinsel-bilişsel gelişim ele alınacaktır.

1.4.1. 10-14 yaş çocukların gelişim özellikleri

On yaşlarına doğru çocuklar birçok konuda dikkatli ve eleştirel bir bakış açısına sahiptir. Soruları rastgele olmak yerine belirli bir düşünce ürünü- dür ve aynı zamanda yargılama gücüne sahiptir. Zaman, mekân ve sayılar hakkındaki kavramları da oldukça gelişmiştir. Birçok konuda kendilerine ait bir dünya görüşü geliştirebilir ve tarih, coğrafya gibi daha ziyade somut özelliklerin ön planda olduğu konularda çalışmalar yapabilirler. Soyut bazı kavramlarla ilgili olarak hâlâ bazı izahlara ihtiyaçları vardır. Nesnelere karşılaştırma, organize etme, sınıflandırma ve sıralamayı hâlâ somut bir şekilde yaparlar. Zihinsel gelişimleri devam ettiğinden, onların düşünce sürecinde bazı sınırlamalar vardır ve onlar temel olarak hâlâ literal düşünce yöntemlerini kullanırlar (Köylü, 2017). Bu nedenle çocukların kavramları uygun bir şekilde kavrayabilmesi için zihinsel gelişimini tamamlaması gerekmektedir.

Son çocukluk döneminin ikinci evresinde (10-12) akıl, en yüksek, en hızlı gelişim seviyesine ulaşmıştır. Zihinde çözümlenme ve ayrıştırma birliktedir. Bu dönemde soyut olanı algılayabilme, mantıksal bir gerekçelere göre düşünebilme ve akıl yürütme gayreti belirgin olmaya başlamaktadır. Somut ve genel nitelikli ilgiler yanında, seçilmiş varlık ve olaylara karşı meyiller görülmeye başlar. Bu çağın sonlarına doğru çocuğun, problemleri kendi kişisel çabalarıyla çözme yeteneğinin yüksek düzeye ulaştığı görülür bu yaşlarda çocuğun dilinin, hızla geliştiği görülmektedir. Onların, dini kavramları öğrenmeleri ve konuşma diline

aktarmaları oldukça gelişmiştir. Bunlar arasında, inançlarını zorluk çekmeden anlatan, hatta inancının sebeplerine inebilenler bile görülebilir (Köylü, 2017).

Son çocukluk döneminde ise (7-13 yaş) çocukta kavramları daha doğru ve yerli yerinde algılama yetisi gelişir. Ancak soyut anlama kapasitesi halen gelişmiş değildir. Çocuklar kavramları ancak somutlaştırarak öğrenebilirler. Çocuklarda soyut kavramların anlaşılma yaşı olarak 10-12 olarak ifade edilmektedir (Ölçer, 2011). Çocukta kavramlar basitten bileşiğe, somuttan soyuta doğru yavaş yavaş gelişir. Soyut kavramlarla düşünebilmek ancak 11 yaşından sonra mümkündür (Selçuk, 1990). Soyut düşünme, insanın, maddenin sınırlı dünyasından sıyrılmasını ifade eder (Gündüz, 2003). Bu dönem gelişim sürecinin en önemli evresini oluşturmaktadır. Özellikle soyut işlemler dönemi çocukta sürekli ve hızlı gözlemlenebilen gelişimi kapsamaktadır. Gelişim içinde anne baba tarafından bazen çocuk, ergen ve yetişkin gibi algılandığında nasıl davranacağını bilemeyebilir. Bu dönemin özellikleri arasında zaman zaman kişilik arayışı içinde olmaktadır. Çocuk kararsızlık, güvensizlik duyguları içinde olabilir, isyankâr ve özgür olma gibi tutumlar sergileyebilir.

Soyut işlemler evresi şeklinde ifade edilen on bir yaş sonrasında itibaren başlayıp yetişkinlik evresine kadar devam eden dönem, çocuğun en üst bilişsel gelişim evresi olarak bilinmektedir. Bu dönemde çocuklar bulunduğu dönemin özelliklerine sahip oldukları için soyut kavramların gelişimine bağlı olarak yetişkinler gibi zihinsel muhakeme edebilirler. Şahit olmadıkları, görmedikleri veya tecrübe edinmedikleri olayları nedenleri ile birlikte tahayyül ederek düşünebilirler. Bundan ötürü akıl yürütme yöntemlerini kullanarak eleştiri, kıyas ve yargılama yapabilmektedir.

Bununla birlikte, çocuklar gelişime bağlı belli yaşlarda belli beceriler elde etmektedir ve çevresi ile olan dinamikliği devam etmektedir. Bu sürecin devam etmesi ve bu süreçte başarılı olabilesi için belli davranışları kazanması gerekmektedir. Böylece yaşın getirdiği son gelişim döneminde çocukların değerleri ve vicdan anlayışı gelişmekte olup ve kendine göre bir değer sistemi oluşmaktadır. Bu durum onun davranışlarına ve tercihlerine yansımaktadır. Arkadaş seçimi, olaylar karşısındaki yargılan çocuğun vicdan ve değerleri doğrultusunda gerçekleşmektedir (Yeşilyaprak, 2007).

1.4.1.1. 10-14 Yaş Çocukların Dil ve Sosyal Gelişim Özellikleri

Sosyal gelişim soyut olarak değil, bireylerin davranışları konu alınarak incelenmektedir. Söz konusu olan bu davranışlar bireyin toplum tarafından etkilenen davranışları yani, toplumsal davranışlarıdır. Ayrıca gelişimden söz edildiğine göre, davranışların belirli bir başlangıç noktasından başlayarak az çok belirli bir sonuca doğru ilerlemesi gerekir. Genellikle gelişim kavramı ile anlatılmak istenen şey, amaca yönelik ve belirli bir zaman boyutu ile bağlı olarak görülen sıralı (sıralanmış) değişikliklerdir (Başaran, 1974).

10-14 yaş grubu çocuklar birçok alanda oldukça gelişme göstermektedirler. Toplumsal beklentilere uygunluk gösteren, kazanılmış davranış yeteneği olarak tanımlanabilen sosyal gelişme, geniş anlamda bireyin doğumuyla başlayan bir evreyi, dar anlamda ise günlük davranış gelişimini kapsar. Daha yaygın bir tanımla, sosyal gelişme (toplumsal gelişim), kişinin sosyal uyarıcıya özellikle grup yaşamının baskı ve zorunluluklarına karşı duyarlılık geliştirmesi, grubunda ya da kültüründe başkalarıyla geçinebilmesi, onlar gibi davranabilmesidir (Corman, 1996). Çoğu zaman çocukların belirli zamanlarda neyi, nasıl yapılması gerektiği yönündeki bilgi ve yargıları, o durumlarda nasıl davranacağı önceden bilinmemektedir. Bunun nedenlerini araştırmak, sosyalleşme süresi boyunca bireyin sosyal gelişiminin ve çevresi ile ilişkilerinin daha iyi anlaşılması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Sürekli, karmaşık ve bireye özgü olan gelişme süreci içinde bireyin algılama biçimlerinde, tepkilerinde, tutumlarında, alışkanlıklarında, gurup normlarına ve değerlerine uyması söz konusudur. Bu durum bireyin sosyal gelişmesinin niteliğini işaretlemektedir. Gerçekten birey, gelişmesi için karşılanması önemli olan gereksinimlerini, atalarından devraldığı ve içinde yaşadığı kültüre özgü yollardan öğrenmektedir (Başaran, 1974). Çocuğun ilkokul döneminde (9-10 yaş) gelişmesi devam ettikçe onun düşünce yapısının daha az egosantrik olduğu görülmektedir. Ayrıca o toplumsal yönde hızla gelişmektedir. Nitekim çocuğun dış evrene açılışıyla birlikte objelere karşı ilgilerinin belirgin olmaya başladığı ve devamlılık kazandığı görülmektedir. Bu, çocuğun giderek tecrübesini edinebileceği nesnelere ve olaylara karşı ilgililerin belirginlik kazanması sonucu çevresine karşı eylemlerinin göreceli bir duruma geldiğinin ilk belirtileri olabilmektedir. Bu dönemde çocuk ya da ergen, başkalarının kendisi hakkında ki görüşlerine duyarlı olabilmektedir. Kişilik arayışı içinde olduğundan arkadaş grupları değişse bile arkadaşlık ilişkilerine önem vermektedir (Atalay ve Özyürek, 2021).

Sosyalleşmenin simgesi ve yönlendiricisi konumunda olan dil, toplumu bireyleri arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini sağlama iletişimin de kaynağıdır. Özellikle, kolay bir şekilde anlaşılır olmaktan uzak ve karmaşık yapıdaki kavramların kazanılmasında bilişsel etkinlikleri örgütlenme ve açığa çıkartma fonksiyonunu üstlenen dil, bu yönüyle de hem ana dili eğitiminde beceri kazandırmanın işlevsel bir aracı hem de mesajın etkili biçimde verilmesini sağlayan yönlendirici konumundadır (Ausubel vd., 1978). Diğer gelişim alanlarında olduğu gibi, dil gelişiminde de aynı yaştaki çocuklar benzer özellikler gösterirler, bunlar genel olarak sözcük sayısı, kurdukları cümle yapısı, ses tonlamaları ve vurgulamaları şeklinde sayılabilir. Çocukta dil gelişimi, dikkatle izlenmesi gereken bir süreçtir (Yeşilyaprak, 2007). Ayrıca dil gelişiminin bilişsel gelişim ile paralel olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Bireyin öğrenme, kavrama ve anımsamasının en önemli yolu olarak görülmektedir.

Çocuğun gelişmesinde dilin önemi hakkında geliştirilen genellemeler, "Çocuklar dili kazanırken aynı zamanda yaşamlarının gerek zihinsel gerekse de sosyal etkileşmelerini düzenleyen kendilerine özgü bir sisteme de kavuşurlar." bilgisini esas almaktadırlar. Bu bilgiden hareketle çocuklarda dil gelişimi üzerine yürütülen çalışmalar yoluyla açığa çıkan

kuramsal bilgiler bütünü, çocuklarda dil gelişimine ilişkin farklı tanımları ve yorumları da beraberinde getirmektedir (Temizyürek, 2007).

Dil gelişimi konusunda araştırmalarıyla tanınan Vygotsky de dilin düşünce ile paralel geliştiğine dikkat çekmektedir. Bilişsel gelişimin farklı olduğu fikrine katılmayan Vygotsky, dil eğitimi ve öğreniminin kişinin zihinsel düşünme yeteneğine etki ettiğini ifade etmektedir. Vygotsky'ye göre, sözcük varlığın veya nesnenin yapısı içerisinde kayda değer bir işlev kazanmaktadır. Vygotsky, bunun yanı sıra çocuğun içinde bulunduğu dil ortamının düşünme düzeyine etki ettiğini vurgulamaktadır. Bundan ötürü, sözel düşünmenin, çocuğun geçirmiş olduğu gelişmemiş; benmerkezci, kısmi, ilkel dil aşamalarını inceleyerek anlaşılacağı ifade edilmektedir.

Okulda arkadaş çevresinin etkisiyle ben merkezli konuşmalar yerini sosyalleşmenin belirtisi olan söz ve davranışlara bıraktığı görülebilir. Düşüncenin gelişim seyri dil aracılığı ile belirlenmektedir. Gereksinimlerini ve taleplerini sadece ağlayarak anlatmaya çalışan bir bebeğin; zamanla günlük rutinleri anlatan, soru soran aktif bir iletişim kuran çocuk haline gelmesi önemli bir süreçtir (Başal, 2004). Her fikir bir genelleme olup bu genellemeler kavramları ve sözcükleri ortaya çıkarmaktadır. Sözcükler ise nesnelere ve kavramlarla sesler arasında kurulan bağlantılardır. Sözcükler kavramların, nesnelere, duyguların ve simgeleri genel tasarımı durumundadır. Dil, sözcük ve kavramlar düşüncenin biçimsel görünüşüdür, dış giysisidir. Kavram oluşturma çocuklukta başlar, ama entelektüel oluşumlar ergenlikte ortaya çıkarlar. Özellikle yerinde araştırmaya, kavramaya, öğrenmeye dayanan bilimsel nitelikte olan kavramlar okulda öğretilmektedir (Ergün ve Özsüer, 2006). İlerleyen zamanlarda ise çocuklarda dil gelişimini başka gelişim alanları ve çevre de etkilemektedir. Özellikle oyun, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi, iletişim şekli, eğitim vb. unsurlar dil gelişiminde etkili olabilmektedir.

O, çevresindeki insanları tanımaya çalışıp ilişkilerini geliştirdikçe toplumu daha iyi değerlendirir. İnsanların ortak ve farklı yönlerini gördükçe bunları kendisi için de düşünmeye başlayacak ve böylece iç dünyası gelişecektir. Buna göre çocuk kendi dışındakileri ne kadar iyi tanır, doğru anlarsa benliği de o oranda dengeli bir gelişim gösterir. Benlik onun duygularını, düşüncelerini, kanaatlerini, değer anlayışını içeren bir kavramdır. Çocuk bu konularda doğru ve isabetli karar verdiği oranda hayat çizgisi de o kadar sağlıklı gelişecektir (Bilgili, 2005).

Örneğin "kavram gelişimi çocuğun diğer gelişimleri ile ilişkili olduğu için gelişimle ilgili temel ilkeler kavram gelişimi ve öğrenimi açısından da önemlidir. İnsanın özünden kaynaklanan ve nispeten farklı kültürlerde benzerlik gösteren bazı gelişim özelliklerinden söz dileyebilir. Bu nedenle burada gelişime dair bazı genel ilkelere yer verilecektir."

1.4.1.2. Gelişimle İlgili Temel İlkeler

Gelişimde bazı temel ilkeler vardır ve bireylerin gelişimi genel olarak bu ilkeler çerçevesinde gerçekleşir. Gelişimin temel ilkeleri aşağıda belirtilmiştir (Aydın, 2014; Bağcıoğlu Ünver, 2015; San Bayhan ve Artan, 2007; Senemoğlu, 2018):

Senemoğluna göre gelişimle ilgili ilkelerden bazıları şunlardır:

1. *Gelişim, kalıtım ve çevre etkileşiminin bir ürünüdür:* Genler aracılığı ile aktarılan saç rengi, göz rengi, cinsiyet, beden biçimi gibi bazı özellikleri doğrudan gözlenebilirken bazı özellikler çevre ile etkileşimlerin bir sonucu olduğu görülmektedir.

2. *Gelişim sürekli ve belli aşamalarda gerçekleşir:* Gelişim ileriye doğrudur ve birikimli bir süreçtir. Gelişimde her aşama, kendinden öncekine dayalı, kendinden sonraki aşamaya hazırlayıcıdır.

3. *Gelişim nöbetleşe devam eder:* Bir gelişim alanına çok hızlandığı dönemlerde, diğerleri duraklama gösterebilir.

4. *Gelişim baştan ayağa, içten dışa doğrudur:* Önce başın hareketi kontrol edilir. Daha sonra göğüs, karın, bacaklar ve ayağın kontrolü sağlanır.

5. *Gelişim, genelden özele doğrudur:* Çocuklar önce tüm vücuduyla hareket eder, büyük kaslarını kullanır. Daha sonra belli bir etkinlik ile ilgili organını kullanabilir hale gelir.

6. *Gelişimde kritik dönemler vardır:* Organizmanın bazı gelişim alanlarında, öğrenmeye ya da gelişmeye eğilimli olduğu belli bir zaman dilimi vardır. Bu dönemde organizma çevre etkilerine daha çok duyarlıdır ve daha hızlı öğrenir.

7. *Gelişim bir bütündür:* Gelişim alanları birbiriyle etkileşim içindedir. Bir gelişim alanındaki olumlu ya da olumsuz bir özellik diğer gelişim alanlarını da aynı yönde etkiler.

8. *Gelişimde bireysel farklar vardır:* Gelişme, olgunlaşma ve öğrenmenin etkileşiminin bir ürünüdür. Olgunlaşmayı büyük ölçüde kalıtım, öğrenmeyi ise, çevre etkileşimleriyle kazanılan yaşantılar belirlemektedir (Senemoğlu, 2018).

Bu ilkeler, bireysel boyutu da olan gelişim durumlarının tümünde ortaktır. Her bir insanın gelişimi bu ilkelere dayalı olarak gerçekleşmektedir (Atik, 2015; Ummanel Dilek, 2016).

Gelişim sürekli ve belli aşamalardan geçer aşamaların birbirinden net çizgilerle ayrılmadığı, aşamaların birbirine bağlı olduğu söylenebilir. Örneğin inanç boyutundan Allah ve peygamber kavramlarını öğrenemeyen ve yeterli düzeyde bilgiye sahip olmayan bir çocuğun ilerleyen yaşlarda ibadet ve ahlak boyutunda yer alan kavramları tam olarak anlayamaması doğaldır.

Gelişim ile alakalı temel nokta şudur; gelişim alanı tümüyle durmayıp gelişimin hızı ne olursa olsun ilerlemektedir. Yürümeyi henüz öğrenemeyen çocuklarda konuşma eylemi başlayabilir konuşma başladığında yürüme davranışına geri dönlür.

Yine gelişim kalıtım ve çevre etkileşiminin bir ürünü olarak anne babanın çocuğu yetiştirme tutumları, çocuğun dikkat çekici ve etkileyici bir çevrede eğitim alması aile içerisinde yaşanan sıkıntıları ve cinsiyeti sayabiliriz.

1.4.1.3. Bilişsel Gelişim

Kavramların oluşması için nesne ve olayların niteliklerine dikkat etmek ve bunları ayırt edilmesi gerekmektedir. Kavram gelişimi, algılama ve oluşturma gibi durumların gelişmesi bilişsel süreci kapsamaktadır. Bunlar arasında benzer olan ile farklı olanı algılama, fark etme, sıralama, çeşidine göre sınıflama, genelleme gibi süreçler sayılmaktadır.

Bilişsel gelişim; zihinsel süreç içinde algılama, hatırlama, akıl yürütme, karar verme ve problem çözme gibi olgulardan meydana gelen değişiklikler olduğu ifade edilmiştir (Atkinson vd.,1999). Zihinsel gelişim ve bilişsel gelişim kavramları birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bu yüzden zihinsel gelişim, bireydeki akıl yürütme, düşünme, bellek ve dildeki değişimleri kapsamaktadır.

Bilişsel gelişimin birçok aşaması vardır; örneğin çocuk farklı bakış açısıyla gördüğü nesnelerin değişmediği söz gelimi açı değişse bile nesnenin değişmediği gibi nesne değişmezliğini zihinsel süreçte tecrübe edinebilmektedir. Göz ardı edilemeyen bu süreç, çocuk için zorlu ve gerekli olmaktadır.

Doğumla birlikte başlayan bir süreç olarak bilişsel gelişim, bir anlamda organizmanın çevreye yönelik bir tür uyumudur. Bu uyum sürecinde organizma çevresinden gelen uyarıcıları alır, işler, değiştirir ya da olduğu gibi kabul eder, bunları birbiriyle uyumlu bir bütün oluşturacak şekilde bir araya getirir. Piaget'e göre (Miller, 1997); bu gelişim, davranışçuların söylediği gibi boş bir levhanın dışsal faktörlerce doldurulması sonucu değil, aksine bireyin aktif olarak rol aldığı eylemlerin ya da bu eylemler üzerinde girişilen bilişsel işlemlerin sonucu gerçekleşir. Yaşayan bir organizma olarak insan bu işlemler sonucunda, bilişsel gelişim açısından bir dengeye ulaşır. Ancak bu denge, hiçbir zaman sürekli değildir, yani birey yaşamın her döneminde kimi zaman an ve an yeni durumlarla, deneyimlerle karşılaşır ve bütün bunlar bilişsel sistemde dengesizliğe yol açar (Ahioğlu-Lindberg, 2011).

Çocukluktan yetişkinliğe geçişteki farklılıklardan biri ise kurumsal dinle desteklenen teorik olarak doğru olanın etkili olmaya başlamasıdır. Bu durumda zaman ve mekânla sınırlı olmayan, hiçbir varlığa benzetilemeyen ve beşer düşüncesinin hiçbir kategorisinin içerisine oturtulamayan bir Allah inancının öğretimi hem yetişkinler için hem de çocuklar için hiç de kolay görünmemektedir (Oruç, 2013). İnsan zihninin kendi tecrübelerinden yola çıkarak yeni

durumları anlamaya çalışması ve her yeni durumda aslında önceden gerçekleştirdiği öğrenmelerin örgütlenmesiyle şekillendiği söylenebilir. Zihindeki her yeni öğrenme aslında Piaget'in ifadesiyle yeni bir şema oluşturmaz. Ancak bu yeni şemalar daha önce oluşturulmuş şemalardan bağımsız değildir. Her yeni şema önceki şemalarla bir şekilde ilişkilidir (Piaget, 2001).

Uysal'a göre çocuklarda ilk oluşuma geçen ve çalışan süreç bilişsel gelişimdir. Bundan sonra dil gelişimi gelmektedir (Uysal, 2015). Bu bağlamda soyut kavramların sözcük olarak gönderime sahip olmadan önce zihinde kavramsal düzeyde bulunduğu ve bu zihinde bulunan kavramların sayesinde sözcüklerin hızlı ve kolay bir şekilde gelişebileceği fikri öne çıkmıştır (Uçak ve Doğan, 2023).

Piaget, bilişsel gelişimi dört temel evreye ayırmıştır. Bunlar sırasıyla; duyu-motor, işlem öncesi, somut işlemler ve soyut işlemler dönemleridir. Piaget'ye göre çocuk, bir dönemde kazanması gereken tüm şema ailesine sahip olup, gerekli biliş yapılarını oluşturduğunda o dönemdeki gelişimini tamamlamaktadır (Senemoğlu, 2018). Ergenliğin başlamasıyla, vücutta değişimler meydana geldiği gibi, beyinde ve beynin fonksiyonlarında da birçok değişim gözlenmektedir. Piaget'nin bilişsel gelişim kuramına göre ergen, bu dönemde somut işlemler döneminden soyut işlemler dönemine girmektedir. Ergen, tımdengelim ve tümevarım akıl yürütme yollarının her ikisini de birlikte kullanabilir. Bilimsel yöntemle denenceler üretip her birini sırasıyla test ederek problemi çözebilir. Inhelder ve Piaget'ye göre, ergenlikte beynin olgunluğu, bu işlemleri yapmaya uygun hale gelmekle birlikte, soyut işlemleri yapabilmesi çevreden gelen taleplere bağlıdır. Yani, ergenin soyut işlemleri başarabilmesi için beynin olgunlaşmasının yanı sıra soyut işlem yapmasını gerektirecek bir çevrede bulunması da gereklidir. Diğer bir deyişle, tüm gelişimde olduğu gibi, soyut işlemler döneminin özelliklerini kazanabilmek için de olgunlaşma ve ergenin çevresiyle etkileşimleri sonucu yaşantı kazanması gerekmektedir (Özmen 2004).

Piaget, birçok yetişkinin soyut işlemleri geliştiremediğini ifade etmektedir. Bunun nedeni de içinde yaşadıkları çevrenin niteliğidir. Örneğin; ilkel bir toplumda yaşayan bireyin soyut işlemler yapmasına; bir problemle ilgili denenceler geliştirip bunları teker teker denemesi ve sonuca ulaşmasına gerek olmayabilir. Kısaca bireyin soyut işlemleri yapabilmesi için, bu tür düşünme tarzını gerektirecek karmaşık problemlerle karşılaşması gerekir. Öğretim, ergenin bilimsel yöntemi kullanmasını sağlayacak biçimde düzenlenmelidir (Senemoğlu, 2018). Problemlerin çözülmesinde farklı yöntemler deneyebilirler. Toplumsal ilişkileri geliştirir. Başkalarının kendileriyle ilgili görüşlerine önem verirler (Weitz, 1971). Herhangi bir konu üzerinde farklı görüşleri değerlendirebilir, akıl yürüterek yargıda bulunabilirler.

Bilişsel gelişim kuramcılarının göre öğrencilerin somut işlemler döneminde bulunması, onların hiçbir şekilde soyut kavram ve fikirleri düşünemeyecekleri anlamına gelmemektedir (Uçak ve Doğan, 2021). Bu dönemde soyut kavramları çocukların anlamlandıramayacakları şeklindeki yaklaşım, çocuklarla dini kavramlar üzerinde yapılan dini konuşmalar da kavram öğretimine

farklı bir bakış açısı öne süren Hull ve dinin hayatın her döneminde olduğunu belirten Ashton tarafından eleştirilmiştir (Hull, 1997; Ashton, 2006).

Nesnelerin, insanların, duyguların ya da fikirlerin ortak özelliklerini tanımlayan ve dil ile ifade edilen yapılardır. Soyut nitelikli kavramların somut olanlara göre daha zor olduğu açıktır. Ancak kavram öğretim yaklaşımları da öğretmenlere bu konuda yol göstermek için vardır (Uçak ve Doğan, 2021).

Piaget, ergenin yetişkin gibi düşünme evresi olan soyut işlemler dönemi yani formel işlemler döneminin bireyin insanlarla iletişim halinde olması ile ortaya çıktığını düşünmektedir. Örneğin, sosyalleşme ve sosyal beceriler neticesinde çocuk, 11-12 yaşlarında hayatının büyük bir alanını kapsayan oyun kurallarının kişilerarası anlaşma ile daha etkili bir hal aldığı kavraması bu alanda ve dönemde ilerlediğini göstermektedir. Sonuç olarak fikir alışverişi ve tartışma çocuğun hayatında önemli bir yere sahip olması ile zihinsel ve mantıksal düşünmede ilerleme görülmektedir. Bu da çocuğun kavrayışının giderek geliştiğini ve daha önce kendinde bulunmayan bazı alışkanlıkları kazandığı sahip olmadığı bazı alışkanlıkları kazandığını göstermektedir. Sonuç itibariyle çocuklar bazı tahmin ve varsayımlar ileri sürebilir ve bu varsayımlardan hareketle soyut düşünme ve soyut kavramları kullanarak genelleme yapabilmektedir.

Çocuklar giderek birbirlerini daha iyi anlayabilirler, başkalarının görüş açılarına göre düşünebilirler. Bu durum olaylar olmadan sonuçlarını kestirme yeteneğini geliştirir. Bir başka deyişle, söylemeden, harekete geçmeden bir şeyi düşünüp tartma (reflection) süreci, çocuğu zihinsel bir tartışmaya yöneltir (Yavuzer, 1993). Çocukta irdeleme ve akıl yürütmenin soyut işlemler seviyesine ulaşmış olmasının belirtisi, Piaget'ye göre çok sayıda probleme çözüm üretmesidir. Söz gelimi 12 yaş civarında çocuk bazı teklifler çerçevesinde mantık yürütmeye ve tartışmaya başlayabilir.

Bilişsel yaklaşımda benimsenen temel ilkeler aşağıdadır.

- Anlama, bireyin çevresiyle etkileşimi sürecinde iletişim kurmasıyla olasıdır. Empati geliştirerek iletişim kolaylaştırılır.
- Transfer becerisi geliştirilir. Öğrenilenlerin yakına ve uzağa transfer edilebilmesi esastır.
- Bilgi, öğrenme malzemesi gerçek dünyadan seçilir. Koşullu öğrenmeler- de olduğu gibi yapay uyarıcılar kullanılmaz.
- Öğrenme konusu olan bilgi, anlamlı bir biçimde yapılandırılır ve sıralanır.
- Bilişsel öğrenme, bireyin bilişsel süreçlerini kullanarak, algılarını bellekte yeniden yapılandırmasına işaret eder. Bu nedenle öğrenciye sunulan bilgiler, öğrencinin bildikleriyle, öğrenecekleri arasında köprü görevi görmelidir.

- Öğrenme ürünlerinin açısından, koşullu öğrenmelerde olduğu gibi, bireyin uyarıcıyı algıladıktan hemen sonra, uyarıcıya gösterdiği tepki önemli değildir. Bunun zihinde ne gibi değişiklikler meydana getirdiği önemlidir. Değişiklikler anında değil, daha sonraki bir zamanda gözlenebilir. Bu nedenle uzağa transfer, zaman kesiti içinde izlenmelidir.

1.4.2. Çocuklarda dini duygu gelişimini etkileyen faktörler

Çocuklarda dini duygu gelişimine etki eden önemli faktörlerin başında yaş faktörü gelmektedir. DKAB dersi ilkokulların 4. sınıfında başlamaktadır. Ancak bu sınıfa kadar, yani 7-9 yaşları arasında çocuğun dinle irtibatı kopmuş değildir. Aile içerisinde anne-babanın dini davranışları, arkadaşlar arasındaki dini konuşmalar ve en önemlisi öğretmenin dini esaslara ve olaylara karşı zaman zaman ortaya çıkan tavrı çocuğun bu dönemdeki dini hayatını etkileyen önemli faktörlerdendir (Peker, 1991). 12-14 yaşları arasında soyut düşünmenin gelişmesine paralel olarak çocukluk döneminde tam anlamıyla kavranılmadan oluşmuş olan dini inancın yerini şuurlu bir dini inanç gelişimi almaya başlar (Gündüz, 2003). Yine bu yaş grubu çocuk, önceki sahip olduğu Allah inancını yeniden gözden geçirmeye ve şekillendirmeye çalışmaktadır. Çocuk büyüdükçe her duasının kabul edilmediğini gördükçe, duayı artık alıştığı için ya da kendisinden beklediği için yapar. Bununla birlikte cinsiyet faktörü de çocuklarda dini duygu gelişiminde etkili olmaktadır. Kız ve erkeklerin Allah hakkındaki tasavvurlarında farklılık göstermektedir. Araştırmalara göre, erkek çocuklarının Allah anlayışları daha rasyonel bir özellik göstermektedir (Özbaydar, 1970).

Bazı araştırmacılar çocuğun dinî hayatının taklit ile başladığı kanısındadır. Özellikle çocuk güçsüzlüğünün ve çaresizliğinin şuuruna erdikçe, dinî fiil denemelerine ve alıştırmalarına daha çok hız verecektir. Çocuk bütün faaliyetlerinde büyüklere nispetle daha samimidir, sıcaktır ve duygusaldır. Nitekim bu konuda birçoklarının, "Yetişkinler dinini aklı, çocuk ise duygularıyla taşır" demeleri bundandır (Yavuz, 1994).

Öte yandan kişilik özellikleri de çocukların yaşları ve cinsiyetleri kadar dini duygu gelişiminde etkili olmaktadır. İçinde bulunduğu çevre, aile yapısı, kültür, coğrafya hatta dini ve milli unsurlar davranışının şekillenmesinde ve belirlenmesinde olumlu/olumsuz bir etki yapabilmektedir. Çocuk doğumdan itibaren kendinde bulunduğu dini duygunun tamamen kendiliğinden olmadığı bilinmektedir. Bununla beraber fitrat olarak çocuğun kendisinin de bu etkiye açık olup onun dine yönelmesi birden olmayabilir, karakteri ve fitratı bunu kolaylaştırabilir. Özellikle 13. yaşlarından itibaren ergenlik döneminde olan çocuk çevresinde olup biten bazen de devam eden dini yaşantıların, şeklini ve çeşitliliğin farkında olmaktadır. Aile ve okul çevresinin yardımı ve etkisi ile meydana gelen, bilgi ve beceri, tecrübe hatta soyut konular onda, analiz etme, karşılaştırma, tahlil tenkit ve eleştirme gibi zihinsel faaliyetlerin gelişmesini sağlamaktadır. Ayrıca çocuklarda dini duygu gelişimi etkileyen faktörler arasında öğrenme kapasitesi, odaklanma, ön öğrenmeler ve zaman sayılabilir.

2. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

Ortaokul öğrencilerinde dini kavramları algılamalarını ölçmek için 2023 yılında Ekim, Kasım ve Aralık ayı içerisinde, Çorum merkezde yer alan Necip Fazıl Ortaokulunda eğitim gören 5, 6, 7. ve 8. sınıflarından toplam 42 öğrenci ile yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan öğrencilerin dağılımına baktığımızda 4'ü 5. sınıf, 12'si 6. sınıf, 14'ü 7. sınıf, 12'si ise 8. sınıf öğrencisidir. Cinsiyet dağılımlarına baktığımızda ise 22 kız ve 20 erkek öğrenci olduğu görülmektedir. Öğrencilere 16 soru sorulmuş ve öğrencilerin cevapları ses kaydı alınarak dijital olarak arşivlenmiştir. Kayıt altına alınan veriler daha sonra araştırmacı tarafından yazılı metne dönüştürülmüş ve 3 grup kategori altında tasnif edilerek yorumlanmıştır.

2023 yılı Ekim, Kasım, Aralık aylarında her hafta olmak üzere haftada bir gün araştırma okuluna gidilerek görüşmeler yapılmıştır. Araştırmaya katılan öğrenciler ile ilgili demografik bilgiler Tablo 2.1.'de verilmiştir.

Tablo 2.1. Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri

	Cinsiyet	Yaş	Sınıf
KK1	Kız	10	5
KK2	Kız	11	6
EK3	Erkek	10	5
EK4	Erkek	11	6
EK5	Erkek	11	7
KK6	Kız	11	6
EK7	Erkek	12	7
KK8	Kız	12	7
KK9	Kız	12	7
EK10	Erkek	11	6
EK11	Erkek	12	7
EK12	Erkek	10	5
EK13	Erkek	12	7
KK14	Kız	12	7
EK15	Erkek	12	7
KK16	Kız	12	7
KK17	Kız	11	6
KK18	Kız	11	6
KK19	Kız	12	6

Tablo 2.1. (Devam) Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri

KK20	Kız	12	7
KK21	Kız	12	6
KK22	Kız	11	6
EK23	Erkek	12	7
KK24	Kız	12	7
KK25	Kız	11	6
KK26	Kız	12	7
EK27	Erkek	10	5
EK28	Erkek	12	6
EK29	Erkek	12	7
EK30	Erkek	11	6
EK31	Erkek	13	8
KK32	Kız	13	8
EK33	Erkek	13	8
KK34	Kız	13	8
EK35	Erkek	13	8
KK36	Kız	13	8
EK37	Erkek	13	8
EK38	Erkek	13	8
KK39	Kız	13	8
KK40	Kız	14	8
EK41	Erkek	13	8
KK42	Kız	13	8

Ortaokul öğrencilerinin söz konusu kavramlara ilişkin algılama düzeylerini tespit etmek amacıyla yapılan çalışmada kavramlar iman konuları, ibadet konuları ve ahlak konuları şeklinde kategorilere ayrılmıştır.

2.1. İman Konuları İle İlgili Kavramlar

2.1.1. Allah inancı kavramı

Çocukları sürekli meşgul eden ve devamlı onların merakını çeken konulardan en önemlisi şüphesiz Allah'tır. Her ne kadar çocuklar ilk çocukluk döneminde Allah'ı duymuşlar ve O'nu düşünmeden kabul etmişlerse de kavrama güçleri geliştikçe "Allah'ı anlama" konusu sürekli gündemde olup 12 yaşındaki çocuklarda bile, genellikle bunu kendine göre kesin bir çözüme bağlama isteği olabilmektedir. Allah'ı anlama süreci, Allah hakkında onların birçok bilgiler edinmesine rağmen, bütün okul dönemi süresince sürüp gitmektedir (Yavuz, 1987).

Çocukların ifadelerine bakıldığında, bilinçli veya bilinçsiz olarak Allah'a karşı ilgi ve inançlarının olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak Allah kavramı onlarda var olmak, inanç konularına yaklaşmak ve ibadetleri yerine getirmek olarak tezahür etmektedir. Bu konuda bazı öğrenci ifadeleri şu şekildedir:

"Allah en büyük ve yücedir. Allah ı seviyorum benim için değeri çok büyük." **(KK16)**

"Duyduklarımınla Allah'ı bilirim. Onu çok seviyorum, ibadetlerimi yapmaya çalışıyorum, camiye gidiyorum." **(EK12)**

"Onu görmek isterdim. Seviyorum Onu." **(EK10)**

Elde edilen cevaplar bize çocukların Tanrı'yı sevdiklerini ve O'na yakın olmak istediklerini, ibadetleri öğrenmek ve uygulama yönünde hareket ettiklerini göstermektedir.

"Allah bizi yaratandır. Allah a karşı duygularım daha çok korkuyorum çekiniyorum. Ama çok seviyorum." **(KK18)**

"Allah deyince aklıma dua geliyor dua ederiz ona." **(EK7)**

"Allah büyüktür ona ibadet ederiz." **(KK6)**

"Allah büyüktür bizi yaratandır. Her şeyin en iyisini yapar. Allah a hep inandım. Sevdiklerimi benden almaması için dua ederim." **(KK25)**

"Çok kötü şeyleri affetmiş. Biz öyle değiliz. Ben ölünce ne olacağım. Bu yüzden hep dua ederim". **(KK8)**

"Evrenin yaratıcısı. Bize yol gösteren. Genelde korku var merak ediyorum sonumun ne olacağını." **(KK40)**

"Allah deyince aklıma, dinimiz, peygamber, Kâbe, ibadetler aklıma geliyor. Allah bizi sever. Onu çok seviyorum. İbadetlerimi yapmaya çalışıyorum. Sevgimi dua ederek şükür ederek göstermeye çalışıyorum." **(KK22)**

Yukarıda verilen ifadelerden bazı öğrencilerin duayı yaratıcı ile etkileşim halinde ihtiyaçlarını ve sevgisini dile getirme aracı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Onların bütün isteklerinin altında çocukların Allah'a, koruyan, en iyisini yapan, büyüten, yalnız bırakmayan, hayallerini gerçekleştirmede tek dayanak olan, isteklerini kabul eden, sıkıntılardan kurtaran dayanak olarak baktıklarını görmek mümkündür. Esasen Almanların "İhtiyaç kişiye dua etmeyi öğretir" şeklindeki ünlü sözü, insanın güven duygusuna, korunmaya ve sığınmaya yönelen ruhsal bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Şu hâlde çocukların Allah'a inanmasında, ihtiyaçlarını karşılaması, eksikliklerin giderilmesi ve elemenden uzaklaşp haz veren objelere doğru yaklaşma isteğinin varlığını söyleyebiliriz. Onlar Allah'ın kendilerini sevmesini, korumasını istediklerini ve dileklerini vermesini açıkça belirtmektedirler (Yavuz, 1987).

Öte yandan çocuklar için Allah gerçek manada kaçınılmaz bir dayanak ve kendilerini güvende hissedebilecekleri bir sığınaktır. Çocuklar sıkıntıya düştüklerinde ve zor bir işle karşılaştıklarında Allah'a dua ederler ve ona sığınır. Kendini çaresiz ve güçsüz hissettiği için yardıma ve sığınmaya içsel olarak hazır olmaktadır ve Allah inancı onun bu haline iyi gelmektedir. Bu inanç onu rahatlatır ve sakinleştirir, böylece çocuk, ilk dinî inançla karşılaşmış ve duygusal bir zenginlik kazanmıştır (Kızılkaya, 2014). Öğrencilerin ifadelerine göre bu durum Tanrı'ya büyük oranda muhtaç olduklarını, O'na minnet duyduklarını, merhametinden emin olarak ve güvenerek isteklerini söylediklerini göstermektedir.

Bu yaş grubunun diğer önemli bir özelliği de onların bu dönemde çeşitli şekillerdeki acı ve yaralanmalardan korkmalarıdır. Bunun da nedeni muhtemelen çocuk ile anne-baba arasındaki bağın kuvveti ve iletişim şekli olduğu düşünülmektedir. Bu acı motifinin bir izahı da artık çocukların ben merkezilikten uzaklaşmalarıdır. Artık onlar her şeyin iyi gitmediğini, dünyada acı ve ıstırapın, zarar ve ziyanın da gerçek olduğunu görmüş olmalarıdır. İşte tüm bu gelişmeler sonucu çocuklar bir taraftan güçlü bir inanç ve kanaate sahip olurlarken, diğer taraftan bazı şüphe ve tereddütlere de düşebilirler. 11-14 yaş grubu çocuklarda korku halleri daha önceki döneme göre daha azalmışsa da öğretmenden, başarısızlıktan, arkadaşsız kalmaktan, ölümden, bilmedikleri yabancı şeylerden korkma hali devam etmektedir (Doğan, 2007). Öğrenciler Allah'ı isteklerini kabul eden, sıkıntılardan kurtaran dayanak olarak görmekle birlikte Allah'tan, ölümden, sevdiği kişileri kaybetmekten korkmaya devam ettiği görülmektedir.

Heller'in yapmış olduğu araştırma verilerinde benzer sonuca ulaştığı görülmektedir: *“Bu dönem çocukları daha soyut düşünüp, görülmeyen ve aşikâr olmayan varlıklar hakkında düşünmeye hazır bir durumda olabilirler. Bu dönem, çocuklarının, Allah hakkında hem isteklerinin hem de korkularının olduğu bir dönemdir. Bu çocuklar çoğunlukla ailenin ve çevresinin sahip olduğu dinin öğretilerini kabul ederler ve birtakım dini soru, korku ve endişelere de sahip olabilirler”* (Heller, 1988). Verilen cevaplarda da görüleceği üzere çocuklar, Allah hakkında isteklerinin ve merakının olmasının yanında buna bağlı olarak korku duygusunu yaşamaktadır.

“Onun varlığından merhametinden eminim O'nu seviyorum.” (EK37)

“Ona karşı minnet doluyum, onu merak ediyorum.” (KK42)

Çocuklarda, Allah'ın daima affedici olması, inanma ihtiyacıyla beraber O'na olan güvenlerinde, O'na sığınmalarında, etkili olduğu düşünülebilir. Allah sığınma kaynağı olduğu için çocuklarda Allah'a karşı saygı, şartsız ve ebedi bir sevgi durumu mevcuttur.

“Çok yüce varlıktır ve merhametlidir. Her şeyin en iyisidir.” (EK11)

“En Sevdiğimizdir. Onu çok seviyorum. Bizi affeden isteklerimizi gerçekleştirir.” (KK26)

“Allah her şeyin yaratıcısıdır, Her şeyi düzgün düzene sokan ona saygım büyüktür. Biz ne yaparsak yapalım bizi affeder. Biz nankörlük yaparız bizi affeder. Hayatım çok güzel Allah'a şükrediyorum aynı zamanda korkuyorum ve onu çok seviyorum.” (KK36)

“Allah denilince yaratıcı ve yöneten aklıma geliyor. Ona karşı sevgi ve saygı güven hissediyorum.” (KK34)

Öğrencilerin bu ifadelerinden evrenin yaratıcısı olduğunu vurgulayarak düzenden, güzelliklerden hareketle Allah ile iletişim kurma O’nu hatırlama hali dikkat çekmektedir. Buradan hareketle, çocuk bu mükemmel düzenin bir düzenleyicisi olduğu, yaratıcı olduğu sonucuna vardığını söyleyebiliriz. Ne zaman ve nerede olursa olsun, doğal bir süreç olarak sığınmaya affedilmeye kalben ve ruhen kendini Allah’a hazır hisseden çocuk bunların en iyi ve en güvenli bir şekilde Allah tarafından olacağına inanmaktadır. Zira o kendine olduğu gibi, her şeyi yoktan var eden, her şeye rağmen affeden, her şeye gücü yeten isteklerini gerçekleştiren, saygı duyulan Allah olduğunu algılamakta, gerektiğinde kendini koruyup himaye edeceğini ümit etmektedir.

Çocuklar tarafından vurgulanan başka bir husus Allah’ın fiilleridir:

“Allah dünya ki en büyük kişidir. Herkesten üstündür. Allah ne isterse o olur. Öl derse o kişi de ölür. Allah karşı hislerim... Allah çok güzeldir. Çok iyidir ve sevilir.” (EK4)

“Allah deyince aklıma kâinatın yaratıcısı geliyor. Yaratmak ise Allah’ın ol demesiyle gerçekleşir. Allah a karşı duygularım Allah yücedir.” (EK13)

Yavuz, bu ve buna benzer cevapların değerlendirilmesini yaparken çocukta dini tasavvur ve dışa yansımaları bağlamında şunları belirtmektedir (Yavuz, 1987).

- a) Allah’ın hükmüne karşı konulmaz. İstedğini ve dilediğini, dilediği ve istediği gibi yapmakta serbesttir. O mutlak irade sahibidir.
- b) Allah mutlak hükmedici ve hükmünü yerine getiricidir.
- c) Allah, olmuş olacak her şeyi sınırsızca bilendir.
- d) O, gizli açık ne varsa tümünü görür. Bunun sınırı yoktur.
- e) Allah her şeyi kesinlikle duyar. O’ndan hiçbir şey saklanmaz.

“Allah birdir. Her yerdedir. Bizi yaratan ve dünyayı bizim için yaratmış olan. Bize düşünce veren. Özelliğimiz düşünmektir. Her şeyi o yaratmıştır. Onu çok seviyorum. Her şeyden çok seviyorum. O daha büyük şeyleri hak ediyor. Ne anlatsam azdır.” (KK1)

Allah bizi ve bu dünyayı yaratan bizim için her şeyi düşünendir. Her şeyi de bilir. Doğru yola gidip gitmeyeceğimizi bilir. Bize akıl vermiş. Mesela bir bıçağı marangoz adam öldürmek için yapmadı. Bize domates, ekmek kesebilirsin diye bize sundu. Allah çok büyük bir varlık insan, erkek, kız değil. (KK2)

Çocukların 10 yaşından önce Tanrı'yı bir mekânda somut olarak düşünürken 10 yaştan sonra 'her yerdedir' tasavvurunun zihninde yer ettiğini söyleyebiliriz. O'nu ne insan ne de başka bir varlığa benzetir. Böylece çocuk, 10-11 yaş civarında, düşünülen şeylerden ayrı olarak, düşüncelerin ya da sözcüklerin ve tanrı hakkında kuracağı sözcüklerin bilincine varır. Bilincine vardığı diğer bir konu ise her şeyi bizim hizmetimize verdiği gibi bizi diğer canlılardan özelliikli kılan iyi kötü davranışları ayırt etmemizi sağlayan ve bu doğrultuda hareket etmemiz için akli bize vermesidir.

Çocuğun özellikle ruhsal ve zihinsel gelişmesi ilerledikçe ve dıştan aldığı eğitimsel etkiler onun Allah tasavvurunu da etkilemektedir. Böylece gelişmenin verdiği destek ve öğrendiği yeni dini bilgiler çocuğa eski tasavvurları düzeltme ve değiştirme cesareti verir (Yavuz, 1987). Yukarıda da öğrencilerin ifadelerine göre aklın (düşüncenin); insanın kendisini ve Allah'ı tanımada, anlamada ve bilmesinde insanın en önemli kabiliyet olduğunun farkındadır. Ayrıca çocuk 11 yaşına doğru yeni dini bilgiler ile eski tasavvurları düzeltme ve değiştirme imkânına sahip olarak muhakeme yapabilmektedir. Son çocukluk evresinin, somut düşünce evresinden, daha esnek, hatta soyut kavram ve konularında bir dereceye kadar anlaşılacağı evreye geçiş olmaktadır. Dolayısıyla dönemin sonlarına doğru somut düşünme evresi sona ererken, algılama, akıl yürütme, yorumlama, çevresini anlama gibi mantıksal düşüncenin hâkim olduğu soyut düşünme evresi başlar.

"Allah deyince aklıma yaratıcı geliyor. Bu kadar gezegen ve canlının sahibi olmadan tek başın olması mantıklı değildir. O bizim sahibimizdir. Bizde onun kullarıyız. Allah a karşı korku ve saygı var. Korkum sevgiden daha çok O'na karşı." **(EK15)**

Allah gözümün önünde bir şey canlandıramıyorum. O eşsizdir. Her şeyin kurucudur. Biz evrende çok küçük varlığız. Evren galaksiler çok fazla fen bilgisi dersinde işleştik öğretmenimiz anlattı. Ben düşündüğümde benim dertlerim bunların yanında hiçbir şey. Allah a karşı çok fazla duygularım ve sevgim var. Bizim gibi duygulara sahip değil. Bizden daha fazla affedici. Çok kötü şeyleri affetmiş. Biz öyle değiliz. Ben ölünce ne olacağım. Hep dua ederim bu yüzden."

(KK8)

Görüşme esnasında verilen bazı cevaplar nedeniyle öğrencilerin zihinsel yeterliliklerinin hangi düzeyde olduğu ve algılama biçimlerinin ne olduğu ek sorularla öğrenilmeye çalışılmıştır. Burada da katılımcıya (EK15, KK8), Allah hakkındaki algılama biçimine etki eden unsurun ne olduğu sorulduğunda Fen Bilgisi Dersi Öğretmeninin 7. sınıf Fen Bilimleri 'güneş sistemi ötesi: gök cisimleri' konusunda "galaksileri Allah'ın yarattığını, kâinatın düzen ve ahenkte olduğu" söylediğini ifade etmişlerdir.

Birey tabiat ile her bakımdan iç içedir. Orada olup biten her şey çocuğun önünde cereyan ederken, bunlar bir yönüyle onun inancını da etkilemektedir. Dış dünyada gördüğü tabiatın yaratılışı ile Allah'ın yaratışı arasında ilişkiler kuran çocuk, zihinsel gelişmesi ilerledikçe Allah'ın gücü, büyüklüğü ve yaratıcılığı hakkında düşünceleri daha da gelişmektedir. Meselâ

Allah güneşi yaratmasaydı, ışık, ısı olmayacak, her yer karanlıkta kalacak, ürünler ve besin maddeleri elde edilemeyecektir. Sonra, büyük dağları, denizleri, sınırsız gökyüzünü, kısaca her şeyi ancak o yaratabilirdi. Çünkü bütün yaratıklar ve evren sadece O'nundur (Yavuz, 1994).

Mehmedoğlu'na göre; *“Güven duygusu kişiliğin oluşmasında etkin bir değerdir. Temel güven duygusu ilk çocuklukta aile fertlerinin desteğine bağlı iken yaşın ilerlemesiyle birlikte daha aşkın objeler aramaya başlar. Objesi Allah olan dini güven, bireye hayatının her safhasında öz değerinin oluşması için katkıda bulunur. Kendisinden ve âlemden farklı ve kudretli olana sığınma, güven hissi kişinin öz güvenini ve öz saygısını artırmasına yardım eder”* (Mehmedoğlu, 1998). Allah korku, merak, endişe ve kaygı bulgusunda olduğu gibi öğrencilerin önemli bir kısmında Allah'a karşı yakınlık ve güven hissinin hâkim olduğu görülmektedir.

Yine öğrencilerin bir kısmı, Allah-insan ilişkisiyle ilgili olarak olumlu düşüncelere sahiptir. Öğrenciler Allah'ı; yaptığımız her şey ile ilgilenen, hep bizimle beraber olan, bize yardım eden, verdiği nimetlerle sevgisini gösteren ve pişman olanları affeden bir varlık olarak tasavvur etmektedir. Öğrencilerin bu anlayışa sahip olmalarında mevcut DKAB programının seven, esirgeyen, ödüllendiren, affeden bir Allah tasavvuru ile şekillendirilmiş olmasının rol oynadığı düşünülebilir.

Bu bulguların benzer araştırmalarda da ortaya çıktığını görmekteyiz. Şöyle ki, Çabuk'un Düzce'de ilköğretim öğrencileri ile yaptığı Allah inancı ile ilgili araştırma bulgularına göre: *“Çocukluk döneminde antropomorfik olarak gerçekleşen Allah tasavvurunun ilköğretim öğrencilerinin zihinsel gelişime paralel olarak soyut bir düşünceye hâkim olduğu görülmektedir. Öğrencilerin büyük bir kısmı, Allah'ı her şeyi görüp, duyup, bilen, her şeye gücü yeten bir varlık olarak tasavvur etmektedir (Çabuk, 2006).*

Her çocuk kendiliğinden gelen bir duygu ile bağlanma, sığınma eğilimi göstermektedir. Bu bağlamda, sığınma ihtiyacı öncelikle anne-baba ilişkilerinde yoğunlaşmıştır. Çeşitli olaylar karşısında bunalan, ümitsizliğe kapılan, ölçüsünü, dengesini kaybeden insan bir destek, sığınak ararken dine ihtiyaç duyar (Celalettin, 2013).

Allah tasavvuru ile ilgili araştırmamızda, öğrencilerin olumlu bir kavram algulamalarına sahip olmalarının yanında bir takım şüphe, korku veyahut endişe duydukları bir Tanrı imajına sahip olmaları tespit edilmiş olup yaşa cinsiyete ve aile yaşantısına bağlı olarak öğrencilerin Tanrı tasavvurunda bazı farklar olduğu da saptanmıştır. Bununla beraber, soyut düşünmede görüşlerin farklılığın artması ile Tanrı görüşü üzerinde dini eğitimin bir etkisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Yaş ile Allah kavramının gelişimi arasında da anlamlı ilişkiler ortaya çıktığı görülmektedir.

2.1.2. Ahiret ve mahşer kavramları

Ahiret kavramı çocukların belli bir yaşa kadar algılamakta zorlandığı soyut olan dini kavramlardan biridir. Ahiret ile ilgili konuların öğretimi ilk olarak ortaokul seviyesindeki öğrencilerimize anlatılmaktadır. Melek ve Ahiret İnancı konusu MEB DKAB Ders müfredatı 7. Sınıfta ünite olarak yer almaktadır. Ünitenin konuları, görünen ve görünmeyen varlıkları, dünya ve ahiret hayatı aşamalarını içermektedir. Ahiret ve mahşer kavramına ilişkin öğrenci ifadeleri şu şekildedir:

“Ahiret kavramını din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde duymuştum.” (EK5)

“Daha önce mahşer kavramını DKAB kitaplarında görmüştüm. Bunun hakkında pek bilgim yok.” (KK8)

Bu ifadelerle göre öğrencilerin bunu daha önce duydıklarını veyahut hatırlamamaları bazen bildikleri bir kavramlarla ilgili onu unuttuğunu düşünerek kavram hakkında konuşmanın yanlış olabileceğinden kaynaklanabilir.

Çocuklar her zaman bilmedikleri ve eskiden beri bilmedikleri şeyleri "unutmuş" olduklarına inanırlar. Çocuk her bilgiyi yeni bir buluş ve her bilgisizliği de bir unutma gibi anlar. Bu olgular çocuğun kendi duygularını abartmasından kaynaklanır gibidir: Aslında, sadece dış ve iç arasındaki açık ayrımın olmamasının işaretleridir bunlar. Yansıtma olmadan taklit olamaz. Durum buysa eğer, karşılığı de kesinlikle gerçektir: Benin amaçları ve istekleri ötekilere mal edildiği gibi herkesin eylemleri de 'ben'e mal edilir (Piaget, 2005).

İnsan sahip olduğu akıl, düşünme ve sezgi gibi güçleriyle varlık hakkındaki sorulara cevap vererek bilgi üretilebilir. Ancak bu onaylanmış ve kesinleşmiş değildir. Sözelimi adalet idesi üzerinde düşünelim. Ahiret inancı sadece adaletin gerçekleşmesi değil, varlığın anlamının tamamlanması ve değerle buluşması anlamında da aklın sorularına bir cevap oluşturmaktadır (Deniz, 2017). Nihayetinde sorduğu sorulardan ve ders içinde doğru bilgiyi elde eden öğrenciler hem sağlam bir inanca sahip olacağını hem de bu dünya ve öbür dünya hakkındaki bilgilerinin kalıcı olacağını söyleyebiliriz. Bununla birlikte öğrenci ilk öğrendiği haliyle bilgilerin kalıcı olması bunun üzerine yeni bilgiler ekleyerek inancını geliştirme isteği olabilmektedir.

Çocukların dil gelişimi, bilişsel gelişim, sosyal ve duygusal gelişimi, öğrenmeye hazır olması ve öğrenmeyi istemesi ve aynı zamanda karşılaştığı müfredat programı önemli bir yere sahiptir. Öğrencilere doğru zamanda doğru bilgilerin verilmesi gerekmektedir. Bu nedenle kalıcı ve doğru bilgilerin okulda öğrencilere kazandırılması da ayrı bir önem taşımaktadır.

“Mahşer kavramını daha önce duymuştum. Bir ilahide geçiyordu. Ne demek olduğunu bilmiyorum.” (KK1)

“Mahşer kavramını hiç duymadım. Dini bir kavram olabilir.” (EK12)

Mahşer kavramı, ahiret kavramı gibi soyut bir kavramdır. Anlaşılacağı üzere mahşerin ne olduğu nerde olduğu nasıl gerçekleştiğini kavrayamamaları zihinsel gelişimin tam olarak tamamlanmamasından kaynaklanabilir.

Ahiret kavramı için öğrencilerin tamamı doğru yönde fikir beyan ederken mahşer kavramı hakkında 10 yaş 5. Sınıf öğrencilerinin az bir kısmı daha önce bu kavramı duyduklarını ama kavramı bilmediklerini ifade etmiştir.

“Biz öldüğümüz zaman sonsuz yaşayacağımız yerdir. Cennet ve cehennem vardır. Ahiret hayatı denir.” (KK2)

“Ahiret, öldükten sonra sonsuz bir yaşam vardır. Cennet ve cehennem vardır.” (EK12)

“Ahiret deyince aklıma cennet ve cehennem geliyor. Hesap vermemiz ve sınırsız bir hayattır.” (EK7)

Dinimize göre bu dünya hayatı ölüm ile son bulacaktır. Böylelikle ahiret hayatı demek, dünya hayatının son bulması ve sonraki sürecin başlaması anlamına gelmektedir. Hakikaten ayette geçtiği gibi “Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz. (Ankebut 57) Ölüm bu dünya hayatı için bir sondur lakin ebedi bir hayatında başlangıcıdır.

Bu dünyada işlenen tüm amellere göre sınırsız bir ahiret hayatı bizleri beklemektedir. Emredilen amelleri işleyen cennete, emir ve yasaklarına uymayanlar da cehenneme gidecektir.

Geçit’in Karaman’da ortaokullarda eğitim gören 7 ve 8. sınıf yaklaşık 120 öğrenci gurubu üzerinde yapmış olduğu çalışmada benzer sonuçlara ulaşılmıştır. “*Âhiret denince aklıma neler gelir? Sorusuna öğrenciler “Bu dünyada yapmış olduğumuz davranışlardan hesaba çekilme/ hesap verme” (10 kişi), “Bu dünya hayatından sonra yaşayacağımız sonsuz hayat” (6 kişi), “Cennet ve cehennem hayatı” (5 kişi), “Öbür dünya” (4 kişi)” cevaplarını vermiştir (Geçit, 2015) Geçit’in yapmış olduğu araştırma sonucu da görüşme verilerimizi doğrulamaktadır.*

“Ahiret hayatı hesabın sonucunu gördüğümüz yerdir. Ahiret, dünyadan sonraki yaşayacağımız yerdir. Günah ve sevaplarımızın karşılığını aldığımız yerdir.” (KK42)

“Ölünce oraya gideriz. Sorguya çekiliriz. Orada amel defterimiz açılır.” (EK41)

“Hesabın sonucunu gördüğümüz yerdir.” (KK34)

“Kıyamet koştuktan sonran toplanma alanıdır. Cennet veya cehenneme gideriz.” (EK10)

Öğrencilerin cevaplarından da anlaşılacağı gibi ahiret ve mahşer kavramları birbirine yakın kavramlar olduğundan verilen cevaplarda birbiri yerine algılanma durumu olabilmektedir. Bununla birlikte öğrenciler ahiret hayatı inancını sorulan sorularla kabul ederek nerden gelip nereye gideceğini tasarladığı anlaşılmaktadır. Allah insana dünya ve ahiret mutluluğuna giden doğru yolu göstermiş, ne yapması, nelerden sakınması gerektiğini, göndermiş olduğu kitaplar

ve peygamberlerle bildirmiştir. Dünyada yaptığı davranışlara göre cennet ve cehenneme gideceğini bildirmiştir.

“Ahirette cennet var Allah’ı peygamberimizi görebiliyoruz.” (KK18)

“ Ahiret, herkes ölünce ahirete gidecek oradan da ya cennete ya cehenneme gideceğiz. Bizim ruhlarımız olacak orada insanlar tüm canlılar olacak.” (KK21)

“Mahşer öldükten sonra bir alanda toplanacağız orada hesap vereceğiz cennet ve cehennem arasında köprü vardır. Burada bir yer olabilir. Haşır vardır. Oradan cennet veya cehenneme gideriz.” (EK7)

Ahirette “cennet” hayatının olması öğrencilerde, sürekli merak ettikleri, Hz Peygamberimizi (s.a.v.) Allah’ı ve bunlarla beraber herkesi görme isteği, onlarla yaşama fikri oluşmaktadır. Kuranda da “İman edip salih ameller işleyenleri ise, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Orada ebedî olarak kalacaklar. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları, koyu gölgeler altında bulunduracağız.” Buyrulmaktadır. (Nisa suresi 4/57)

Yeni bir dünyaya göçtüğüne inanılan bu şahsın kabrinin içine, kimi bölgelerde hayatta iken kullandıkları eşyalarının yanı sıra yiyecek de konulurdu. Bilindiği gibi dinler tarihçileri, kabirlere yiyecek konulmasını “öte dünya” anlayışının varlığına kanıt olarak kabul etmektedirler (Söylemez, 2021). Bu konuda bir öğrenci şunları söylemektedir:

“Ahiret inancı vardır. Öbür dünyadır. Öldükten sonraki yaşamdır. Eskiden insanlar öldükten sonra kabirlerine eşya koymuş. Bu ahiret inancına girer.” (EK30)

Öğrenci, kişi öldükten sonra da ahiret hayatını, yaşadığı bu dünya hayatı gibi veya devamı gibi düşünmektedir. Ayrıca eşyaların gömülmesi hakkında duyduklarını ifade etmesi konunun dikkat çeken önemli bir konu olduğu akla gelebilir.

Soyut bir kavram olan ahiret ve ahiretle ilgili diğer kavramlar küçük yaşlardan itibaren merak konusudur. Soyut kavram olmasının yanında ölümle de alakalı olan bu kavramları çocukların anlayabilmesi için zihinsel gelişimini tamamlaması gerekmektedir. Ahiretle ilgili ilk bilgileri aldığı yer olarak en başta aile gelmektedir. Okul çağına gelindiğinde ders, arkadaş çevresi ve diğer alanların etkisiyle bu bilgiler öğrenilmektedir. Nihayet ve özellikle de şunu biliyoruz ki, soyut ve uhrevi olan ahiret ve mahşer kavramları ilgili bilgilere yalnızca Kuran ve sünnet vasıtası ile kavramamız mümkün olmaktadır.

Piaget 9-14 yaş aralığındaki çocuklar ile birtakım adların (güneş, yıldız, rüya...) kavramlaşması üzerine yaptığı araştırmada çocukların bazı kavramları dile getirirken doğal bir açıklama içinde olamayacaklarını belirtmektedir. Tabii ki, konuşma dili yıldızlar, güneş ve ayla ilgili olarak, aynı çocuklar mutlaka üçüncü düzeyde yer almazlar. Hatta genel olarak yıldızların doğal biçimde açıklanması birinci düzeyle ilgili görünür. Ayrıca, çocukların düzeyi geliştikçe yıldızların kökeni üstüne bir hipotezi daha zor formüle ederler. Her şey ancak küçük çocuklar

için kolaydır. 11-12 yaş çocuğu genellikle "bilinemez" ya da "bir fikrim yok" e vb. cevaplarını verir (Piaget 2005).

Doğru bir ahiret ve mahşer kavramının ve inancının yer edinmesi için ilk önce anne – baba ve öğretmenlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Çocuk mahşer ve ahiret ilgili bilgileri ilk önce aileden ve yakın çevreden edinir. Daha sonra din görevlilerinden, öğretmenlerinden ve görmüş olduğu derslerden ve merak ettiği soruları sorarak gereken bilgileri alır.

İman konusu başlığı altında ahiret hayatı ve mahşer kavramları genel itibariyle hem kelime hem de fiil olarak soyut ve gaybi kavramlardır. Ahiret ve mahşer kavramları ile ilgili elde edilen bulgularda, 10 yaş 5. Sınıf öğrencileri ve kısmen 11 yaş öğrencilerinin bu kavramları daha önce duydukları lakin bilmedikleri yahut daha önce de duymadıkları görülmektedir. Diğer bir sonuç ise 12 ve 13 yaş grubu öğrenci cevaplarının çoğunda yaş seviyelerine uygun algıladıkları, bu kavramlara uygun cümlelerle düşüncelerini ifade ettikleri ve temel İslami kaynaklarla bu düşüncelerin örtüştüğü tespit edilmiştir. Sonuç olarak ahiret ve mahşer kavramı ile ilgili olarak amel defteri, haşır, kıyamet, sırat köprüsü, hesap, dirilmek, cennet, cehennem v.b. kavramları da cümle içerisinde kullandıkları görülmektedir.

2.1.3. Peygamber kavramı

Peygamber, Allah'tan vahiy yoluyla aldığı bilgileri ve emirleri tebliğ etmek, muhataplarını hak dine çağırarak görevlendirilen yüksek vasıflı kimsedir. Peygamberlerin, vahiy almak ve tebliğ etmek, beşerî niteliklere sahip olmak, Allah tarafından seçilmiş olmak, Günah işlemekten korunmuş olmak, güvenilir olmak gibi özellikleri vardır (Yavuz, 2007). Bu doğrultuda Hz. Peygamber, diğer insanlar gibi kendisinin de duygularla var edildiği ve insanî niteliklere sahip olduğu gerçeğini her zaman vurgulamaya çalışmıştır.

Çocuklara, Allah inancından sonra dini inanç olarak öğretilmesi gereken bir diğer konu peygamberlere inançtır. Katılımcılara da Hz. Peygamber ve onun sünneti ile ilgili sorular sorulmuş ve bununla ilgili görüşleri şu şekildedir:

“Peygamberler iyi ki var. Onlar olmasaydı. Meleklerle belki biz insanlar anlaşamazdık. Onlar melek biz insanız. Peygamberler bize dini anlatmak ulaştırmak için gönderilmiştir. Herkes peygamber olamaz.” (EK12)

“Allah peygamber göndermeseydi Cebail as vasıtasıyla bize gönderseydi melek olduğu için ondan çekinirdik. Allah iyi insanları seçmiştir. Onlarda bizim gibi insan, yabancı gibi görmüyoruz. Peygamberlerin amacı insanların sevap işleyip cennetin yolunu göstermektir.” (KK21)

“Peygamber insan ve Allah arasında doğru yolu göstermek için aynı bizim gibi insan bizden birini göndermiştir.” (KK34)

İnsanlar kendi cinslerinden olanlarla iletişimi daha sağlıklı bir zeminde gerçekleştirirler. Bu etkileşimin devamında ve kalıcılığında en önemli temel saik; anlaşabilecekleri bir yapıda olmalarıdır. Farklı toplumlarda yaşayanların bir araya gelerek birbirlerini anlamaları, farklı düşünce ve inançlarını paylaşmaları, beraberinde birtakım problemleri meydana getirmektedir. Hatta aynı toplumlarda yaşadıkları halde farklı örf, âdet, gelenek, görenek ve töre ile beslenen insanların birbirleriyle iletişimlerinde bile sorunlar yaşanmaktadır. O halde fizyolojik ve biyolojik bakımdan farklı yapılara sahip olanların diyalogunda anlaşmazlıkların ve sorunların yaşanması gayet doğaldır. Aynı ve farklı kültürle beslenen bireylerin sağlıklı iletişim kurma noktasında sorunlar yaşadıkları bir atmosferde yapıları tamamen farklı olan melek ve insanın birbirleriyle etkileşim içerisinde bulunmaları mümkün değildir. Yani Allah insanlarla iletişime geçmek için farklı yapıda birisini gönderip de mesajının doğru bir şekilde anlaşılmasına engel olmaz. İşte bu realite bizlere Yüce Allah'ın, insanlara neden insan merkezli bir peygamber gönderdiğini açıklamaktadır (Arslan, 2017). Sözelimi vahyin anlaşılması ve hayata geçirilmesi birtakım zorlukları muhtevlidir. Ancak tam da bu noktada vahyi tebliğ eden elçinin insanlar arasından birisi olması muhatapları için büyük bir nimettir (Ünverdi ve Murat, 2021). Dolayısıyla Hz. Peygamber'i insani görüp, algılayıp bu yönüyle onu bize yaklaştırabiliriz.

Öte yandan katılımcılar peygamberlerin en güvenli insanlar olduğunu vurgulamaktadırlar. Hz. Peygamberin ve diğer peygamberlerin şaka yaparken bile yalan söylememesi, insanların peygamberlere sıkıntılarını paylaşmaları, dürüst olduğu için, bir yere giderken insanların değerli eşyalarını emanet edebilmeleri, insanların Hacer'ül-Esved taşıyı kimin yerine yerleştireceği konusunda kararsızken, Hz. Peygambere güvenmeleri, peygamberlerle ilgili hususlardan bazıları olduğunu söyleyebiliriz.

"Peygamberler Allah'ın gönderdikleri değerli seçtiği insanlardır mesela yetim çocukları seçebilir amaçları bizi uyarmaktır doğru yola iletmektir doğru söylerler Allah kitap gönderdiğinde bize açıklarlar." **(EK7)**

"Dürüst doğru sadık insanları seçmiştir. Peygamber deyince aklıma Hz. peygamberimiz geliyor." **(KK34)**

"Allah'ın bize örnek olması için seçtiği örnek insanlardır. Dürüst güvenilir, doğru sözlü, örnek olması, akıllı gerekiyor." **(KK22)**

Tüm peygamberler ahlaki yönden tüm insanlar için biri örnektir. Bu yüzden onların davranışları görüşleri, tüm beşerî münasebetleri ve Allah'a karşı vazifeleri en mükemmel ölçüdeydi. Öğrenciler için etkileyici vasfı tüm iyi davranışları kapsayan ahlak, olduğu söyleyebiliriz. Bunun diğer bir nedeni peygamberler Allah'tan aldıkları emir ve yasakları hem insanlara tebliğ ediyor hem de kendi hayatlarında uygulamaları öğrenciler için ilk akla gelen doğru yol gösterici kılavuz, dürüst güvenilir, iyi insan diye algılamalarında etkili olduğu sonucuna götürebilir. Peygamberler Allah'ın gönderdikleri değerli, seçtiği insanlardır, cümlesinden sonra örnek olarak; mesela yetim çocukları seçebilir, ifadesiyle Hz. Peygamberin

de yetim olması öğrencide peygamber olmak için bazı şartlardan biri de muhtemel yetim olma düşüncesi ortaya çıkardığını görmekteyiz.

Yapılan literatür taramasında Kılıçaslan'ın 2013 yılında yaptığı çalışmada 10-12 yaş grubu ile öğrencilerin peygamber kavramına ilişkin algıları üzerinde benzer sonuçlar elde edildiği, öğrencilerin peygambere dair algılarını ahlaki vasıflar üzerinden şekillendirdiği görülmüştür. Bununla birlikte öğrencilerin, peygamber kavramını doğru yola iletmek için gönderilmiş iyi bir insan olarak algıladıkları sonucuna ulaşılmıştır.

İnsanlar ahlaklı davranarak yaradılış gayelerine uygun hareket ederek saygın bir konuma sahip olurlar. Allah'ın seçip gönderdiği peygamberler, insanlık tarihinin en üstün ahlâka sahip karakterli kişileridir. Onlar, şahıslarında hem içinde yaşadıkları topluma hem de daha sonra gelecek nesillere en iyi örnekleri sunarlar. Onların hayatları ve yaşayış tarzları, fertler ve toplumlar için en ideal rol-modeldir (Arslan, 2017).

“Peygamber güzel ahlaklı birisi olmak. Namazı her gün içten kılmak, Kuranı Kerimi güzel okumaktır.” (EK5)

“Güvenilir, mucizeleri olan kişilerdir. Nazik, kibar, ahlaklı terbiyeli insanlardır.” (KK42)

“Peygamberler dürüst iyiliksever ahlaklı insanlardır. Allah tan gelen vahiyleri insanlara iletirler.” (EK35)

İfadelerden anlaşılacağı üzere peygamberlerin, Kur'an-ı Kerim'in peygambere yüklediği elçilik görevinden daha fazla yetkiye ve ahlaki özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Namazı içten kılmak, güvenilir, kibar, terbiyeli, adil olmak vs. hepsi ahlakın bir parçası olabilmektedir. Burada yaratıcının, mesajı en güvendiği kişiye vermesi, öğrencinin peygamber algısının şekillenmesine neden olduğu görülmektedir. Bu soyut ilişkilendirmeler öğrencilerin kavramı, peygamberin görevleri ve ahlaki değerler üzerinden algılamalarında etkili olduğu söylenilebilir. Ayrıca ders kitaplarında peygamberlerin kişilik ve ahlaki özellikleri ile ilgili örneklerin yer alması çocuğun algısı ve gelişimi üzerinde etkili olmaktadır. Çocuklar, ahlak ile peygamberliği bir arada düşündükleri ve bu ikisi arasında güçlü bir bağ kurdukları görülmektedir. Peygamberin ders kitaplarında ahlaki özelliklerinin yer alması ve peygamberlerin Allah'ın emirlerini yerine getirme de titiz davranmaları öğrencilerin ahlak ile peygamber arasında bağ kurma nedenleri arasında düşünülebilir

Nitekim ders kitapları, öğretmenlerin anlattıkları kıssalar, ailenin ve camilerin etkisi çocuğun algısının oluşmasında önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Bu durumu öğrenciler şu şekilde ifade etmektedir:

“Peygamber deyince aklıma Hz. Muhammed (as) geliyor. İnsanlara doğru yolu göstermek Allah a inanmaları için gönderilmiştir. Allah'ın gönderildiği kişilerdir. Neden seçer? İyi insan davranışı iyi insanlar peygamber olur.” (EK13)

“İyi insanlar, doğruyu söyleyen, sabırlı, adaletli insanlardır. Allah'ın seçtiği kişilerdir.” (KK40)

Peygamberlerin beşerî olması görevleri gereği yaşadığı toplumda sıkıntılı ve zor zamanları olduğunu da göstermektedir. Lakin bu durum herhangi bir değişikliğe sebep olmamıştır. Aksine olaylar karşısında sabrederek ve dik durarak Müslümanlara örnek oldukları ve doğru yolu gösterdikleri söylenebilir.

Her şeyden önce, Allah inancının öğretiminde olduğu gibi peygamber inancında da işe sevgiyle başlamak gerekir. İlköğretim dönemi çocuğunun model arayışı içinde olduğunun farkında olarak, peygamberlerin hayatlarından güzel örnekler vermek suretiyle onların beşer yönlerine vurgu yaparak ve sevgi esasına dayalı olarak peygamberlere inanç konusu öğretilmelidir. Bu bağlamda Hz. Muhammed'in, kendi çocukluğunda yaşadıkları ve diğer çocuklara yönelik sevgi dolu davranışları güzel bir üslupla anlatılmalıdır. Öte yandan, kitaplara iman konusu da peygamberlik inancıyla birlikte ele alınmalıdır (Köylü ve Altaş, 2017).

Peygamber kavramı öğrencilere göre, Allah'tan aldığı emirleri anlatıp hayatında da uygulayan, iyiyi ve kötüyü insanlara anlatan kişi olarak görülmektedir. Öğrenciler ağırlıklı olarak peygamber kavramının ahlaki yönüne (iyi, dürüst, sadık, güvenilir, terbiyeli) vurgu yapmışlardır. Peygamber kavramını, iman kavramı içerisinde ilişkilendiren öğrenci olmamıştır.

2.1.4. Vahiy kavramı

Vahiy, Allah'ın bir emri, bir hükmü veya bilgiyi peygamberine bildirmesidir (Yavuz, 2012). İslam, vahiy ile birlikte beraberinde gelen yeni hayat düzenini inşa etmeye öncelikle bireyi tüm yönleri ile ele alıp eğitmekle başlamıştır. İnanç, ibadet ve ahlak esasları çerçevesinde insanların davranışlarını yeniden şekillendiren vahiy, eğitimi; insanın yaratıcısı ve çevresindekilere karşı sorumluluklarını yerine getirebilmesi için ihmal edilemez bir görev telakki etmiştir (Kılıç, 2020). Bazı şeyleri öğrenme yöntemlerinden birisinin, o şeylerin insanlara açıklanması, bildirilmesi anlamında vahiy olduğu bilinmektedir.

Vahiy geliş türlerinden olan rüya, iletişim aracı olarak katılımcı öğrenciler tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

"Allah'ın melekler aracılığı ile peygamberlere gönderdiği haberlerdir. Rüya yoluyla olabilir. Doğru yolu bulmamız için vahiy göndermiştir." (EK5)

"Vahiy, peygamberlerin hepsine gelmiştir. Cebrail as onlara mesajları getiriyor. Cebrail as şekil değiştirebilir. Rüya da gelebilir. Konuşarak olabilir. Cebrail as vahiy getirmiştir." (KK14)

"Allah'ın peygamberlere ilettiği şeylerdir. Vahiy rüya yoluyla da olabilir, kalbine vahiy gelebilir." (KK17)

“Vahiy, Allah’ın peygamberlere, bize söylemesi için gönderdiği ayetlerdir. İletişim konuşarak veya rüya ile olabilir.” (KK32)

Öğrenciler rüya ile vahyin gelmesi kalbe ilham edilmek sûretiyle yapılan bir nevi bilgi akışı olduğuna işarette etmek istedikleri düşünülmektedir. Vahiy kavramı öğrencilerin algısında bir iletişim kanalı olarak haber, mesaj, ileti şekli olduğu görülmektedir. Bununla beraber Allah’ın, vahyin gerçekleşme şekline biri olan rüya ile peygamberler ile iletişim kurabileceği değerlendirildiğinde, meşru yollardan biri olan rüya ile vahyin Cebrail as aracılığı ile kalbine ilham edileceği sonucuna ulaşılabilir. Başka bir bulgu ise vahyin gönderiliş şekli ile birlikte Cebrail as aracılığı ile vasıtalı veya vasıtasız olması ifade edilmiştir. Bu durumda Allah’ın mesajları meleğin dışındaki veya melek ile birlikte bazı araçlar vasıtasıyla kula ulaşabilmektedir. O halde Allah’ın mesajını içeren vahiy öğrenciler tarafından Allah ile elçileri arasında bir iletişim vasıtası olarak algılanmaktadır.

Kur’ân metni ise konuşan ile dinleyen arasında gerçekleşen sözlü bir iletişim sürecinin sonucudur. Diğer yandan Hz. İbrahim’in rüyasında aldığı emrin dinî değeri göz ardı edilmemelidir. Zira Kur’ân’a baktığımızda peygamberlerin rüyalarının ne kadar önem arz ettiği anlaşılmaktadır (Kurban, 2018). Nitekim Kur’ân’da Hz. İbrahim ve Hz. Yusuf’un gördüğü rüyalarından bahsedilmektedir (Aydar, 2005).

“Allah’ın belirlediği emir ve yasaklardır. Göğün yedi kat üstünden aşağı inmiştir.” (EK11)

“Allah’ın Peygamberlere gönderdiği ve bize iletmesini istediği mesajdır. Mesaj, emirlerdir.” (KK22)

“Allah’ın peygamberlere verdiği haberlerdir. Mucizeler ve Müslümanlara bir şeyler öğretmek vardır içinde.” (EK38)

“Vahiy peygamber efendimiz ile ilgili kıssa anlatıyor (Abese suresi 1-20). Allah vahiy ile uyarmıştır.” (KK2)

Vahiy kavramı ile alakalı emir, yasak, haberler, kıssalar, bilgiler, mucizeler gibi vahyin muhtevası ile ilgili ifadeler sıkça alınan cevaplar arasındadır.

‘Vahiy peygamber efendimiz ile ilgili kıssa anlatıyor’ ifadesiyle, vahiy Hz. Peygamberin Allah ile olan irtibatı olduğunu ifade etmekle birlikte bazen de uyarı mahiyetinde olduğu görülmektedir. Vahiy, onu alan kişinin içinde bulunduğu duruma göre şekillenebilir. Dolayısıyla kutsal metin içinde bulunduğu olayların izlerini taşıyabilmektedir. Ayrıca katılımcı KK2 Abese Suresini örnek vererek vahiylerin de uyarı mahiyetinde gelebileceği ifade ettiğini görülmektedir. Öğrenciler, Hz. Peygamber’in başka görev ve sorumluluklarının yanında bir ‘uyarıcı, öğretici ve haber ileticisinin görevinin olduğunu düşünmektedir. Böylece vahiyi anlaşılabilirlik ve uygulanabilirlik açısından Hz. Peygamber ile bir bütün olarak algıladıkları görülmektedir.

Bir başka önemli bir bulgu ise Peygamberlere vahiy vasıtasıyla emir ve yasaklar iletirken, peygamberlerin onu değiştirmeden topluma tebliğ etmeleri ve vahyin iletişim için gerekli olduğunu ifade etmeleridir.

“Allah’ın Peygambere verdiği emir ve yasakları, Peygamberlerin bize değiştirmeden iletmesi. Görünerek ve konuşarak vermiş olabilir. Hira mağarasında vahiy gelmiştir.” (EK30)

“Allah direk bizimle iletişime geçemez, bunun bir yolu olmalıdır. Allah peygamber aracılığı ile insanlara iyiyi kötüyü haramı sevabı günahı ve olan şeyleri anlatmasıdır. Onları ayırt edebilmemiz için gönderilmiştir.” (KK21)

Burada değerlendirme yaparken Peygamberlerin özelliklerinden birisi olan ‘tebliğ’ akla gelebilir. Vahyin benimsenip hayata geçmesi için tebliğin önemi büyüktür. Nitekim Peygamberler Allah’tan aldıkları mesajları insanlara değiştirmeden iletmektedir. EK30 katılımcının cevabına göre Peygamberlerin haberleri değiştirmemesi olduğu gibi iletmesi aynı zamanda tebliğ alan toplum için güven bağı oluşturması anlamında önem arz ettiği de söylenebilir. Zira Kur’an mahiyet itibarıyla ilahidir. İlahi olana müdahale edilemeyeceği kendinden herhangi bir ilave yapılamayacağını da fark ederek manevi irtibatı alırken Peygambere görünerek veya onunla konuşarak gerçekleşebileceğini ifade ettiğini görmekteyiz.

Yine Allah’ın kulları veya peygamberleri ile bizzat vasıtasız bir şekilde iletişime geçemeyeceğini ayrıca bir yöntem dâhilinde olup, bununda Peygamberler aracılığı ile vahiyle gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Burada öğrencilerin çoğunluğu için vahiy kavramı ile Peygamber kavramını benzer algılandığı düşünülmektedir.

İnsanların başlangıçta tam olarak fark edemeseler de nesnelere ve eylemlerdeki iyilik ve kötülükleri, hayır ve şerleri yaşayarak ve bedel ödeyerek öğrenecekleri de ayrı bir gerçektir. Vahyin önceden nesnelere ve eylemlerde yatan hayır ve şer unsurlarını bildirmesi, insan aklına ve tecrübesine bir yardım ve katkıdır (Deniz, 2017).

Vahiy Tanrı ile insan arasında bir ilişkiyi gerekli kılar. Bu ilişkide asıl olan Tanrı’dır, zira Tanrı kendisini insana açmazsa vahyin imkânından bahsetmek mümkün değildir. Vahiy, ahlaki ve sosyal sebeplerden dolayı çoğu zaman bir zorunluluk olarak görülür. Bu anlayışın gerisinde, insanların vahiy olmaksızın neyin “iyi” ve neyin “kötü” olduğunu bilemeyecekleri düşüncesi vardır (Taziev, 2013).

Bireyi tüm bunlardan sorumlu tutarken herkesi aynı kategoride değerlendirmeyen vahiy, bireyin gücünün yeteceği nispette, zamanın ve mekânın el verdiği ölçüde de değişiklik arz etmektedir. Buna göre araştırmamızdaki bulgular ile vahiy kavramı ile ilgili literatürdeki bilgilerin örtüştüğü ve öğrencilerin anlamlı cümle kurdukları görülmektedir. Öğrencilerin, vahyin ne olduğundan daha çok vahyin mahiyetine ve geliş yollarına yönelik merakı ve ilgilerinin olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin vahiy ile ilgili anlamlı cümle kurmakta çekindikleri, tereddüt ettikleri ve cümle kurarken düşündükleri gözlemlenmiştir. Bunun

nedeni olarak din eğitimi için önemli olan vahiy kavramının öğrencilere gerektiği kadar açıklanamamış olması veya tecrübeye dayanmayan soyut bir kavram olduğu düşünülmektedir.

2.1.5. İman ve İslam kavramları

İman-İslam-ihsan kavramları hem dinin hem de din öğretisinin öz kavramlarıdır. Kavramlarla ilgili bulgulara baktığında çocukların büyük bölümünde İslam ve iman kavramı ile ilgili iki tür cevap buluyoruz. İlk olarak bunlar, İslam'ı uygulama ve Allah ile birlikte Peygamberin hayatını örnek alarak onun hayatını temsil eden nitelikte bir açıklama oluşturan cevaplardır. Sözelimi, çocuk İslam' "imanın uygulamasıdır", "Peygamberimizin yaşadığı gibi yaşamak" olduğunu söyler: Öte yandan, diğer bir durum da şudur: Bazı çocuklara göre, İman Allah a, peygambere ve diğer öğretilere inanmaktır. Gerçek anlamda teslim olmak inanmayı gerektirdiğinden her iki kavram (İslâm-iman) birbirinin yerine kullanılmışlardır. Zira her iki kelimedenden de kastedilen; içten kendisine inanılan Allah'a dışsal itaattir (Öz, 2021). Öğrencilerin iman kavramı hakkında ki görüşleri şunlardır:

"İman Allah a peygambere inanmaktır. İslam imanın uygulamasıdır. İmanımızı kuvvetlendirmek için yaptığımız şeylerdir." (KK14)

"İman, Peygamberin davranışlarıdır. İman en güzel şekilde yaşamaktır. Peygamberimizin yaşadığı gibidir. Bizim davranışlarımız değildir. İslam, bizim dinimizdir." (KK40)

İslam kavramını din olarak, iman kavramını ise öğrencilerin çoğunluğu Allah'a ve Peygamberlere iman ve Onun yaşadığı gibi yaşamak şeklinde tanımladıkları görülmektedir. Öğrencilere göre İslam'ın ibadet boyutu bulunmakta bununla beraber iman bir inançtır.

Bu yönüyle imanın şartlarında ilk olarak Allah'a imandan sonra peygamberlere iman olması iman kavramının Peygamber ile ilgili algılamasında etkili olduğu düşünülebilir.

"İman Allah'a emanet etmek var dua etmek namaz kılmak iman Allah'a iman etmektir İslam ise Kur'an-ı Kerim'in dünyadaki ismidir Kur'an-ı Kerim ile alakalıdır." (EK7)

"İman dine sahip çıkmak, dini bilmektir. Dikkat etmek. Allah'ın emirlerine yasaklarına uymaktır. İslam da kuranı kerim gibi öğrenmemiz gereken bir şeydir." (KK36)

"İman Allah a dua etmektir. Allah a iman etmektir. İslam ise Kuranı Kerim'dir." (EK3)

"İman Allah a karşı bilgilerdir. İbadet etmektir iman. İslam ile alakalı aklıma bir şey gelmiyor. İman ve İslam farklı şeylerdir." (KK6)

Görüldüğü üzere İslâm kavramının tahlilinde ön plana çıkan algılamalar 'Kur'an-ı Kerim, imanın uygulamasıdır, dinimizdir'. İslam-İman kavramının algılanması ile ilgili diğer bulgular, imanı Allah'a iman etmek şeklinde tanımlayanlar, bazen söz konusu bu iman kavramına emir

ve yasaklara uymak, namaz kılmak, dua etmek gibi ritüelleri ekleyerek, imanı, “ibadet etmek” şeklinde de tarif etmektedirler. Yine, İman kavramında ‘Allah’a iman’ vurgusunu öne aldıkları görülmektedir. Bu şekildeki iman kavramına örnek vererek onlar, imanı kavranken, inançla birlikte uygulamaya de yer verdikleri görülmektedir.

Bu bulgulara bakarak, sözlükte, esasen bir şeyi, bir bilgiyi doğrulamak, doruluğunu kabul etmek (tasdik) anlamına gelen “iman” kavramı ile itaat etmek, boyun eğmek, bir şeye teslim olmak, esenlikte kılmak gibi anlamlara gelen “İslam” kavramı, açıkça görüldüğü üzere lafız itibarıyla birbirinden farklı iki sözcüktür. Öğrenciler dini kavramlardan olan İslam’ı ise ‘Allah’ın dini, Kur’an-ı Kerim’ olarak ifade etmişlerdir. Öğrenciler İslam kavramına farkı cevap verdikleri lakin çoğu cevapların aynı nitelikte olduğu görülmektedir. İslam kavramı öğrenciler tarafından, kutsal kitapta yazılan, emirler, yasaklar, uygulamalar, sözler ve bu emirlere ve yasaklara uymak şeklinde algılanmaktadır.

Görüldüğü gibi öğrencilerin bir kısmı İslam kavramını din olarak algılamakta diğeri bir kısmı ise peygamber Allah’ın varlığı birliği, Peygamber bağlamında değerlendirmişlerdir. Bununla birlikte, İslam’ın inanç sistemini ilk olarak en derli toplu bir şekilde özetle sunan bilginlerin başında gelen İmamı Azam Ebû Hanife, iman ve İslam’ı, birbirinin içi ve dışı gibi görmekte; İslamsız imanın, imansız da İslam’ın olmayacağına özenle vurgu yapmaktadır. Buradan da anlaşılıyor ki o, her ne kadar lafız itibarıyla iman ile İslam farklı iki sözcük olsa da temelde aralarında bir fark görmemektedir (Esen, 2008).

“İman güzel ahlaktır.” (EK27)

“İman, terbiyeli ve ahlaklı olmaktır. İslam’ın ne olduğu, aklıma gelmiyor.” (EK5)

Öğrencilerden EK27, İman kavramı için ‘güzel ahlaktır’ ifadesi kullanırken, EK5 ise ‘terbiyeli, ahlaklı olmak’ ifadesi kullanmıştır. Burada öğrencilerin aynı nitelikte cevap verdiği düşünülmektedir. İman kavramı ile ahlak arasında bağlantı kurmaları oldukça dikkat çekicidir. Bu anlamda insan yardımseverlik, cömertlik, dürüstlük gibi iyi huylara ve erdemlere sahip olabilen bir varlıktır. Bu ahlaki erdemler yaratıcıya karşı sorumlu olma bilincinden hareketle, yapacağı ameller aracılığı ile gerçekleşmektedir. Diğer öğrencilerin ifadesinde sıklıkla geçen ‘İman, Allah’a imandır’ cevabı doğrultusunda Allah’a iman etmede ahlaklı olmanın önemli bir faktör olarak algılandığı saptanmıştır. Böylece iman ile eylemler arasında ki bağın ahlak olduğu öğrencilerin ifadelerinde görülmektedir. Yine iman, insanı bu bağ ile ahlaklı olmaya ve iyi eylemler yapmaya sevk edebilmektedir.

2.1.6. Kader/takdir ve sünnetullah kavramları

Din eğitiminde birçok önemli kavram bulunmaktadır. Kavramların algılanması din eğitiminin en önemli ilkelerinden biridir. Kader kelime olarak ölçme, takdir etme, biçime koyma, şekillendirme; hayırdan, şerden, güzellikten, çirkinlikten, hikmetten her şeyi olduğu şey üzere

bırakmak gibi manalara gelir. Ayrıca kader kelimesinin öne çıkan anlamı "takdirdir ki bir şeyin miktarını, ölçüsünü, değerini biçmek, açığa çıkarmak, tayin etmek, belirlemek, hikmete göre yapmak, bir şeyin hacmini ve şeklini belirlemek manalarına gelmektedir. "Kader ve kaza" kavramları da eğitim içerisinde ortaokul 8. Sınıf DKAB dersi müfredatının önemli bir konusudur. Konuda kader ve kaza kavramıyla alakalı olarak sünnetullah, takdir, tevekkül, gibi kavramlar da yer almaktadır. Öğrencilerin bu kavramları algılamalarına bağlı olarak, kavramların hayatına etki etme durumu olacağından onların görüşleri önem arz etmektedir.

Ortaokul öğrencilerinin kader ve takdir konusuna yönelik algıları, kader- takdir kavramlarının hayatlarında nasıl gündeme geldiğine dair bilgi edinebilmek amacıyla katılımcı öğrencilere yöneltilen sorular neticesinde verilen cevaplar şu şekildedir:

"İnsanın kaderine ulaşması gerekir. İnsan ne yaparsa kaderine ulaşır. İnanırsan kaderine ulaşırsın. İstememiz gerekiyor. Kaderi de Allah belirler. Takdir kavramını bilmiyorum." **(EK4)**

"Kader, bir olay olacak ama saati yeri belli değil. Kesin olacak ama belli değil. Bu olayları bizim irademiz dışındadır." **(EK10)**

Öğrenci 'ulaşmak gerekir' sözleriyle kaderin esasen ulaşılabilen bir olgu olduğu ve kaderi yaşamak, ne olursa olsun kader denilen bütünlüğün içindeki olaylar gerçekleşebilirken, insanın hayatı içerisinde onu isteyerek devam edebilir şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca kader kavramı ile onun işlerliği arasında kısmi bir ilişki kurduğu da düşünülebilir.

Zira insan, yaşadıklarına ve başına gelen olaylara bir anlam yüklemeye çalışarak hayatını devam ettirme özelliğine sahip bir varlıktır (Aydın ve Genç, 2016).

Kaderin iradeleri dâhilinde olmadığı Allah'ın vakti zamanı belirlediğini öğrencilerin şu ifadeleri çerçevesinde değerlendirilebilir; 'vakti, saati belli değil' olaylar Allah'ın izni dâhilinde kesin olacağı insanların bilgisinde ve isteğinde olmadığı lakin Allah katında planlı olarak ilerlediği, vb. sonuçlara ulaşabiliriz.

Takdir kavramı ile alakalı öğrencilerin büyük bir kısmının bilgisi dâhilinde olmadığı görülmektedir. Nitekim Kader kavramının tanımında geçen 'takdir' ifadesi de algılanma açısından netliğin olmadığı söylenebilmektedir. Kelime olarak kader; bir şeye gücü yetmek, biçimlendirmek, planlamak, ölçü ile yapmak, kıymetini bilmek, mukayese etmek anlamlarına gelir. Terim olarak ise kader; Allah'ın (c.c.) sonsuz ilmi ve kudretiyle, evrende olmuş ve olacak olan her şeyi takdir etmesidir. Bu tanımlama, içinde barındırdığı "takdir etme" ifadesi açısından, yeterli açıklığı taşımamaktadır. Bu sebeple tanımın öğrencinin önbilgilerini anlamaya yönelik bir imkân tanınması muhtemel görünmemektedir (Ayas, 2020).

Kader kavramının daha kapsamlı olduğunu, başımıza gelecek olayların Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğunu diğer katılımcılar şöyle dile getirmiştir:

"Kaderimiz ne ise o olur. Sınavdan düşük almamız bizim kaderimizdir. İrademiz yoktur." **(KK24)**

“Kader hayatın içinde başımıza gelebilecek olaylar. Kaderimde varmış diyorlar. Doğum ölüm gibi büyük olaylardır. Günlük hayattakiler kader değildir.” (KK20)

“Kader insanların yaşayacağı şeylerdir. Günlük hayatta duydum. Kaderinde varsa olur denilir. Önceden belirlenmiştir.” (EK15)

“Kader Allah’ın önceden bildiği gerçekleşecek şeylerdir. Örnek olarak sizinle karşılaşmamız kaderdir. Kader de irademiz vardır.” (KK16)

“Kader sonradan başımıza gelecek şeyler. Benim kaderim bu derler. Takdiri ilahi kavramını duydum. Takdirle ilgili bir şey bilmiyorum.” (KK2)

Öncelikli olarak kader kavramını, başımıza gelebilecek büyük olaylar, yaşayacağımız şeyler, geleceğin bilinmesi ve belirlenmesi şeklinde algılayan öğrenciler, kader kavramını Allah’ın daha önceden bilmesi üzerinden açıklamaya çalıştıkları ifadelerinden çıkartılabilir.

Öte yandan kader kavramı için verilen cevaplardan hareket edildiğinde öğrencilerin daha evvelen bu kavramlar ile ilgili kendi önbilgilerini bir şekilde örnek vererek teyit ettikleri düşünülebilir. Bilhassa öğrencilerin verdiği örnekler, kavramla ilgili yeni bilgiyi pekiştirip kalıcı aktarımı sağlamlaştırıp yeni bilgi oluşturmaktadır. Kavramları örnek vererek yargılamalarda ve değerlendirmelerde bulunarak ifade etmeleri dikkati çeken bir diğer husustur. Kader kavramını, geleceğin planlanması bilinmesi, gelecekte olacak olaylar, anlık durumlar, karşılaşmalar, sınav notları, henüz olmamış her şey ve Allah’ın bilgisi dâhilinde olması şeklinde algıladıkları görülmüştür

Kader kavramının anlaşılmasında öğrencilerin bilme ve algılarında birliktelik olduğu söylenebilir. Lakin durum takdir kavramında farklılaşmaktadır. Bir öğrenci takdir kavramını İlah-i takdir olarak duyduğunu ifade etmiştir. Bu yönüyle takdir; Allah’ın takdir etmesi demek, tüm varlıkların yaşamına, var olmasına ait tüm kuralların tespit edilmesi ve işleyen bir sistemin kurulmasıdır. Örneğin kalp yetmezliğinden veya lösemiden ölen birisi için, bu hastalıkların sebeplerinin ve isimlerinin teşhis ve tespit edilemediği zamanlarda insanlar “takdir-i ilahi” ifadesini kullanıyorken; artık bu hastalıkların sebep ve isimlerinin bilindiği günümüzde takdiri ilahi yerine “şu sebepten öldü” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Öyleyse burada hastalık, biyolojik kanun olması bakımından Allah’ın takdiridir; kişinin bu kurala uymaması veya kanunu yanlış uygulaması sonucu hastalanması veya ölmesi ise, kişinin (sonuçlarını bilemese de) bu kanunu kendi iradesiyle ortaya çıkarmasıdır (Aydın ve Genç, 2016).

Keza kaderin insan iradesinde olup olmadığı konusunda da tereddütlerin yaşandığı görülmektedir. İnsanın iradesi dışında gerçekleşen olaylar denildiği gibi, insanın tercih ve iradesinin olabileceği düşüncesinde oldukları görülmektedir.

Bunların dışında öğrencilerin ifadelerinde geçen ‘Kaderimiz ne ise o olur, kaderim bu, kaderimde varmış, gibi cümleler, bireyinde gerek örgün öğretim de gerekse çevresel

yaşantılar neticesinde elde edildiği kavramların algılanmasına ilişkin kavram yanılgıları oluşabilmektedir.

Kader ve takdir kavramı ile alakalı elde edilen bulgularla benzer sayılabilecek ve yararlanılan, Ayas tarafından yapılan Kader-Kaza” Kavramının Öğretimi ve Kavram Yanılgıları Üzerine Bir İnceleme” adlı araştırmadır. Benzer sonuçlara ulaştığı görülmektedir. Kader kavramını planlamak olarak algılayan öğrencilerin ifadelerini özetleyen örneklerle bakıldığında, öğrencilerin kavramı bir yönü ile öğrendikleri söylenebilir. Bu açıdan öğrencilere göre kader; gerçekleşmemiş olaylardır. Evrendeki her şeyin planlanmasıdır veya Allah’ın sonsuz ilminin tecellisidir. Hatta her şeyin planlanması ifadesini kullanan öğrenciler ve diğerlerinden bir kısmı da (az sayıda olsalar da) kendi yaptıkları zamansal süreçteki planlamalarını kader ile ifade etmişlerdir (Ayas, 2020).

Öğrencilerden bir kısmı kaderi ister maddi ister manevi olsun tüm durumların bir plan, zaman, kural içerisinde gerçekleştiği şeklinde kavradıkları görülmektedir. Kader ve takdir kavramını plan dairesinde algılayan öğrencilerin bu soruya verdikleri cevaplardan bazıları şu şekildedir;

“Kader planlanan bir şeydir. Önceden alın yazısı diye biliyordum. Kaza onun gerçekleşmesidir.”
(KK40)

“Kader daha önce Allah’ın bizim için belirlemiş olduğu planlardır yaşadığımız olaylardır. Takdir tekbir olabilir.” **(EK35)**

“Planlanan bir olayın olması kazadır. Bu hayattaki olaylar kaderdir. Takdiri bilmiyorum.”
(KK39)

Dikkat çeken diğer bulgu ise kavrama ait algısını öncesi ve sonrası olarak ifade etmektedir. Kader kavramını “alın yazısı” olarak bilen. 8. Sınıf DKAB dersi aracılığı ile kader kavramını, “planlanan bir şey” şeklinde algılayan katılımcılar bulunmaktadır. Özellikle buna dikkat çektiğini vurgulayan öğrencinin kavram yanılgısının farkında olarak yeni bir oluşum içinde kavramı algıladığı görülmektedir. Buradan hareketle din eğitimi içerisinde kavram öğretiminin, kavram yanılgılarının giderilmesinde önemli olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla 13-14 yaş grubu öğrenciler kaderi ‘planlamak, öncesinde planlanmış belirlenmiş yani takdir edilmiş olaylar’ ifadeleri üzerinden tanımlamış olmakla bilişsel yeterliliğin olduğu düşünülmektedir.

Bunların dışında bazı katılımcılar kader ve takdir kavramını açıklarken kaza kavramını da beraberinde ifade etmesi, derste öğrendiği yeni bilgileri aktarma isteği ihtimalinin olduğunu akla getirmektedir. Kader ve takdir kavramı üzerindeki algıların farklılaşmasında öğrencilerin ön öğrenmelerinin, çevre unsurunun ve dersin öğretmeninin ve öğretim yöntemlerinin etkisi olduğu da gözlemlerimiz içinde yer alır. Bilhassa kader konusunda öğrencilerin, birden çok örneklerle yargılamada ve değerlendirmede buldukları görülmektedir. Yine kader

kavramını Allah'ın iradesi dâhilinde gerçekleşen olaylar ve planlar şeklinde algılamalarına rağmen takdir kavramı hakkında öğrenciler net bir bilgiye sahip değildir.

Katılımcı öğrencilere sünnetullah kavramı hakkında da sorular yöneltildiğinde katılımcıların yarıdan fazlası sünnetullah kavramını daha önce hiç duymadıklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, öğrencilerin sünnetullah kavramına ilişkin algılarını ve dikkat çeken, üzerinde durulacak hususları şu şekildedir:

“Sünnetullah kavramını duymadım. Hz. Peygamberin sünneti olabilir.” (EK23)

“Sünnetullah kelimesini sosyal bilgiler dersinde duymuştum anlamını bilmiyorum.” (KK9)

“Allah'ın yeryüzünde koyduğu yasalardır. Derste biliyorum. Daha önce bilmiyordum.” (KK40)

EK23, kavram, dil, sözcük benzerliği açısından Hz. Peygamberin sünneti olabileceğini ifade etmeden önce bu kavramı daha evvel duymadığını da belirtmesi yine de algılama isteği ve bunun tezahürü olarak düşüncelerini genişletebileceğini göstermektedir. Diğer görüşler ise Sünnetullah kavramını dersten önce bilmediklerini ve duymadıkları yönündedir.

Öğrencinin 'Allah'ın yeryüzünde koyduğu yasalardır' ifadesiyle fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasalar olduğu düşünülebilir. Özellikle Kuran-ı Kerim'de evrenin bir ölçü ve düzen içinde yaratıldığı vurgulanmakta olup derste kader ve kaza kavramı içerisinde bu yasalardan yararlanılmaktadır. Böylelikle sünnetullah kavramını öğrencinin kanun yasa düzen olarak algıladığı akla gelebilir.

2.2. İbadet Konuları İle İlgili Kavramlar

2.2.1. Zekât ve sadaka kavramları

Zekât, terim olarak Kur'an'da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan müslümanların malından alınan belli payı ifade eder. Örfte bu payın maldan çıkarılması işlemine de zekât denilir (Erkal, 2013). Sadaka ise gönüllü olarak veya dinî bir vecîbeyi yerine getirmek üzere ihtiyaç sahiplerine yapılan maddî yardımı ifade etmektedir (Duman, 2008). Zekât, hayatın tamamını kapsayan ibadet alanının en önemli unsurlarından birisidir. Ayrıca Kur'an'da da birçok yerde geçmesiyle anahtar bir kavram olma niteliğinde olduğu söylenilebilmektedir.

Zekât ve sadaka kavramını algılanma ve ifade konusunda kavramların arasında fark olup olmadığı ile ilgili öğrenci görüşleri bağlamında bulgular ve genel bir değerlendirme şu şekildedir:

“Zekât maddi manevi yardım da bulunması. Sadakaya benzer belli etmeden. Aralarında fark var mı bilmiyorum. Zekât emredilen ama sadaka ister yapasın ister yapmazsın. Sadaka taşı varmış eskiden.” (KK9)

“Sadaka maddi durumu olmadığında yardım etmektir. Zekât ise ramazan gibi belirli zamanlarda verilir.” (KK22)

“Zekât ve sadaka farklıdır. Zekât belirli aylarda verilir ramazan gibi. Sadaka her zaman verilir. Kötülüğü def eder diye söz var.” (KK14)

Zekât ve sadaka kavramı itibariyle somut bir kavram olmasına rağmen her nevi maddi manevi iyilik yardım sadece maddi bir yardım olmayıp durumlara ve ihtiyaca binaen ihtiyaç sahiplerine paylaşımında bulunma ve yardım etmek. Zekât maddi yardım olmakla birlikte manevi yardım olarak zamana ve isteğe bağlı bir ibadet şeklinde algılanmaktadır. Verilen bu yanıtlarda dikkati çeken bir diğer bulgu ise bazı öğrencilerin algısında zekât ‘ramazan’ ayında verilen yardım şekli olduğudur. Öğrencilerin zekât kavramı deyince aklına ‘ramazan’ gelmektedir. Buna sebep olarak, bu ayda toplumun bir kısmı özellikle aile fertleri tarafından zekâtın ve diğer mali ibadetlerin gerçekleşmesidir. Ramazan ayının önemli olması ve yapılan yardımların da özelliği, ramazan ayında yapılan ibadetlerin ramazan dışında yapılan ibadetlere nazaran daha fazla sevap olacağı ve bazı mali yardımların şart olması gibi durumlar akla gelmektedir. Zekâtın ramazan ayında verilebileceği düşüncesinin hâkim olması arasında örf ve kültürel alışkanlıkların yanı sıra muhtemelen bu ayda yapılan ibadet ve yardımlaşmanın daha çok sevap olması ve maddi ihtiyaçların çoğalması gibi nedenler akla gelebilir. Bilhassa 5. sınıf DKAB dersi müfredatına bakıldığında 2. Ünitenin Ramazan ve Oruç şeklinde olması ve öğrencilerin ünite içerisinde geçen fitre fidye gibi verilmesi zorunlu olan mali yardım zekât olarak algılama ihtimalleri, bu değerlendirmeyi desteklemektedir.

Katılımcı, yardımın verilme usulü ile ilgili yardımların belli etmeden gizli verilmesi gerektiği ifadesi dikkat çekmektedir. Bu açıdan bakıldığında kişi mallarını sarfederken gösterişten uzak, rencide etmeden, kişisel çıkar olmaksızın dikkat etmesi gerektiği şeklinde değerlendire. Allah açıktan da olsa sadaka vermeyi güzel bir davranış olarak ifade etmekle beraber gizli infakın, günahların ve hataların bir kısmını kapatması açısından daha faydalı olduğunu bildirmektedir (el-Bakara 2/271). Yine onurlarının zedelenmesini istemeyen yoksul kişiler ihtiyaçlarını aşikâr etmekten kaçınabilirler. Bu durumda servet sahibi müminler ferasetli davranıp zahiren muhtaç gibi görünmeyen bu tür kimseleri kollamalı ve gözetmelidirler (Taştekin, 2021).

Yine katılımcı KK14 kötülüğü def etmesi engel olması ile sadaka arasında bağ kurarak kavramı ele alması, dini kavramların algılanması, öğretimi ve kalıcı olması açısından oldukça mühim bir noktadır. Öğrenci bu yorumuyla yapılan yardımların, kötülükleri gidereceği ve engelleyeceği şeklinde hataların giderilesinin sadaka ile ilişkisine işaret etmiştir. Bilhassa Peygamber Efendimiz (sav) konu ile alakalı bir hadis şerifinde suyun ateşi söndürdüğü gibi, sadakanın da hataları söndürdüğü, ortadan kaldırdığını buyurmaktadır. O halde zekât, hayatın bütününe kapsayan ibadet alanının en önemli unsurlarından birisidir. Müslüman birey, kendisine verilen nimetleri Allah rızası için muhtaçlarla bölüşerek, hem toplumsal bir hastalık ve rahatsızlık unsuru olan fakirliği ortadan kaldırmak amacıyla bir katkıda bulunmuş olacak, hem de bunu yaptığı için Allah katında mükâfat elde edecektir. Dolayısıyla yukarıda da ifade

edildiği üzere, zekatın da diğer formel ibadetlerde olduğu gibi hem dünyevi hem de uhrevi boyutu bulunmaktadır (Demir, 2007).

Zekât, sadaka, infak, fidye, fitır gibi Allah yolundaki harcamaları ve yardımlaşmayı ihtiva eden kavramlar olup müminlerin temel özellikleri arasındadır. Başka bir ifadeyle akla gelen 'sadaka taşı örneği ile de toplumu oluşturan bireyler arasındaki maddi dengeyi kurabilme, en azından muhtaç kişilerin asgari yaşam şartlarını sağlayabilme konusunda tüm müminler ciddi bir sorumluluk altında olduğunu göstermektedir.

Bunlardan en kapsamlı olanı 'sadaka' sözcüğüdür. Zira Kur'an-ı Kerim'de belirtilen mali ibadetlerin tümü, 'sadaka' kavramıyla da ifade edilmektedir. Bu nedenle, semantik açıdan konuya yaklaşıldığında, mali ibadetleri ifade eden 'zekât', 'infak', 'ihsan', 'birr', 'kard', 'kısm'e gibi anahtar kelimelerin odak kavramını 'sadaka' sözcüğünün oluşturduğunu görmek mümkündür (Demir, 2007).

Bu açıdan da bakıldığında zekât konusunda sürekli öne sürülen ve onunla ilişkilendirilen 'sadaka' kelimesinin kullanıldığı, öncelikli olarak katılımcılarda akla gelen ilk veriler arasında zekâtın zamanı olan mali harcama olması ile beraber sadakanın verilme zamanının olmadığı ifadeleri görülmektedir. Bu da ramazan ve iman faktörünü akla getirmektedir. Zekât İslam inanç esaslarındandır. İnanç esaslarından biri olması, onu yerine getirmekle kavranılacağını ve anlam kazanacağını bu bağlamda belirtmek gerekmektedir.

Bu konudaki diğer veriler 13-14 yaş grubu 8. Sınıf öğrencilerin zekât ve sadaka arasındaki farkı ve bu iki kavramı şu şekilde ifade etmişlerdir;

"Zekât, din dersinde duymuştum. Büyük bir mala sahip olmak gerekir. Ölçüsü vardır. Sadaka zekât ile benzerdir." (EK38)

"Zekât zengin olan kişilerin yılda bir kez malından vermesidir. Sadaka, birine yardımda bulunmaktır. Herkes sadaka verebilir. Sadaka maddi manevi olabilir." (KK32)

Görüldüğü üzere 11-12 yaş arası çocukların kavramlar arasında farklılığı ile alakalı verdiği cevap ile 13 ve üzeri yaş grubu öğrencilerin cevapları farklıdır. Değerlendirme lehine anlamlı farklılık görülmektedir. Düşünülürse ifadeyle zekât ve sadaka konusunun Ortaokul 8. Sınıf DKAB Ders Müfredatında olması verilen cevaplardaki farklılığı ziyadesiyle anlaşılır kılacaktır. Sözelimi 8. Sınıf 2. Ünite de zekât ve sadaka konusunun olması ve konuya hâkim olarak kavramları uygun şekilde algılama durumlarını 8. Sınıfların tamamına yakınında görmekteyiz. EK38 ifadesinde özellikle belirttiği '*din dersinde duymuştum*' ifadesi, DKAB dersinin kavramın oluşmasına katkı sağlayan önemli bir faktör olduğunu gösterir.

Bu da göstermektedir ki kavramı algılama ve farklılık açısından zekât ve sadakayı mali ibadet olarak gördüklerinden temel eğitim çağının sonundaki çocuklarla temel eğitim çağının ortalarındaki çocuklar arasında önemli bir farklılık yoktur. Aynı şekilde o yaşlardaki çocuğun soyut kavramları algılama düzeyinde yeterli gelişmişliğe ulaştığı, yapılan gözlemler ve

değerlendirmeler içinde yer almaktadır. Yine zekât verecek kişinin yeteri kadar ölçülü mala sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan “zekât verme zamanı” ile alakalı verilen cevaplar arasında, toplumda genel kabul doğrultusunda sıklıkla Ramazan Ayının ifade edilmesi, örf veya kültür olması ya da daha faziletli olacağı ön görüşü ile söylendiği ihtimalini akla getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında zekât gibi toplumumuzda sosyal adaleti ve dengeyi sağlayan bu önemli ibadetin zamanı gelince yerine getirilmesi gerektiği bilgisinin başta DKAB dersi müfredatı ile öğrencilere kazandırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

2.2.2. Peygamber sünneti kavramı

Sünnet, “Peygamberimiz’ in (sav) söz, fiil ve onaylarının ortak adı, şer’î delillerin ikincisi” olarak tanımlanmaktadır (Bedir, 2010). Hz. Peygamberin beşerî olmasının sonucu olarak da sünnetin oluştuğu söylenilebilir. Literatürde sünnetin birçok tanımına rastlamak mümkündür. Ayrıca sünnet uhrevi dünyevi ve ahlaki boyutları ile alınmaktadır.

Öğrencilerin Hz. Peygamberin sünnet algısı ile ilgili olarak en yüksek orana sahip olan ‘namazın sünnetleri ve nafil namazlar’ cevabı elde edilmiştir. Bu anlamda nafil namaz ve namazın sünnetleri ile ilgili birkaç cevaba şöyledir:

“Peygamberimizin yaptığı ve tavsiye ettiği davranışlardır. Neden? Yaptığımızda sevap kazanırız. Yapmadığımızda günahı yoktur. Namazın sünnetleri, kedi beslemek, tırnak kesmek sünnettir.” (EK30)

“Peygamber Efendimizin yaptığı işler sünnettir. Ara namazlar da sünnettir.” (KK16)

“Peygamberin yaptığı davranışlardır. Kuşluk namazı, Kuran ı Kerim okumak sünnettir.” (KK40)

Namaz ibadeti ile birlikte Hz. Peygamberin sünnet algıları içinde, namazın sünnetleri ve nafil namazların örnek verilmesinin sebebi, namazın farz bir ibadet olması, ibadet bilincinin içinde namaz ibadetinin ağır basıyor olması ve bunun yanında ibadetler için sünnetin açıklayıcı bir role sahip olduğunu ifade edebiliriz. İbadetlerin uygulama ve pratiğe yansıtılması da namaz ibadetine olduğu gibi Hz. Peygamberin ve sünnetinin rehberliğine bırakılmıştır. Bununla birlikte Hz. peygamber sünneti bağlayıcı olup tavsiye niteliğinde olması bu bilinci kuvvetlendirdiği görülmektedir. Büyüklerin duasına namazına, orucuna ve diğer ibadetlerine katılarak da onları örnek alabilirler.

Verilen cevaplara baktığımızda toplum içerisinde yaşayan varlık olarak çevreden ve aileden gördüğü ve nedenini sorduğu uygulama ve figürleri öğrendikçe ve algıladıkça sağlam bir temelde alışkanlık haline geldiği görebiliriz. Ayrıca peygamber sünnetin ne anlama geldiği dini inanç ve ibadetler çerçevesinde algılanmaktadır.

“Hz. Peygamberimizin yaptığı şeylerdir. Sünnet namazlar, tabağımızı sünnetlemek, suyu 3 yudumda içmek, besleme çekmek Elhamdülillah demek sünnettir.” (EK23)

“Peygamberimizin yaptığı ve bizden de yapmamızı isteği uygulamalarıdır. Örnek olarak namazın sünnetleri, sağ ayakla başlamak. Yemek yemeden önce besmele çekmek.” (KK22)

“Onu hatırlamak için yaparız. Kahvaltıda da 7 tane zeytin yemek sünnettir.” (EK33)

“Tabağımızı bitirmek besmele çekmek sünnettir.” (KK20)

Öğrencilerin sünnet algısının büyük çoğunluğu Hz. Peygamber’in davranış ve ibadet boyutu üzerinden şekillendiği de gözlemlenmektedir. Bu gayelerle yeme ve içmelerde kanaat hâkim olduğu gibi, israftan da kaçınılmış olunur. İsrâf İslamın tasvip etmediği hareketlerden biridir. Bu yönüyle Kur'an-ı Kerimde şöyle geçmektedir: Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin. Yiyeceğin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez. (7 / A'râf Sûresi,31) bununla birlikte, “Kibirsiz ve israf etmeden yiyeceğin için, giyeceğin için ve sadaka veriniz.” (Buhârî, Libas, 1; Nesâî, Zekât, 66.) “Deve gibi bir nefeste içmeyin. İki veya üç nefeste için. Bir şey içeceğiniz zaman besmele çekin; içtikten sonra da «elhamdülillah» deyin!” (Tirmizî, Eşribe, 13) gibi hadis-i şeriflerde de görüldüğü üzere tabakta yemek bırakmamaya, suyu 3 yudumda içmeye, beşmeye çekmeye ve Elhamdülillah demeye teşvik ettiğini ve alışkanlık haline getirme konusunda sünnetin bize rehberlik ettiğini öğrencilerinde ifadelerinde görülmektedir. Aynı zamanda peygamber sünneti bu rehberlik sürecinde insanda din bilincinin de gelişimini sağlamaktadır. Peygamberin hayatı, talimatı ve örnekliği konusunda verilen örnekler öğrencilerde dini bilincin oluştuğu sonucuna götürmektedir.

Yine katılımcı öğrenciler, Peygamberin sünneti için Peygamberimizin yaptığı ve bizden de yapmamızı isteği uygulamalar olabileceğini söylerken bunu dikkat çekici örneklerle dile getirmiştir. Nihayet, örnekler vasıtasıyla kavram ile bağlantı kurdukları ve örneklerin onlar için tanım vazifesi gördüğü anlaşılabilmektedir. Bilhassa EK33 sünneti, Hz. Peygamberi hatırlamak için yapıldığı şeklinde ifade etmesi oldukça dikkat çekicidir. Dikkat çeken başka bir bulgu ise öğrencilerin ifadelerinde somut fiili sünnet davranışı hâkim olduğu da gözlemlerimiz içinde yer almaktadır. Sünnet ile ahlaki davranış arasında ilişki kuran öğrencinin olmamasının nedenlerine bakıldığında, sünnet kavramının tam olarak anlaşılamadığı, somut örneklerin uygulanmasının daha kolay olması ve derslerde öğretmenlerin daha çok Hz. peygamberin davranışlarının örnekliğine vurgu yapmaları gibi hususlar akla gelmektedir. Öğrencilerin yaşları, cinsiyetleri, okuduğu sınıf ile Hz. Peygamber Sünneti algısı arasında anlamlı bir ilişki olsa da sünneti belirli bir boyutuyla ifade ettikleri saptanmıştır.

Çocuklar Peygamberi örnek alırken onun tüm özelliklerini taklit etmek isterler. Çünkü o her haliyle, huyuyla, davranışıyla ve sözleriyle örnek biridir. Peygamberin temiz olması onların temiz olmasını, ahlaklı olması yine ahlaklı olmalarını, dürüst ve yalancı olmaması çocuklarında aynı onun gibi olmak istemelerinin tek sebebidir. Çocukta dini inancın inşasında soyut kavramlar yerine Hz. Muhammed'i anlatmak, onun hayatını ve sünnetini çocuğun dünyasına yaklaştırmak çocukta peygamber sevgisi üzerinden dindarlık temeli de oluşturulmuş olacaktır (Ünverdi ve Murat, 2021). Aynı zaman da öğrenciler Hz. Peygamberinde insani özelliklere sahip olduğunun da farkındadır. Yine Hz. Peygamber ile

ilgili ifadelerinden onu çok sevdiklerini ve sünnetleri ile onu örnek aldıkları görülmektedir. Onun ne kadar ahlaki özelliğe sahip olduğunu bildiğinden onu örnek alması kolaylaşabilmektedir. Öğrencilerin Peygamber sünneti vasıtasıyla kavramları anlayabildikleri ve sünnet örneklerinin onlar için tanım vazifesi gördüğü anlaşılabilmektedir. Ayrıca öğrencilerin ifadelerinde somut fiili sünnet davranışının hâkim olduğu görülmektedir.

2.2.3. Dua kavramı

Dua, Allah'a yönelme, dinin özü, temeli olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple dua bir anlamda, Allah'a iman, inancın davranışa dönüşmüş şeklidir. Bu durumda din ile dua arasında bir ayrılmazlık, son derece güçlü bir birliklilik olduğu anlaşılmaktadır (Türk, 2015). Dua, insanın doğası gereği bir ihtiyaçtır. İnsan zaman zaman sıkıntıya düştüğünde veya bir nimete eriştiğinde, bu durumunu paylaşacağı üstün bir kudret aramaktadır. İşte bu ihtiyacı Allah'a dua etmek suretiyle giderir; nimete erişmişse teşekkürünü bildirir. İhtiyacı varsa onu talep eder. Böylece hem ibadet yapmış olur hem de kendisini maddi ve ruhi açıdan rahat hisseder (Gülle, 2004).

Çocuklarda duygu ve düşünceleri, en kapsamlı sembolik anlatımlarla ifade etme yollarından biri de duadır. Bu bağlamda dua, DKAB ders kitaplarında da en çok vurgulanan konulardandır. Dua ile ilgili öğrenci cevapları da şu şekildedir;

"Ben dua ederim. Dua etmek Allah a imandır. Duayı Sadece insanlar edebilir Yemeğin başında ve sonunda sınava girerken dua ederim." (EK7)

Çocukların da bir düşünce dünyaları vardır. İç sesleriyle konuşabilir, kendilerini hesaba çekebilir, gün içinde yaşadıklarını değerlendirebilir ve bazı sonuçlara varabilirler (Aydınbaş, 2019).

Yaşın ilerlemesiyle birlikte dua, her insanın kendi dini kültürü içerisinde, bireysel ya da kolektif, sesli ya da sessiz vs. çok çeşitli şekillerde sık sık yaptığı dini bir pratik haline dönüşür (Yapıcı, 2005). 10-13 yaş aralındaki çocukların duayı, Allah ile bir iletişim şekli olduğu ve bunun bilincinde olarak gerçekleştirdiklerini görebiliriz. Onlara göre dua; Allah ile tümüyle kişisel ve doğrudan iletişimidir. Üstelik soyut bir kavram olan duada talepler, "Allah'tan isteme" ve " Aile, sağlık ve dersler için istekte bulunma. " gibi, kısmi olarak maddi konulara yöneldiklerini görebiliriz.

"İsteğimin gerçekleşmesi veya sınavımın iyi geçmesi için dua ederim. Dua Allah'tan isteklerimizin gerçekleşmesi için dua edilir." (KK22)

"Ailem, sağlık ve derslerim için dua ederim. Bir şey istemek için dua ederiz. Duamın kabul olduğu zamanlar oldu. Zor durumda kalınca dua ederim." (KK19)

Çocuklar zor durumda kalınca, ders ve sınavlarında, sıkıldığında, endişeli olduklarında; kısaca istedikleri her zaman ve duaya başvurmaktalardır. Dersler ve sınavlar da çocukları en çok kaygılandıran hususların başında gelmektedir. Çocuğun gerek bireysel özgüvenini oluşturması gerek ailesi başta olmak üzere sosyal çevresiyle ilişkilerinin belirlenmesi, gerekse geleceğe yönelik hayallerinin ve beklentilerinin gerçekleşmesinde *okul, ders* ve sınav üçlüsü önemli bir yer tutmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla çocuklar bu tür kaygılarla baş edebilmek için sıklıkla dua etmeye ihtiyaç duymakta ve Allah'ın yardımını ve desteğini arayarak kaygılarından kurtulmak istemektedirler (Yapıcı, 2005). Gözlemlerimiz neticesinde ihtiyaçlar ve istekler dua etmenin temel sebebini oluşturduğunu ifade edebiliriz.

Çocuklar dua ettiklerinde isteklerinin daha çok yerine geleceğine inanmaktadırlar. Genellikle insanların ihtiyaç duyduğu konularda duaya başvurdukları, korunmaya, sığınmaya yönelen bir yapısının olduğu bir gerçektir (Celalettin, 2013). Psikolog William James de "Allah'a inanmadan yaşanamayacağını, bu duygunun nereden geldiğini açıklayamayıp, ama insanın içinden bunu duyduğunu" ifade etmektedir (James, 1948).

Dua, değerler eğitimi için iyi bir zemindir. Çocuğun istenmeyen davranışları, birlikte dua ederken dile getirilebilir, bu davranışa alternatif olarak iyi bir davranışa işaret edilebilir, hep birlikte kötü huylardan arınmak için Tanrıdan yardım istenebilir ve yapılan hatalar için O'ndan özür dilenebilir. Duada itiraflar vardır, vicdanın sesi vardır (Aydınbaş, 2019).

Bunların yanında bazı öğrenciler duayı, bir işe başlama aracı olarak da görmektedir. Çocukların çoğunluğu her zaman dua edebileceğini ifade ettikleri gibi bir kısmı belli bir vakti belirtmeden, bir kısmı da çeşitli vakitleri belirttikten sonra her zaman dua ettiğini ifade etmektedir.

"Yatmadan önce dua ederiz. Bir işi başarmak için, maçı kazanmak için dua ederiz. Futbol maçı için dua ederim." (EK33)

"Dua işimizin rast gitmesi için dua ederiz. Maçı kazanmak için dua ederiz." (EK28)

Görüldüğü üzere herhangi bir işe başlarken dua etme: meşgul oldukları işin ne olduğunu belirtmeden, özetle; "bir işe başlamak için dua ederim" derken, diğer bir kısmı ise somut bir ifade kullanarak "futbol, basketbol vs. maçlarında", "işini başarmak ve o işin yolunda gitmesi için dua ederim" demiştir. Burada en çarpıcı bulgu ise öğrencilerin dua hakkında gerçeklik algısı ve onların hayatındaki olayların dışı vurum şekli duanın insan üzerindeki etkisidir.

"Yatarken dua ederim. Başımıza kötü bir şey gelmemesi için dua ederim." (KK26)

"Cennetine beni alması için dua ettim. Kötülüklerden korunmak için dua ederim." (EK30)

"Annem ve babamın arası iyi olması için dua ediyorum. Dualarım kabul oluyor." (EK35)

"Hastamız varsa onun adına dua ediyorum. Teşekkür etmek için dua ediyorum. Kabul olduğunu hissediyorum." (KK16)

“Allah’tan istediğimiz isteklere dua denir. Namaz kılınca Kur’an okuduktan sonra dua ederim.”
(EK3)

“Duanın zamanı yoktur. Gece kötü rüya görmemek için güzel kalkmak için dua edilir.” **(EK5)**

“Gece yatarken dua ederim. Korktuğum kaygılandığım zaman beni rahatlatıyor. Dua edince kendimi iyi hissediyorum.” **(KK24)**

Öğrencilerin dua kavramını ile alakalı görüşlerinde iyi, mutlu ve huzurlu ortamda yaşamlarını devam ettirmek istediklerini görmekteyiz. Buna karşılık olarak da kendilerini ve sevdiklerini üzecek her türlü sıkıntı ve tehlikeden korunmak için Allah’a sığınmaktadırlar. Ayrıca öğrencilerin dualarının içeriğinde bazı farklar olduğuna dair başka bir tespit ise bazı öğrenci dualarının daha çok kişisel olup maddi beklentiler üzerinde kurgulandığı görülmektedir. Bununla birlikte öğrencilerin yaşa göre dağılımında 10 yaş çocukların dua içeriği daha çok yüzeysel ve "benmerkezli" şeyler görünmesine rağmen 11, 12, 13 yaş grubu öğrenciler hayatın ve şartların farkında olarak istekleri 10 yaşa göre daha özgeci değere (sınav kaygısı, aile huzuru, sağlık, kötü rüyalardan korunmak) dönüşmektedir. Dolayısıyla dua daha yoğun ve tatmin edici bir eylem haline gelmektedir. Dualar yalnızca istekler, sosyal gerekçeler içermeyip, çocuk ile yaratıcı arasındaki sevgiyi güçlendirici içerikte olması duayı daha samimi bir ibadet olarak algılamasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte tüm yaratılmış ve kâinattaki her şey çocuğun dualarında konu olarak yer alması sağlanabilir. Bu bakımdan diğer öğrencilerin, ikinci çocukluk ve ilk ergenlik dönemi özelliklerinden benmerkezci düşünme aşamasında olduğu akla gelmektedir.

Bu dönemde gelişmeye başlayan soyut düşünebilme kabiliyeti onuncu yaşta doruğuna ulaşmaktadır. On yaş çocuklarının tam bir metafizik kafaya sahip oldukları söylenir. İşte asıl ferdiyet, sosyal hayat, değerler, kız ya da erkek olarak farklılığının bilincinde olma bu yaşlarda ortaya çıkmakta ve bundan sonra çocuklar 12 veya 13 yaş buhranı denilen zor döneme girmektedirler (Bilgin, 1995).

Çocukların, cinsiyete göre araştırma bulgularında ise erkek öğrencilerin dualarında yaygın olarak kullandıkları konular; sınav kaygısı, futbol müsabakası, aile huzuru; kız öğrencilerin dualarında yaygın olarak kullandıkları konular ise cennete girmek (ahirete yönelik istek), sağlık, şükür daha çok kişisel ve duygusal ve sosyal konular olduğu görülmektedir.

Ayrıca Allah’a şükür- teşekkür, af dileme amacıyla yapılan duanın az olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda duanın son çocukluk döneminde hala şekilsel benmerkezci bir yapı da olduğu değerlendirilebilir. Nitekim Yapıcı’nın 4. ve 5. Sınıfta eğitim gören toplam 554 öğrenci ile yaptığı araştırmada benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmada öğrencilere yöneltilen “Allah’a niçin dua edersin / Allah’tan neler istersin?” sorularına; yaklaşık 16 öğrencinin Allah’a şükür ve teşekkür içeren dualar yer aldığı şeklinde cevaplar tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin dua ederken Allah’tan talep ettikleri hususlar arasında frekansı en yüksek olanlar

ise; derslerde ve sınavlarda başarılı olma ve aile fertlerinin sağlığı, kaza-bela ve kötülüklerden korunması olarak karşımıza çıkmaktadır (Yapıcı, 2005).

Yukarıda ifade edildiği gibi öğrencilerin duaları daha çok kişisel olup maddi beklentiler içermesinin kendi şartları içerisinde var olanla yetinmeme, elinde olanı görmeme çocukların şükür duasına pek az rağbet etmesinin sebeplerinden biri olduğu düşünülmektedir. Ayrıca çağın getirdiği yaşam şekli ve tüketim toplumu içinde var olanla yetinmeme gibi süreçler zamanla ekonomik değerlerin tüketimi ile devam etmektedir. Çocuk da bu süreçlere karşı duyarsız kalmayarak gerek toplum için gerekse kendi için maddi isteklerde bulunabilmektedir.

Dualar hangi türden olursa olsun, çocuk onlardan büyük ölçüde kendisi için fayda umar. Bu bakımdan çocuk duaları bencil bir özellik taşır. Şu hâlde onlar onun ihtiyaçlarını ve beklentilerini dışa yansıtır. Ancak bunlar içten gelen isteklerin Allah'a ulaştırılmasıdır (Yavuz, 1994). Öğrencilerde de görüldüğü üzere duanın namazla ilgisi olduğu gibi isteme davranışı namaz ve dua ile ilişkili olabilmektedir.

Yurt dışında yapılan araştırmalarda, İngiltere'de yaşayanların %40'ı, ABD'de yaşayanların ise %60'ından fazlası günlük olarak dua ettikleri, diğer kısım %76'sı da günlük yaşamlarında dua ettikleri tespit edilmiştir (Aagyle, 2006).

Taşkın'ın yaptığı araştırmaya göre sınıf değişkeni ile öğrencilerin dua etme durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Öğrencilerin %27'si çaresiz kaldıkları zamanlarda, %17,8'i kandil gecelerinde, %15,8'i namazların sonunda, %14,2'si sınavlardan önce, %7,8'i ağır bir hastalık geçirdiğinde, %3,4'ü bir olaya üzüldüğünde, %14'ü ise başka durumlarda dua etmektedir (Taşkın, 2018). Yapıcı'nın araştırmasında ise çocuklar bu tür kaygılarla baş edebilmek için sıklıkla dua etmeye ihtiyaç duymakta ve Allah'ın yardımını ve desteğini arayarak kaygılarından kurtulmak istemektedirler (Yapıcı, 2005).

Dua ile ilgili araştırmamızda, öğrencilerin olumlu bir kavram algılamalarına sahip oldukları, günlük hayatlarında duaya yer verdikleri, önem verdikleri, bunun yanında yaşa göre öğrencilerin dualarında bazı farklar olduğu da saptanmıştır. Dua etme davranışı ile duanın kabulüne olan inanç arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlenmiştir. Çocukların dualarında yer verdiği istekleri, sıkıntılı durumları algılamaları bakımından değerlendirdiğimizde, karşılaştığımız cevaplar içinde "ailevi sıkıntılar, kavgalar ve huzursuzluk veren hastalıklar, ölüm vb. durumlar karşımıza çıkmaktadır.

2.3. Ahlak Konuları İle İlgili Kavramlar

2.3.1. Helal ve haram kavramları

Haram, yapılması din tarafından yasaklanan fiillerdir. Helal ise yapılması dinen serbest olan fiillerdir (Demirci, 1998). Kuran-ı Kerim’de Müslüman olanlara ve diğer din mensuplarına haram olandan sakınılması helal olanlardan tüketilmesi gerektiği emredilmiştir. Allah beslenme konusunda da tüm canlıların yaşam sağlığına faydalı olan ve temiz olan her şeyi helal; tüm canlıların yaşam sağlığını tehdit eden, pis ve kötü olan her şeyi de haram kılmıştır.

Araştırmamızda öğrencilerin helal ve haram kavramı hakkında algı düzeylerini değerlendirirken, helal ve haram sahası içinde kazanç ilkeleri ve usulleri de karşımıza çıkmaktadır. İslam inancında helâlinden, alın teri ile kazanmanın önemi büyüktür ve pek çok yolları vardır.

“Alın teri ile kazanılan şeye helal denir. Haram ise birinin bir şeyini gizlice almaktır.” (EK3)

“Helal doğal yollardan alın teri ile kazanılan yemeklerdir. Haram ise Allah’ın bize yasakladığı yemeklerdir. Domuz eti yemek. Kötü işle kazanılmış para da haramdır.” (KK8)

“Helal, çalışıp kendi malın ile aldığın eşya helaldir. Kötü yollarla aldığın şeyler haramdır. Olabildiğince ben dikkat ediyorum.” (KK14)

“Helal insanın kendi emeğiyle kazanıp harcaması haram başkalarından habersiz onların eşyalarını almak.” (EK35)

“Haram birinin malını almak. Helal insanın alınının aklıyla kazandığı şeylerdir. Maddi ve manevi olabilir.” (EK11)

Öğrenciler helal kavramını alın teri, doğru yoldan kazanç, kendi emeği ile kazanıp, kazandığı para ile alınan şeyler olarak görülmektedir. Burada ki sonuçları şu şekilde değerlendirilebilir;

İlk olarak ‘çalışma-kazanma’ kavramından kasıt, muhtemelen cevabın sebebi olan Allah’ın emri ve ibadet olabileceği sonucuna varılabilir. Allah’ın emri olan çalışma yine Allah’ın emrettiği şekillerde gerçekleşebilir. İkinci olarak öğrenciler, insanın kendi rızkını yine kendi emeği ile kazanca çevirmesinde, helal çerçevesinde harama dokunmadan (hırsızlık) iyi işler yaparak emek verme konusunda hassas oldukları düşünülebilir. Kavramsal olarak, Piaget’e bu konuda benzer sonuçlara ulaşmıştır: bazı durumlarda yalnız şemanın önem kazandığı ve sözcükleri kavramanın daha sonra oluştuğu görülür (Piaget, 2006).

Helâlinden kazanmak ve helâlinden yemek, diğer ibadetlerde olduğu gibi Allah’ın emridir ve insan sorumludur. Çevresinde ve ailesindeki bu hassasiyeti çocuk hissedebilir. Öğrencilerin helal kavramına örnek olarak alın teri cevabının akabinde, haram için ‘birisinin parasını, malını gizlice, habersiz almak’ gibi haksız kazanç ve eylem olan hırsızlığı örnek onların şahit oldukları günlük hayatta, okulda, çevrede, televizyon haberlerindeki olayların etkili olabileceği gözlemlerimiz içinde yer alabilmektedir. Kötü yollarla aldığı şeyler haramdır,

derken haram yollardan kazanıp yemenin helâl olmayacağı gibi helâl yollardan kazanmamış kişilerin haram mâlları da haram olabileceği sonucuna ulaşılabilir.

Alkol kullanmak kumar oynamak, domuz eti yemek, yalan söylemek gibi haramla ilgili örneklere vurgu yapan bazı katılımcı öğrenciler bu konuda farklı bir örnek getirerek kul hakkını ifade etmişlerdir:

“Allah’ın kabul gördüğü ve Allah’ın yasakladığı şeylerdir. Alkol kullanmak, kumar, yalan söylemek. Hakkını helal et derler. Üzerimizde hakkın vardır derler.” (KK42)

“Helal de Allah izin verir. Kul hakkı yemek haramdır.” (KK21)

Bulgulara göre haram olarak ifade edilenler Allah’ın yasakladığı insanlara zararlı ve kötü durumlar barındırmakla birlikte, bazı haramlar diğerlerine göre daha kötü (alkol, kumar, yalan söylemek, kul hakkı) olarak ifade edilmiştir.

Helal gıda genel olarak, İslami açıdan tüketilmesi yasak olmayan gıda anlamına gelmektedir. Helal ve haram kavramları içinde helal gıda tüketimi de dini çerçevede yenilmesi yasak olan ve olmayan gıda şeklinde sertifika ile dikkat çekmektedir. Katılımcı öğrencilerin bu konudaki görüşleri ise şu şekildedir:

“Alışveriş yaparken üzerinde helal yazılı olan, haram da bizim yemememiz gereken şeyler yazıyor.” (KK1)

“Yurt dışında domuz eti çok yeniliyor. Üzerinde helal damgası yok, o bizim için haram oluyor.” (KK2)

Veriler ile alakalı benzer bir çalışma Akkuş’un Şanlıurfa ilinde okul yöneticilerinin helal gıda ve sağlıklı beslenmeye yönelik algılarının çeşitli değişkenlere göre analizini ortaya koymak için toplam 302 okul yöneticisi yaptığı araştırmadır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular okul yöneticilerinin algı ve görüşleri, helal sertifikalı gıdaları; helal, sağlıklı ve kaliteli gıdalar olarak görmektedir. Ayrıca marka seçimlerinde dahi inanç faktörünün etkisiyle seçici olduklarını, helal sertifikanın günümüz şartlarında ekstra bir standart belirleme olduğundan güven verdiğini belirtmişlerdir (Akkuş, 2021). Tüketiciler, bir ürünü satın alırken çeşitli sebeplerden kararları etkilenmektedir. Bu sebeplerden biri de tüketicilerin inanç ve kültürleridir. Bu inanç ve kültürler bazı gıdaların tüketilmesini yasak kılar. İslâm dini de bazı gıdaların tüketilmesini yasaklamıştır. Bundan dolayı Müslümanların da kendi inandıkları inanç ve kimlikten ötürü bazı gıdaların helal olması veya bazı gıdaların yasaklanması da helal sertifikasyonunu etkilemektedir. Bu helal ürünleri tüketebilmeleri ve haramlardan sakınmaları helal sertifikasyonunu ortaya çıkarmıştır (Akkuş, 2021).

Araştırmada dikkat çeken diğer bir bulgu, helal ve haram kavramlarına ilişkin olarak domuz etinin haram olduğunu ifade ederken, ona alternatif olarak helal olan yiyeceklerin varlığından bahsetmeleri dikkat çekmektedir. Bununla birlikte öğrencilerin araştırmada helal ve haram kavramını daha çok örneklerle açıkladıkları ve yaklaşık 10 öğrencinin örneklerinde ‘domuz

etinin' haramlığından bahsettiği görülmektedir. Diğer öğrencilerde ise örnek dağılımı farklılaşmaktadır.

"Domuz eti yemek haramdır. İnek eti yemek helaldir. Kumar içki uyuşturucu haramdır insanlara yardım etmek helaldir." (KK24)

"Allah'ın sözlerine karşı gelmektir. Domuz eti yemek gibi. Helal ise Allah deveyi yiyebilirsiniz demiştir." (EK30)

"Haram Allah'ın bize kesinlikle yapmamamızı istediği şeylerdir. Örneğin domuz eti haramdır. Kuzu eti helaldir." (KK21)

Buradan hareketle haram kılınan olgu, fiil ve olaylar düşünüldüğünde bunların yerini tutacak helâl alternatiflerinin bulunduğu, "domuz etinin yerine deve, kuzu, inek eti" gibi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu durum Kur'an da domuz etinin haram olduğunu ısrarla ifade edilmesinin sonucu olarak toplumda da dini hassasiyetin oluşması ile birlikte, öğrenci üzerinde olumlu etkisinin olduğunu göstermektedir. EK30 11 de yaş itibariyle helal ve haram kavramların çevresini örneklerle açıklayabilmesi zihninde şekillendirdiğini de göstermektedir.

Yüce Allah rahmet ve şefkatinin bir eseri olarak helâl dairesini harama nazaran çok daha geniş tutarak, kullarını haramları irtikâp etmeye muhtaç bırakmamıştır (Çayıroğlu, 2018).

Bütün bunların yanında sözgelimi, Aydoğan helal kavramı ile ilgili yaptığı araştırmada bu konuyu başka bir açıdan şöyle değerlendirmektedir: Bu bağlamda İslam'da helalin yiyeceklerle ilişkilendirilmesi insanın ruhuyla ilgili bir meseledir. Çünkü helal yemek, yemeği helalinden yemek, insanı ahlaklı kılar. Helalin amacı, yemeğin ötesindeki hayata nizam vermek içindir (Aydoğan, 2021).

Helal ve haram kavramları ile ilgili öğrenci görüşleri değerlendirildiğinde: Öğrenciler kavramlar hakkında belirli bir fikre sahip olduğu saptanmıştır. Ayrıca öğrenciler haram ve helallerin sahasında yer alan diğer konular hakkında olumlu bir kavram algılamalarına sahip oldukları ve bunun yanında içinde bulunduğu sosyal duruma göre öğrencilerin cevaplarında bazı farklar olduğu da saptanmıştır.

2.3.2. Şehitlik kavramı

Şehit, Allah yolunda mücadele ederken ve savaşırken öldürülen mümin kimse anlamına geldiği gibi, bir haksızlığa, zulme ve herhangi bir kaza, bela, yangın, felaket ve hastalığa maruz kalarak ölen veya ilim tahsili yolunda, helâl kazanç uğrunda ölen mümin kişi anlamlarına da gelmektedir (Erol, 2019; Kesler, 2004). İslâm'da da din ve iman boyutuyla şehitliği temellendirilmesini Kur'ân-ı Kerim'de, sünnet'te görmek mümkündür. Şehitlik, inancına, sadakatine, dürüstlüğü ve yiğitliğine Allah'ın, resulünün ve müminlerin tanıklık ettiği kişiyi ifade etmektedir. Tıpkı Hz. Peygamberin Uhud şehitlerini defnederken *"ben kıyamet gününde*

onlara şahitlik yapacağım"(Buhari, "Cenaiz", 75; "Meğazi", 26) buyurmasıdır. Bu anlamda şehit, cennetlik oluşuna şahitlik edilen veya Allah'ın meleklerin kendisine yapılan ikrama şahitlik ettiği kişidir (Fussilet, 41/30).

Bu bağlamda araştırmanın bir diğer konusu olan “*şehitlik kavramı*” ile ilgili öğrenci görüşlerinden elde edilen verilerin bir kısmı şu şekildedir:

“İslam uğruna, ülkeyi korumak için ölen kişilerdir. İstanbul un fethinde cahiliye döneminde ölen kişiler şehittir.” (EK29)

“Şehitlik, vatani uğruna canını feda eden kişilerdir. Bunlar Seyyid Onbaşı, Eren Bülbül ve askerler şehittir. Diğer ülkedeki askerler de şehit olur. Cihat olmak da vardır. Allah yolunda Öldürülenler şehittir.” (EK33)

“Allah yolunda savaşp ölenlere şehit denir. Göçük altında kalanlarda şehittir. Bu kavramın oluşmasında sosyal medya ailem kitaplar etkilidir.” (EK37)

Genel olarak öğrencilerin tamamına yakını din için veya (Allah için) Allah'ın yolunda mücadele etmek ile bir yeri fethetmek kuşatmak, savaş esnasında yardım ederken ve mücadele ederken ölen kimseler olarak ifade etmiştir. Öğrencilerin, Allah yolunda olmak/savaşmak onun emrettiği vatani milleti, toprağı, dini korumak ve yaymak için mücadele etmek olarak değerlendirdikleri düşünülebilir. Özellikle ortak olarak şehitlik kavramı Allah yolunda, dini, adaleti, canı ayakta tutmak ve iman eden topluluğun varlığına saldıranlara karşı canını feda etmek olarak da ifade edilmiştir. 'Allah'ın yolunda mücadele' kavramı genel itibariyle bunları kapsamaktadır. Bu görüşler ile şehitlik, inanalar için savaşmak, her türlü mücadele etmek, Allah yolunda verilen mücadelenin kendisi olarak algılanmış olmaktadır. Şehitliğin ülkemizde de zaman zaman gündemde olan bir olgu olduğunu düşünürsek öğrencilerin bu kavram hakkında bilgi sahibi olma yolları Kur'an, sünnet, arkadaş, okul, cami, aile, sosyal medya, olduğu akla gelebilir.

Dikmen'in yapmış olduğu şehitlik olgusu üzerine sosyolojik analiz çalışması bu değerlendirmeyi desteklemektedir. İlgili yazın geleneğinde, Müslümanların hayatının korunması öncelenmekte, millî, manevî ve kültürel değerler geçmişteki şehit hikâyeleriyle aktararak şehitliğin birlik ve beraberliğe sevk etmedeki etkisine başvurulmaktadır (Dikmen, 2022).

Literatüre bakıldığında bu alan ve kavram ile ilgili yapılmış bir diğer nitel araştırma; İstanbul ilinde bir grup şehit yakını/gazi/gazi yakını ile şehitlik-gazilik olgusunun değerlendirilmesi üzerine yapılan görüşmelerde katılımcılar, şehitliği, Allah'ın emri, devlet emri mesleği gereği " şeklinde tanımlamıştır (Durmuş, 2020).

Yine bulgular değerlendirilirken cihat kavramı ile karşılaşılmıştır. Burada öğrencinin şehit kavramını cihat kavramı gibi değerlendirdiği düşünülebilir. Araştırmada şehit ve şehitlik kavramı ile ilgili algıları değerlendirirken toplama bakıldığında öğrencilerin şehitlik

mertebesini, niyetin önemli olduğu bilinci ile cenneti elde etmek için şehitliğin diğer şartları ile ilgili diğer bir bulgu şu şekildedir:

“Deprem olduğunda enkaz altında olanlara şehit denir. Vatani için savaşmış orada mücadele vermiş orada ölmüş olanlara şehit denir. Günahları siliniyor. Ahirette cennete gidiyorlar. Şehitlik kavramını duymadım.” (KK1)

“Askerler, depremde ve yangında ölenler şehittir. Başka ülkedekiler şehit değildir. Çünkü dinimize inanlar şehittir. Askerlerimiz bizi korurken ölüyorlar. Şehitlik kabirdir.” (KK25)

“İş başında ölen kişiler şehittir. Asker öğretmen, doktor iş başında görevde öldüklerinde şehit olurlar. Şehitler cennete gider. Şehitlik şehitlerin olduğu kabirdir.” (KK21)

“Şehit veya iyi iş esnasında ölen kişilere denir. Örneğin Çorum Şehitliği vardır. Şehitler savaşta iken şehit olur. Toprak veya bir bölgeyi almak için şehit olabilir.” (KK8)

Genel olarak buradan, öğrenciler ilim başta olmak üzere aynı zamanda çalışma hayatında bir amaç uğrunda emek sarfederek, her türlü faaliyet, eğitim, meslek, araştırma, vb. gayretleri esnasında ölen müslümanın, şehit olabileceğini belirtmişlerdir. Bu görüşlerin dayanağı olarak toplumda şahit oldukları olaylar karşısında etkilenme durumunda Hz Peygamberin hadisleri rivayetleri akla gelmektedir. Ebû Hureyre radiyallahu anh'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Şehitler beş kısımdır: Bulaşıcı hastalığa yakalanan, ishale tutulan, suda boğulan, göçük altında kalan ve Allah yolunda savaşırken şehit olanlar." (Buhârî, Cihâd 30; Müslim, İmâre 164. Ayrıca Bk. Buhârî, Ezân 32; Tirmizî, Cenâiz 65)

Hadislerde savaş dışı şehitler vurgulanırken öğrenciler de yanarak ölenler, enkaz altında ölenler, boğularak ölenler, ailesi, vatani, malı, canı, dini için ölenler, ilim yolunda ölenler, geçimini kazanırken ölenler, şehit kavramı için örnek olarak verilmiştir. Şehitlik, kavram olarak çoğunlukla mekân, mezarlık, kabir, makam olarak algılandığı görülmektedir.

Sorunun yanıtları bütünsel olarak değerlendirildiğinde; olgu ve mana bağlamında genel itibarıyla yaş durumunun (değişkenlerinin) şehitlik söylemlerinde ve dolayısıyla algı, yeterliliklerinde anlamlı bariz bir farklılaşmaya sebep olmadığı bulgulanmıştır. Ancak farkındalık düzeyi bağlamında cinsiyet faktörünün şehit kavramını algılama üzerinde farklılık olduğu saptanmıştır. Bu konu hakkında gerek ailede kazandırılan şehitlik bilinci gerekse doğal afetler sosyal olaylar, meslek grubu gibi olgular kız katılımcılar üzerinde fark yarattığı görülmektedir. Erkek öğrenciler ise ilk olarak askerlik, savaş, vatan ve din savunması gibi halleri şehitlik olarak tanımlamaktadırlar. Bunların yanında, soyut düşünme ile birlikte dinî şuurun uyanışı başlar.

Bunların yanında, ergenlik ve sonrasında çocuklarda soyut düşünme ile birlikte dinî şuurun uyanışı da yavaş yavaş başlamaktadır. Zihinsel süreçlerin etkinlik kazanması, dini kavramların genelinde olduğu gibi şehitlik kavramı üzerinde de algılarını ortaya çıkarmaktadır. İçinde oldukları gelişim döneminin özellikleri arasında bulunan milli ve manevi değerlere karşı

duyarlı olma eğilimi bu yönelimi desteklemektedir. Şunu ifade etmek gerekir ki; şehitliğin esas anlamı olan “Allah yolunda verilen kutsal mücadele” çoğu öğrenci ifadelerinde görülmemektedir. Gerek askerlik ile gerekse başka yollarla vatan, din, millet ve diğer kutsal değerlerin savunmasının cinsiyetten bağımsız aile-içi eğitimle verilen vatan bilinciyle sağlanabileceği ve aile içinde kazandırılan vatan sevgisi öğrencilerin algılamaları bağlamında düşünüldüğünde erken yaşta kavram öğretimi ve din eğitiminin gerekliliği anlaşılmaktadır.

2.3.3. İhsan kavramı

Kur’an-ı Kerim’de “ihsan” sözcüğü, çeşitli türevleriyle yüze yakın âyette geçmektedir. Bu ayetlerde hem Allah’a hem de insanlara nispetle kullanılmaktadır. Bu özelliğiyle kuşatıcı ve zengin bir anlam evrenine sahiptir. İhsan, Allah’a nispet edildiği durumlarda, O’nun kusursuz yaratıcılığını (Secde, 32/7; Tegâbün, 64/3) ve kullarına karşı cömertliğini (Kasas, 28/77; Talâk, 65/11) ifade eder. Bu çerçevede ihsan sözcüğünün, insanın Allah karşısında duyduğu derin saygı, bağlılık ve itaat duygusu ile birlikte, bu duygunun sonucu olan iyi/güzel iş ve davranışları kapsadığı ve ahlaki erdemlerle ilişkilendirildiği görülmektedir (Çapcıoğlu ve Akın, 2018). İhsan, beşerî boyutu ile insanın ahlaki vasıflarından biri olarak görülmektedir. Bu bağlamda ahlaki bir erdem olan ihsan kavramı hakkındaki öğrencilerin görüşleri şu şekildedir:

“İhsan, nimet olabilir.” (EK23)

“İhsan Allah’ın bize gönderdiği bilgiler olabilir.” (EK15)

“İhsan kavramını hiç duymadım. İyi işler güzel işler aklıma geliyor.” (EK10)

“Allah bize bahşetmesi. Bir şeyler eyledi denilir.” (EK29)

“İhsan kelimesini daha önce duydum. Allah seni ihsan eylesin diyorlar. Allah sana cenneti versin demek olabilir.” (EK11)

“İhsan kavramı Kuran’da geçiyor. Özel isim olarak da kullanılıyor.” (EK28)

İhsan kavramı, 5. 6. 7. 8. Sınıf DKAB ders kitabında konular ile bağlantılı olarak hadis, ayet ve metinler içerisinde fazlasıyla geçmektedir. 10-11 yaş grubu öğrenciler İslam ve İhsan kavramlarını bilmediklerini ifade etmiştir. Aynı zamanda katılımcıların çoğunluğu ihsan kavramını ya hiç duymadıklarını ya da hatırlamadıklarını dile getirirken, katılımcılardan EK28 ve KK18 ‘Özel isim aklıma geliyor’ vurgusu görülmektedir. İhsan kavramı ile alakalı görüşlerin az olmasının sebebi olarak, sosyal hayatta münasebette bulunmamaları, kavramla ilgili araştırmaların ve örneklerin yeterince olmaması, Kuran-ı Kerim’de ihsan kavramı yerine farklı kavramların kullanılması akla gelebilir.

Belli dini kavram örgüsü ile gelen Kur’an-ı Kerim’in insanlığa sunduğu temel kavramlardan birisi ihsandır. Bu bağlamda Kur’an-ı Kerim’de, ihsan gibi iyilik anlamına gelen pek çok

kavramın kullanıldığı görülmektedir. Öğrencilerin ifadelerinde iyi işler, nimet, bilgi şeklinde genel ifadeyle dünyada ve ahirette Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya yönelik ahlaki davranışları içeren bir anlayışın hâkim olduğu görülmüştür. İhsan, İslami anlayışın şekillenmesinde, İman ve İslam kavramlarından sonra gelen "üçüncü kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte İlahi kitabın getirdiği dini anlayış açısından bu kadar önemli bir noktada bulunan bir kavramın anlaşılması veya yanlış ya da eksik anlaşılması da Kur'an bağlamında olumsuz sonuçlara da yol açabilmektedir.

Genel itibarıyla ihsan kavramını Kur'anı Kerim'de ve sünnette ne olduğu ile ilgili Allah'ın iyilik yapması, hediye ve güzel işler gibi olumlu düşüncelerin ilk akla gelmesi ilgi çekicidir. Burada kavramın algılandığı görülmektedir.

"İhsan kavramını hiç duymadım ama hediye etmek, Allah'ın bize yaptığı iyiliklerdir." (KK21)

"Allah'ın hediyesi olabilir. Bilmiyorum." (KK40)

İslam ahlak felsefesinde ihsan erdemi, pek çok erdemle birlikte anılmaktadır. Örneğin, yardımseverlik erdeminin alt erdemlerinden biri de ihsandır. Yardımseverliğin ihsan ile birlikte, infak, ikram, helal kazanç, hayırda yarış, dostluk, kardeşlik, yakınlarla ilgilenme, iyiliği emr ve kötülükten nehy, birlik ve beraberlik, misafirperverlik, cömertlik ve kanaatkârlık gibi erdemlerle de ilişkisi bulunmaktadır (Karaman, 2018). İhsan, söz konusu erdemler arasında başat bir niteliğe sahip olup, Hz. Peygamber'in hadislerinde de benzer kullanımlara konu olmuştur (Çapcıoğlu ve Akın, 2018). Bununla birlikte ihsan, sadece iyilikte bulunmayı değil, yasakları ve emirleri içeren bir mesaj olarak da düşünülmektedir. Allahın emri ve bağışlaması olduğunu belirten öğrenci ifadeleri şu şekildedir:

"Allah 'ın bağışlaması, emri olabilir." (EK33)

"İhsan kavramını duymadım. Allah'ın emirleri olabilir. İhsan deyince özel isim aklıma geliyor." (KK18)

İhsan kavramı ile ilgili yöneltilen sorulardan alınan yanıtlar ışığında öğrencilerin bu kavramı tamamının net olarak bilmediği fakat tahmini verdikleri cevapta kavramı algılayabildikleri sonucuna varılmıştır. Diğer katılımcı öğrenciler ise kavramlar arası ilişki kurarak akıl yürütme neticesinde kavramı ifade ettiği görülmüştür. Diğer katılımcı öğrenciler kavramı bilmediklerini ifade etmiştir. Bu noktada kavram öğretimi konusunda doğru ve etkili bilgilendirme yapıldığında, öğrencilerin ihsan kavramını algılayabilecekleri tespit edilmiştir.

2.3.4. Tasavvuf ve tevekkül kavramları

Tasavvuf, mânevî bir hayat tarzı olarak, Kitap ve Sünnet'le irtibatlı şekilde kulun Allah'la olan ilişkilerini, kalp temizliğini, nefis terbiyesini ve güzel ahlâkı kapsayan hayat tarzı şeklinde

tanımlanmaktadır (Öngören, 2011). Tasavvuf kavramına ilişkin algılama bulgularını ortaya çıkaran öğrenci cevaplarından birkaç örnek şu şekildedir:

“Tasavvuf kavramını daha önce duydum. Bir şeyin tasavvufçusu derler. Dinimizle alakalı bir şey olabilir.” (KK2)

“Tasavvuf kavramını daha önce duydum. Ama tam olarak bilmiyorum. Söylenen önemli söz veya yukarılardan gelen önemli bir bilgi olabilir.” (KK8)

“Tasavvuf kavramını daha önce duymadım. Tasarruf aklıma geliyor.” (KK9)

“Tasavvuf kavramını duymadım. Geçen gün Hayati İnanç gelmişti. İlimle konuşan İslam adına konuşan kişilerdir.” (EK30)

Bu sonuçlara göre yaş düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık görülmekle beraber kavramı bilmemelerine karşın akla gele, yakın olan benzeri kavramları ifade ettikleri görülmektedir. Bundan ötürü öğrenciler, görüşlerini ifade ederken tasavvuf kavramından emin olmayarak dini bir kavram veya bilgi ve bu bilgiyi aktaran kişi olabileceğini yine kavram benzerliği olarak tasarruf kavramına benzettikleri ifade etmişlerdir. Öğrencilerin, kavramları ve ayırt edici niteliklerini daha önce duymamalarından kavramları birbirine karıştırdıkları ve bu yüzden kavramlar arasındaki ilişkilere ait bilgilerinde eksiklikler olduğu görülmektedir. Ayrıca görüşme esnasında kavramı hatırlayamadıklarında zaman zaman örneklerle, hatırlatıcı kavramlarla desteklenmiştir.

Buna göre öğrencilerin tasavvuf kavramını bilgi, ilim, dini düşünüş ve kavrayış, başkalarına aktarmak açıklamak şeklinde değerlendirdiğini bize göstermektedir. Bizim için önemli bulgulardan bir tanesi ise katılımcı EK30'un verdiği örnekte olduğu gibi kavramlar ile karşılaştıktan sonra birtakım dış uyaranların o kavramı anlamlandırmada ve tekrar hatırlayarak yeni bilgilerle çağrışım sonucu kavramı algulamada etkili olduğu düşünülebilir. Piaget'in bazı cümle ve kavramların algılanmasına ilişkin farklı yaş gruplarında yapmış olduğu araştırmada benzer sonuca ulaştığı görülmektedir.

Yine "çocuk aklamalarının yorumu karakteri, atasözleriyle aklama yapmanın doğal bir sonucudur." biçiminde yapılacak bir itirazı da etkisiz kılmak gerekiyor. Burada söz konusu ettiğimiz bütün olayları, çocuk düşüncelerinin sıradan gözlemlerinde de bulmaktayız. Örneğin, çocukların yanlış anladıkları sözcükleri, kendi fantezilerine göre yorumladıkları herkesçe bilinir. Bütün bu olgular, çocuğun sübjektif aklamalarla kendini tatmin etmekteki kolaylığını gösterir. Yine, hep hatırlattığımız gibi, çocuk, deneyin başlangıcında, atasözünün gizli ahlakî bir anlamı olduğunu bilmez (Piaget, 2006).

Öğretimde öğrenme-öğretme etkinliklerinin kolaylaştırılması amacıyla ders araç-gereçlerinin kullanılmasının önemi birçok yönden açıklanabilir. Bunların başında çeşitli duyu organlarına hitap eden öğretimin daha etkili ve kalıcı olması gelmektedir (Aydın, 2014). Telaffuzu benzer

kavramların diğerlerinden ayırt edilmesinde, kavram karışıklığı ve yanlışların oluşmasının önüne geçilmesinde kavram haritası, eşleştirme, sesli anlatım görsel şemalar etkili olabilir

Görüşmeye katılan diğer katılımcılar tasavvuf kavramını bilmediklerini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda kavram hakkında görüş bildirmeyen öğrenciler kavramı duyduklarını fakat ne anlama geldiğini bilmediklerini söylemişlerdir.

Tevekkül kavramı ile alakalı Tevekkül kavramını açıklar mısın? Sorusuna verilen cevapları iki kategoride değerlendirebiliriz. İlk olarak 'tevekkül etmek' ifadesini 'dua etmek' ifadesine benzerliğini belirtmişlerdir.

"Tevekkül kavramını çok kez duydum ama ne demek olduğunu bilmiyorum. Dini bir şey olduğunu düşünüyorum. Tevekkül... Bir şey ediyoruz ama ne ediyoruz onu bilmiyorum." (KK2)

"Tevekkül kavramını daha önce duymadım ama. Dua etmek olabilir." (EK11)

"Tevekkül etmek dua etmek olabilir." (EK28)

Öğrencilerin tevekkül kavramı hakkında en dikkat çeken bulgu, tevekkülü dua ibadeti ile benzer bir eylem olarak düşünmeleridir.

Gökcan'ın çalışmasında da duaların bazen tevekkülü ifade edebileceğine dair benzer bir durum ortaya çıkmıştır. Dini bir kavramı çağrıştırdığından 'dua' dinilmiş olabilir. Bazen dualar tevekkülü ifade edebilir. Kur'an'da yer alan, "De ki: Bana Allah yeter." "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir." (Zümer, 39/38) şeklinde tevekkül ifade eden dualar, Hz. Peygamber'in ve Uhud savaşı öncesinde ashabının yaptığı duadır. Bu dua, aynı zamanda diğer peygamberlerin de duasıdır (Gökcan, 2018).

Tevekkül kavramı ile dua kavramını bağdaştırmaları dikkate değerdir. Dua, Allah ve kul arasında bir iletişim şekli olabileceği gibi tevekkül de benzer bir iletişim şekli olabileceği düşünülmektedir. Başka bir değerlendirme olarak, kavramsal ve sözcük yapısı itibarıyla 'etmek' sözcüğü tevekkülü çağrıştırdığı ve bilgiyi yeni durumlara transfer ettiği düşünülmektedir. Yine, tevekkül kavramının sık kullanılan bir kavram olmaması çocukların kavramı ifade edememelerinin nedeni olarak görülebilir.

Tasavvuf ve tevekkül kavramı soyut nitelikte olması öğrencilerin algılamasında etkili olduğu söylenebilmektedir. Tarihî süreç içerisinde tevekkül kavramının istisnaları bulunmakla birlikte somuttan soyuta bir süreç izlediğini söylenebilir (Kavasoglu, 2020).

DKAB müfredatında tevekkül kavramının yer alması ile 13-14 yaş gurubu öğrencilerinin kavram hakkında bilgiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Konu ile alakalı Akyürek araştırma neticesinde, dini kavramların öğretimindeki sınırlılıklara, onların gelişim özelliklerine neden olan güçlükleri de dâhil etmiştir. Öğrencilerin bilişsel gelişimleri, zekâ ve algı seviyeleri, yaş düzeylerine göre farklılaşan ihtiyaç ve beklentileri de dini kavram öğretimini sınırlandıran önemli bir etkidir (Akyürek, 2003).

“Bir işi yapmadan önce çabalayıp Allah’a dua etmektir.” (EK41)

“Çalışıp çabalayıp gerisini Allah’a bırakmaktır.” (KK39)

Bulgularda çabalama vurgusu dikkat çekmekle birlikte için edilen bulgularla kavramın anlamı ve buna ek olarak çocuğun içinde bulunduğu yaş ve buna bağlı olarak soyut kavramları algılama dönemi paralellik gösterdiği söylenebilmektedir. Nitekim tevekkül kişi çaba gösterip tüm tedbirleri alıp ve elinden gelen her şeyi yaptıktan sonra oluşan bir haldir.

Kavramlara cevap verme maksatlı telaffuzu benzer kavramların (dua etmek, teşekkür etmek) olabileceği şeklinde cevaplamışlardır. Görüşme esnasında öğrenciler benzer kavramları, ‘Yapı olarak mı? Yoksa anlam bakımından mı? Sorusuna, ‘yapı/yazılış bakımından’ yanıtını vermişlerdir. Nitekim öğrencilerin kavram yanılgılarına düşmelerine sebep olan faktörlerden biri şekil benzerliği ve farklı özelliği olan kavramları aynı türden algılamaları olduğu düşünülmektedir.

Bu iki kavramla alakalı bir değerlendirme yapıldığında, öğrencilerin tasavvuf ve tevekkül kavramını duymadıkları ve bilmedikleri görülmektedir. Bunun nedeni olarak yaş faktörünün yanı sıra bu iki kavramla daha önce karşılaşılmamış ve kavramların duyulmamış olması gibi olası bir ihtimali akla getirmektedir. Tevekkül kavramı konusunda da sınıf düzeyine göre öğrencilerin kavrama ve tanımlama arasında olumlu farklılıklar görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada 5, 6, 7, 8. sınıf 42 öğrenciye mülakat tekniği ile Allah, ahiret, peygamber, dua, vahiy, helal/haram, şehitlik, iman/İslam, mahşer, tasavvuf, ihsan, kader/takdir, zekat/sadaka, Peygamber sünneti, tevekkül, sünnetullah gibi dini kavramları içeren 16 sorudan oluşan sorular sorulmuştur. Öğrencilerin dini kavramları, algılama biçimleri araştırılmıştır. Ortaokul öğrencilerinin söz konusu kavramlara ilişkin algılama düzeylerini tespit etmek amacıyla yapılan çalışmada kavramlar iman konuları, ibadet konuları ve ahlak konuları şeklinde kategorilere ayrılmıştır. Ahlak konuları çerçevesinde dini ve ahlaki değerler ile alakalı kavramlar bulunmaktadır. Gerekliğinde destekleyici örnek ve sorularla çocukların algılama biçimleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler değerlendirilmiş olup ulaşılan sonuçlar ışığında Din Eğitimi açısından önerilerde bulunulmuştur.

Yapılan görüşmelerde iman konusu bağlamında ilk olarak Tanrı tasavvuru hakkındaki veriler incelendiğinde öğrenciler Allah'ı çok yüce, ebedi, başlangıcı ve sonu olamayan varlık olarak algılamaktadır. Genel olarak Allah tasavvuru hakkında çocukların hepsi belli bir bilince sahiptir. Çocukta Tanrı tasavvuru ve dışa yansımaları bağlamında: Allah'ın fillerini içeren cevaplar daha yoğun görülmektedir. Onlara göre Allah'ın hükmü daimdir. Dilediğini istediği şekilde yapan, en iyi şekilde yaratandır.

Öte yandan öğrencilerin tamamına yakını, Allah'ın en önemli özelliğinin yaratıcı sıfatının olduğunu düşünmekte buna karşılık Allah'a inandığı için kendini Allah'a karşı yakın hissetmektedir. Bununla birlikte aile, öğretmen ve toplum gibi değerlerin, öğrencilerin Allah inancı üzerine olumlu bir etkisi olduğunun sonucuna varılmıştır. Öğrencilere Allah'a karşı duyguları sorulduğunda, Allah'ın kuşatıcı ve sonsuz merhametinin olması, öğrencilerin duygularına olumlu bir şekilde yansımaktadır. Aynı zamanda Allah'a karşı duydukları sevgilerinin yanında korkularının da olduğunu ifade etmişlerdir. Dini kavramların öğretiminde korkutma yerine sevgi dilinin kullanılması çocuklar açısından daha önemli olmaktadır. Zira bazen çocuklar ne öğretildiğinden ziyade nasıl öğretildiğine daha çok önem vermektedir.

Bir diğer sonuç ise Allah ile ilgili sorular sorulduğunda akla ilk gelen kavram ibadet boyutu veya ibadet çerçevesinde yer alan amellerdir. Allah kavramını, O'na iman etmek, ibadet etmek olarak tanımlanmıştır. Öğrenciler İbadet ile Allah arasında bağ kurarak O'na karşı görevlerini ifade etmişlerdir.

Ahiret kavramını öğrencilerin tamamına yakınının ilk olarak aklına gelen cennet ve cehennemin olduğu, öldükten sonra gidilen yer olarak cevapladıkları görülmektedir. Ahiret kavramının onlara cennet ve cehennemi hatırlattığını, ikinci hayatın sonsuz olduğunu gerek okuldaki din derslerinden gerekse diğer ortamlardan öğrenmiş olduklarını görmekteyiz. Ahiret hayatının, kıyametin kopması, hesabın görülmesi ve hesap sonrası ebedî hayatın

başlaması gibi aşamada gerçekleştiği düşünüldüğünde öğrencilerin bu kavramı genellikle tek aşamasını kavrayabildikleri ve ahiret kavramı ile ilgili bilgilerinin eksik olduğu da görülmektedir.

Ahirete iman, cenneti kazanma veya cehennemden sakınma düşüncesi yalnızca gözlemlenebilen fiiller üzerinde etkisini göstermeyip bireye umut olmakta ve güdülenmesine de yardımcı olmaktadır. Bu dönem çocuklarda temel dini kavramların aile tarafından doğru kavratılması öncelikli olmaktadır. Dini kavramların öğretiminde kullanılan dil çocuklar üzerinde etkili olmaktadır.

Peygamber kavramı öğrencilere göre, Allah'tan aldığı emirleri anlatıp hayatında da uygulayan, iyiyi ve kötüyü insanlara anlatan kişi olarak görülmektedir. Öğrenciler ağırlıklı olarak peygamber kavramının ahlaki yönüne (iyi, dürüst, sadık, güvenilir, terbiyeli) vurgu yapmışlardır. Peygamber kavramını, iman kavramı içerisinde ilişkilendiren öğrenci olmamıştır.

Öğrencilerin bir kısmı vahyin geliş şeklinin rüya yolu ve kalbe ilham ile olduğunu ifade etmiştir. Kur'an-ı Kerim'in içeriğindeki ayet, sure ile ilgili bilgiler verilirken vahiy kavramı, kavram haritası ve örnekleme yoluyla onların seviyelerine uygun doğru bilgilerle öğretilmesi önem arz etmektedir. Zira vahiy kavramı iman, İslam, tevekkül, tasavvuf vb. kavramlar gibi algılama, dikkat çekme ve düşünme ile anlaşılabilen zihinsel kavramlardır. Aynı zamanda vahiy Peygamber ile bir bütündür. Vahyin kaynağı ve vahyin alıcısı olan Peygamberi çeşitli örneklerle açıklanması önemli olmaktadır.

Hadis-i Şerifte geçtiği üzere 'İman, İslam, İhsan' kavramları insana dünya ve ahiret saadeti kazandıran yollardır. Bu yüzden de bu başlıkları bir bütün olarak ele almak konunun önemini anlamak adına önemli kılılmaktadır. Özellikle iman kavramını güncel bir kavram olmasına rağmen tanımlamaları daha çok örnek yoluyla, bilhassa 'Allah'a iman' cümleleriyle olmuştur. İman kavramının öğrenci tarafından belirli bir kimliğe bürünmesinin yanında kimi öğrencilerde açıklamalar sınırlı kalmıştır. Bu da bizleri günümüzde kavram öğretiminin daha çok kavramsal olmayıp işlemsel olduğu sonucuna götürmektedir. Zira işlemsel öğrenmede kavramın mahiyeti, oluşumu ve kavramlar arası bağlantılar gibi zihinsel süreçler bulunmamaktadır. Kavramsal öğrenmede ise öğrenci, kavramları ve bilgileri diğer kavramlarla ilişkilendirerek kavramlar arası benzerlik ve farklılıkları kavrayabilmektedir. İslam ve iman kavramı hakkındaki görüşler ve açıklamalar hemen hemen birbirini tamamlar niteliktedir. Yüksek oranda dini kavramların algılanması için tecrübeye ve bilgiye ihtiyaç vardır. Müslüman bir coğrafyada yaşan bireyler olarak İslam ve iman terimlerinin sadece kavram olarak değil din, ibadet ve ahlak boyutu ile de içselleştirilmesi için anne babaya, öğretmenlere ve din görevlilerine önemli görevler düşmektedir.

İman boyutunda, çalışmaya konu olan diğer dini kavramlardan 'kader-takdir-sünnetullah', ortaokul 8. Sınıf DKAB dersi 1. ünite "Kader İnancı" başlığı altında yer almaktadır. Ünite de kader ve kaza kavramıyla alakalı olarak sünnetullah, takdir, tevekkül, gibi kavramlar da

birlikte verilmektedir. Kavramlar hakkında elde edilen veriler neticesinde öğrencilerin düşüncelerini kolayca ifade ettikleri, kavramlarla alakalı uygun örneklerle açıklayabildiklerine ulaşılmıştır.

Takdir ve sünnetullah kavramlarının öğrencilerin büyük bir kısmının bilgisi dâhilinde olmadığı görülmektedir. Ayrıca özellikle kader inancı hakkında 'alın yazısı, kaderimiz böyleymiş' vb. kavram yanlışlarının olduğu ulaşılan bir başka sonuçtur. Neticede toplum da kısmen de olsa kökleşmiş kader inancı yaklaşımının olduğu ortadadır. O halde öğrencilerin kader inancına olan yanlışlarını gidermenin bir yolu da toplumun bilinçlendirilmesidir. Buradan hareketle din eğitimi içerisinde kavram öğretiminin, kavram yanlışlarının giderilmesindeki yeri oldukça önemlidir. Akademik çalışmaların bulguları dikkate alınarak yaşanan sorunlara çözüm bulunulabilir.

İbadet alanının en önemli kavramlarından birisi de zekâttır. Araştırma verilerine göre zekât ve sadaka kavramını öğrencilerin bir kısmı karıştırmaktadır. Bu iki kavramın mali bir harcama ve ibadet olması kavramların birbiri yerine kullanmasındaki faktörlerden biri olarak görülmektedir. Öğrenciler yapılan mali yardımlar ile olumsuzlukların giderileceği kötülüklerin ortadan kalkacağı konusundaki bilgilerini daha çok büyükleri vasıtasıyla öğrendiklerini mülakat esnasında belirtmiştir.

Bunun dışında öğrencilerin tamamı sorulan soruları algılayabildikleri ve soruların çoğunluğuna cevap verebildikleri tespit edilmiş olup algılamalarının olumlu olduğunu söyleyebiliriz. Öğrencilerin bir kısmının ise kavrama hâkim olarak uygun yanıtlar verdiğini söylenilebilmektedir. Bu hususta özellikle öğretmenler tarafından, dini kavramlar, kavram haritası ve örneklemeler ile öğrenme sürecinin tamamlanması, kavram yanlışlarının önüne geçilmesi anlamında gereklidir. Özellikle hem inanç esaslarından olup hem de sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan önemli bir ibadet olarak zekâtın, anlam alanı daraltılmadan Kur'an-ı Kerim ve Hz Peygamberin sünneti ile açıklanarak anlam belirsizliği ortadan kaldırılabilir.

Yapılan gözlemlerde çocukların Hz. Peygamber ve onun sünneti ile ilgili algılamalarında öğretmenlerin anlattığı kıssalar, sünnet ile ilgili verilen örnekler ve okudukları kitapların etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sünnet ile ahlaki davranış arasında ilişki kuran öğrencinin olmamasının nedenlerine bakıldığında, sünnet kavramının tam olarak anlaşamadığı, somut örneklerin uygulanmasının daha kolay olması ve derslerde öğretmenlerin daha çok Hz. Peygamberin davranışlarının örnekliğine vurgu yapmaları sonucuna ulaşılabilir.

İbadet statüsü bağlamında dua kavramı ile ilgili öğrencilerin tamamı çeşitli zamanlarda ve farklı sebeplerle dua etmekte olduğu sonucuna varılmıştır. Öğrenciler dua etmenin zamanı olmadığı ve her an gerçekleşebilecek bir eylem olduğunun farkındadırlar. İhtiyaç duydukları her an Allah ile iletişime geçebildiklerini verdikleri cevaplardan anlaşılmaktadır. Ayrıca gözlenebilen bir ibadet olan dua anne-babadan öğrenilerek hayata uygulamasında ve deneyim etmesinde okul öncesi dönem çocukluğunun da etkisi büyüktür.

Neden dua ettiği sorulan bir diğer çocuğun "teşekkür etmek için dua ederim" diyerek verdiği cevaptan ise, çocukların özel dünyası olduğu sonucuna ulaşılabilir. Sonuçlardan da anlaşılacağı üzere çocuklar dualarında sadece isteklerini ve endişelerini değil, ayrıca zaman zaman üzüntü ve sıkıntılarını da dile getirmişlerdir. Bunlar; 'ailevi sıkıntılar, sağlık sıkıntıları, gece kötü rüya görme korkusu' ve diğer problemlerdir.

Bulgular incelediğinde 'öğrencilerin tamamı duanın gerekliliğine ve faydasına inandığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda öğrenciler dualarının kabul edildiğini ifade etmişlerdir. Dikkat çekici bir diğer bulgu ise, tek bir öğrenci duasında sadece isteklerini söylemediğini ayrıca Allah'a teşekkür ettiğini ifade etmiştir. Öğrencilerin bilişsel gelişimine uygun şekilde verilmesi gereken manevi eğitim, belirli müfredat çerçevesinde değil günlük hayatın parçası olarak, gereksinimleri ve beklentileri çerçevesinde yaşayarak sunulabilir. Nitekim dua, din eğitimi açısından bakıldığında birçok ahlaki değerleri kazandırma aracı olacağı gibi olumsuz birçok davranışın ortadan kaldırılması veya azaltılmasında etkili bir ibadet olarak değerlendirilebilir.

Dini kavramların algılanması noktasında bilişsel gelişimin etkili olduğu ve ahlak statüsünde değerlendirilen bir başka kavram 'haram ve helal' kavramlarıdır. Helal ve haram kavramları hakkında 10 ve 11 yaş grubu öğrencilerinin genel ifadeleri 'alın teri emeği ile kazanmaktır' olduğu görülmüştür. Bu konuda öğrencilerin okullarında ailelerinde ve çevrelerinde hassas olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Haram olan filleri yasakları belirtirken alternatiflerini de örnek olarak söylemişlerdir.

Genel itibariyle neyin doğru neyin yanlış olduğuna, haramları ve helallerin neler olduğuna ve bu konuda nasıl davranılması gerektiğine ilişkin öğrenciler belli bir bilinç sahiptir. Haramı ve helalı kavram olarak değil örnek olarak açıklama gereğinde bulunsalar da bu kavramların genel mahiyetinin algılandığı görülmektedir. Bu anlamda Haram ve helal kavramları ile ilgili detaylı ve geniş katılımlı nitel araştırmalar yapılabilir. Haram ve helale riayet etmenin dinimizdeki yerinin büyüklüğü ve önemi anlatılarak, öğrencilerin sonraki gelişim dönemlerinde zorlanmamaları sağlanabilir. Ayrıca haram ve helal konusunda sadece kendi sevabını değil başkalarına da örnek olma bilinci sağlanabilir. Bilhassa onların, haram ve helal ile ilgili sorular sormalarına imkân sağlanıp, bunlara uygun aranılan cevaplar verilmelidir.

Öğrenciler şehitlik kavramı ile MEB eğitim müfredatı çerçevesinde, özelde ortaokul seviyesinde İmam Hatip okullarında 5. sınıf Hz. Peygamberin hayatı dersinde, genel de ise ilk olarak Sosyal Bilgiler dersinde karşılaşmaktadır. Öğrenciler aynı zamanda, şahit olduğu toplu yapılan dualarda şehit kavramı hakkında net bir bilgi sahibi olmasa bile yaşantıları içinde bu kavramı duyduğu zamanlar ve mekânlar olabilmektedir. Neticede buradan yola çıkarak kavramı tamınlarken şehit kavramının kutsal değerlerden biri olduğunu ve onlara verilen değerlerin büyüklüğünü, şahıs örnekleriyle açıklama yapmalarından anlaşılabilir.

Öğrencilerin bir kısmı vatan savunmasında vefat edenlerin şehit olduğunu söylerken diğer bir kısmı, savaş dışı da şehit hükmünde sayılarak göçük altında kalanlar, yanarak, boğularak vefat edenler veya iş başında vefat edenlerin de şehit olduğunu ifade etmişlerdir. Şehitlik kavramını

ise az bir kısmı mezarlık, kabir, yapıt olarak algılamaktadır. Dikkat çeken başka bir veri ise 42 katılımcı öğrenciden 'Allah yolunda/İslam için' ifadesini kullanmıştır. Özellikle bu ve buna benzer kavramlar anlatılırken kavramın hakikatini belirtmekte fayda vardır. Öğrenciler sonuç olarak şehitliği temel anlamıyla yalın bir şekilde tanımlamışlardır.

Sadece DKAB öğretmenlerine bağlı olmaksızın şehitlik kavramı ile alakalı diğer alan derslerinde değerlerimiz, vatanseverlik, cesaret, kahramanlık, gibi yakın kavramları anlatırken şehit kavramından bahsetmek yerinde olabilir. Şehitlik aynı zamanda olgusal bir kavram olduğu için vatanseverlik gibi manevi-ahlaki değerler öğrenciler üzerinde yüceltilmelidir. MEB' in sosyal sorumluluk projeleri kapsamında yapılabilir mekân ziyaretleri, kuran okuma ve dua etme gibi maneviyat bilincini artıran faaliyetlerin kalıcı hale getirilmesi, öğrencilerin milli ve manevi değerlerinin gelişmesinde şiddetle tavsiye edilebilir.

Bireyin ahlaki yapısını şekillendiren ve ahlaki yapısına katkı sağlayan ihsan kavramı ile ilgili olarak; öğrencilerin 'hadislerde geçen ihsan hakkında bilgin var mı?' sorusuna net cevap veremedikleri sonucu gözlemlenmiştir. Bu kavramı açıklamak üzere örnek ayet ve hadisler verilerek, kavramı ifade etmelerine yardımcı olunmuştur. Bununla birlikte tamamına yakınının kavram hakkında bilgi sahibi olmadıkları tespit edilmiştir. Bunun sebebi olarak, söz konusu dini terimin soyut bir kavram olması, yaş seviyesi ve zihinsel yeterliliklerinin uygun olmamasının yanı sıra din dersi kitaplarında yer alan ayet ve hadislerin içinde geçen dini kavramların göz ardı edilme ihtimalleri akla gelebilir. 'İman-İslam-İhsan' bütünleşik kavramlar çerçevesinde sorulan sorulardan alınan cevaplar sonucunda bu kavramların somut örnekler üzerinden algılandığı, soyut örneklemeler ile anlaşamadığı görülmüştür. Ortaokul DKAB ders kitabında konu ile alakalı örnek verilen ayet ve hadislerde ihsan kavramı geçmesine rağmen konu olarak verilmemesi, kavramın oluşmamasında etkili olduğu düşünülmektedir.

İhsan ve insan gibi kavram benzerliği olan ve araştırma konu sahası içinde olan tasavvuf ve tevekkül ile ilgili, 'Tasavvuf kavramı hakkında neler biliyorsun? Tevekkül kavramını açıklar mısın?' sorusuna, öğrencilerin çoğunluğu tevekkül ve tasavvuf kavramını evvelinde duymadıklarını ifade etmişlerdir.

Öğrencilerin tamamı sorulan soruları doğru olarak anlayabildiklerini belirtmiştir. Öğrencilerin kavramlarla ilgili farkındalık düzeylerinin ihsan kavramı gibi birkaç kavram dışında yüksek olduğu söylenilebilir. Bu anlamda ortaokul öğrencilerinin dini kavramlar üzerindeki bilinç seviyesi gözlemlenebilir ve anlaşılabilir nitelikte bu çalışmada kapsamlı olarak ortaya koyulmuştur.

Bu sonuçlardan hareketle kavram öğrenme sürecinde kavram yanılgılarının etkili olmasının altında yatan nedenler araştırılabilir ve bu konuda daha etkili çözüm yolları geliştirilebilir.

Ayrıca öğrencilerin dini kavramlarla ilgili algılarını değerlendirebilmek için buna benzer çalışmaların belirli sürelerde geniş gruplarla ve farklı alanlarda tekrarlanmasına ihtiyaç

vardır. Bu türden çalışma konularında nitel çalışma tekniğinin desteklenmesi sonuçların güvenilirliği bakımından oldukça önemlidir.

Çocuklar İlkokul 5. sınıfa gelinceye kadar din ile ilgili pek çok kavramı aileden, çevreden, akrandan ve diğer sosyal gruplardan öğrenirler. Bu nedenle din alan derslerinde konuya, öğrencinin mevcut bilgisinin açığa çıkartılmasıyla başlanabilir. Diğer taraftan bu bilgilerden varsa yanlış olanların düzeltilmesi, doğruların üzerine yenilerinin eklenmesi ve mevcut bilgiler ile yeni bilgilerin pekiştirilmesi din eğitiminin temel amacı açısından önemli görülmektedir. Dini kavramların öğretimi yöntem ve teknikleri konusuna daha fazla yer verilmesi, dersin daha etkili ve verimli bir şekilde yürütülebilmesi için ders öğretmenlerine hizmet içi eğitimler verilmesi önerilmektedir. DKAB öğretim programında ve ders kitaplarında öğretmenler için dersin yürütülmesinde kendilerine yol gösterebilecek daha fazla etkinlik ve materyal örneklerine yer verilebilir. DKAB programında, öğrencilerin araştırma, sorgulama, problem çözüme ve karar verme süreçlerine katılmasını sağlayacak etkinlikler yer alabilir. Öğrencilere yönelik din eğitiminde temel vazife üstlenen ve son derece hassas bir zemini oluşturan anne ve baba bilinçli bir din eğitimi için çocuklara soyut kavramlar anlatılırken görülenden görülmeyene, somuttan soyuta anlatım metodu uygulamalıdır.

KAYNAKÇA

- Aagyle, M. (2006). İbadet ve Dua (Çeviri). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(21), 317-338.
- Acun, İ., ve Öztürk, C. (Ed.). (2006). *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi* (2. bsk). Pegem A Yayıncılık.
- Ahioğlu-Lindberg, E. N. (2011). *Piaget ve Ergenlikte Bilişsel Gelişim*. 19(1), 1-10.
- Akkuş, A. (2021). *Okul Yöneticilerinin Helal Sertifikasyon ve Sağlıklı Beslenmeye İlişkin Algılarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi]. Erişim tarihi: 25 Mayıs 2024. <http://acikerisim.harran.edu.tr:8080/xmlui/handle/11513/3283>
- Akyürek, S. (2004). *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi* (1.Baskı). Dem Yayınları.
- Alkış, S. (2006). İlköğretim Öğrencilerinin Yağış Kavramını Algılama Biçimleri. *İlköğretim Online*, 5(2), Article 2.
- Arpacı, M. (2013). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Öğretme Stilleri (Diyarbakır Örneği). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 251-270.
- Arslan, İ. (2017). Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Hz. Peygamber'in Beşeri Özellikleri. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), Article 11.
- Ashton, Elizabeth, (2006). *Religious Education in the Early Years-Teaching and Learning in the First Three Years of School*, London: Routledge.
- Aşlamacı, İ., ve Gök, Ö. F. (2019). Öğretmenlerine Göre Ortaokul Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinde Karşılaşılan Sorunlar: Nitel Bir Araştırma. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(14), 354-385. Erişim tarihi: 02 Nisan 2024. <https://doi.org/10.33931/abuifd.633277>
- Atalay, D. ve Özyürek, A. (2021). Ergenlerde Duygu Düzenleme Stratejileri Ve Ebeveyn Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(230), 815-834. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.707741>
- Atik, A. (2015). Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 728. Erişim tarihi: 05 Ocak 2024. <https://doi.org/10.15869/itobiad.94744>
- Ayas, M. (2020). "Kader-Kaza" Kavramının Öğretimi ve Kavram Yanılgıları Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Academic Research Review*, 5(3), Article 3. Erişim tarihi: 01 Nisan 2024. <https://doi.org/10.30622/tarr.774502>

Aydar, H. (2005). Kur'an'da Rüyalar ve Rüyaların Hayata Yansımaları. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(4), Article 4.

Aydın, A. (2014). Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme-Öğretim (13. Baskı). Pegem Akademi.

Aydın, M., Z. (2003) Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi, (s.45). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Aydin, C., ve Genç, A. (2016). Sünnetullah ve İnsanın İradesi Temelinde Kader. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 1(1), Article 1. Erişim tarihi: 23 Mart 2024. <https://doi.org/10.24013/jomelips.237948>

Aydinbaş, E. (2019). Ankara İli 5 Yaş Grubu Çocuklarda Anadilde Dua Deneyimi İle Sosyal Davranış İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 35. 02 Aralık 2023. <https://doi.org/10.33537/sobild.2019.10.2.4>

Aydoğan, İ. (2021). Helal Kavramının Eğitimde Yeri Var Mıdır? *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 37-42. Erişim tarihi: 11 Mayıs 2024. <https://doi.org/10.51973/head.915056>

Bağcıoğlu Ünver, G. (2015). Gelişimle İlgili Temel Kavramlar, Gelişimin Temel İlkeleri ve Gelişimi Etkileyen Etmenler. A. Ulusoy (Ed.), *Gelişim ve öğrenme Psikolojisi İçinde* (ss. 1-17). Anı Yayıncılık.

Başal, H. A. (2004). *Gelişim ve psikoloji* (2. bsk). Morpa Kültür Yayınları.

Başaran, F. (1974). *Psiko-sosyal gelişim: 7-11 yaş çocukları üzerinde yapılan bir araştırma*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

Bilgili, F. M. (2005). *Çocuğun Din Eğitimi Ve Karşılaşılan Güçlükler*, (ss. 40-50). İstanbul: Beyan Yayınları.

Bilgin, B. (1995). Çocuklarımızın Duyguları ve Dua. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2, 69.

Bogdan, R. C., Biklen, S. K. (1992). *Qualitative Research for Education: Introduction and Methods*. Boston: Allyn and Bacon.

Celalettin, İ. (2013). Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi. *Konuralp Medical Journal*, 5(3), Article 3.

Corman, L. (1996). *Psikanaliz açısından çocuk eğitimi* (2. bs.). (Çev. H. Portakal). Cem Yayınevi.

Çabuk, S. K. (2006). *İlköğretim öğrencilerinde Allah inancı* [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi]. Erişim tarihi: 17 Şubat 2024. <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/92281>

Çakmak, F. (2018). Kavram Haritası Yöntemi Ve Din Öğretiminde Kullanımı: 9.Sınıf Ünite Açılımlarına Ait Kavram Haritaları / Concept Map Method and Use of Religious Education:

Relating to the 9th Grade Topics Concept Maps. *Disiplinler arası Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(3), Article 3.

Çakır, S.Ö. ve Yürük, N. (1999). Oksijenli ve Oksijensiz Solunum Konusunda Kavram Yanılgıları Teşhis Testinin Geliştirilmesi ve Uygulanması. III. Fen Bilimleri Eğitimi Sempozyumu. M.E.B. ÖYGM.

Çankırılı, A. (2015). *Çocuğun manevi eğitimi* (24. bsk). Zafer Yayınları.

Çapcıoğlu, İ., ve Akın, M. (2018). Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla İslam'da 'İhsan' Erdemi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), Article 2.

Çayiroğlu, Y. (2018). Helâl ve Haramlarla İlgili Kaide ve İlkeler. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 18(1), 597-633. Erişim tarihi: 17 Nisan 2024. <https://doi.org/10.30627/cuilah.440727>

Çetinel, H. (2019). Kavram olgusu; dini kavramların öğretimi, önemi ve sınırlılıkları üzerine. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(47), 89-114.

Demir, Ş. (2007). *Kur'an'da Zekat Kavramının Etimolojik Ve Semantik Analizi*. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, Article 28.

Deniz, G. (2017). *Vahiy Olgusu*. *Siyer Araştırmaları Dergisi* Sayı: 2 Temmuz-Aralık 2017. 2, 115-193.

Dogru, M. S., ve Özsevgeç, L. C. (2018). Biology Subjects Which the Teacher Candidates Have Difficulties in Learning and Leading Reasons. *İçinde Online Submission* (C. 5, Sayı 5, ss. 221-232).

Dölek, Â. (2020). *Kur'ân'a ve Hadîslere Göre Helâl Kazancın İlkeleri*. Sayı 9 S 151-184.

Durmuş, M. (2020). *Siyasal-Kültürel Türk(İye) İslam'ı" Toplum Haritasında Üç Kuşak Şehitlik-Gazilik Kök Paradigması*, (Doktora Tezi), İstanbul: Maltepe Üniversitesi]. Erişim tarihi: 25 Nisan 2024. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=LtASoBA-YlQp31rRcg5Rfw&no=iXc-B8Ql0n1Klu074AgQiA>

Emiroğlu, İ. (2005). Ana Konularıyla Klasik Mantık, (ss. 60-61). Bursa: Asa Kitabevi.

Ergün, M., ve Özsüer, S. (2006). *Vygotsky'nin Yeniden Değerlendirilmesi*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2).

Erol, A. (2019). *İslâm Hukukunda Şehitlik Bağlamında Şehit Ailelerinin Manevî Temelli Sosyal Koruması*. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 2088-2111. Erişim tarihi: 25 Nisan 2024. <https://doi.org/10.17755/esosder.588133>

Esen, M. (2008). İman Kavramı Üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49(1), Article 1. Erişim tarihi: 29 Nisan 2024. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000956

Foulquie, P. (1994). *Pedagoji Sözlüğü*. Sosyal Yayınları.

Geçit, H. (2015). *Ortaokul Öğrencilerinin Ahiret İnancı Algıları (Karaman İli Örneği)*—ProQuest. Erişim tarihi: 19 Ocak 2024. <https://www.proquest.com/openview/cdb723bb603122ae0385e6e9326b5fd2/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2026366&diss=y>

Genç, M., ve Okumuşlar, M. (2012). *Din Eğitimi'nin Bilimselleşmesi/Neliği," n Din Eğitimi El Kitabı*. Grafiker Yayınları.

Gençalioglu, E. N. (2022). *İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinin Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Kitaplarındaki Dini Kavramlara Hâkimiyetleri Üzerine Bir Araştırma (Suluova Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gökcan, M. (2018). *Tasavvufta Tevekkül Anlayışı*. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD), 18(1), 131-165. Erişim tarihi: 28 Nisan 2024. <https://doi.org/10.30627/cuilah.440614>

Gülle, S. (2004). Kur' An-ı Kerim'de Dua Kavramı. EKEV Akademi Dergisi, 18, 115-130.

Gümüş, N. ve Avcı, A. (2016). *Altıncı Sınıflarda Sosyal Bilgiler Dersinde Öğrencilerin Coğrafi Kavramları Anlama Düzeyleri Ve Kavram Yanılgılarının Belirlenmesi*. The Journal of Academic Social Science Studies. Sayı: 47 , S. 191-206

Gündüz, T. (2003). *Gençlik Dönemi Ve Eğitimi, II: Tartışmalı İlmî Toplantı*, 18-20 Nisan 2003, Bursa: Ensar Neşriyat,İslâmî İlimler Araştırma Vakfı.

Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (3. Baskı)*, (ss. 199-428). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Heller, D. (1988). *The Children's God*, London: The University of Chicago Press Ltd.

Hammer, D. (1996). How Many Alternative Perspectives Of Cognitive Structure Influence Instructional Perceptions And Intentions? Journal of Learning Sciences. 5, (2), 97-127

Hull, J. M. (1997). "Theological Conversation with Young Children", British Journal of Religious Education, 20:1.

James, W. (1948). *Essays Über Glaube and Ethik*, GMBH.Güterslock: Druck Mohn Und Co., 33.

Kavasoğlu, F. E. (2020). *Tevekkül Kavramının Tasavvuf Tarihindeki İzleri*. ilahiyat, 5, 129-141.

Kesler, M. F. (2004). *Kur'an-I Kerim ve Hadislerde Şehit Kavramı*. EKEV Akademi Dergisi, 20.

Kılıç, H. K. (2020). *Vahyin Birey, Aile ve Toplum Hayatındaki Görünümü ve Etkilerinin Din Eğitimi Bağlamında Değerlendirilmesi*. Premium e-Journal of Social Sciences (PEJOSS), 4(10), Article 10. Erişim tarihi: 19 Ocak 2024. <https://doi.org/10.37242/pejoss.1082>

Köylü, M. (Ed.). (2017). *Gelişimsel basamaklara göre din eğitimi* (7. bs). Nobel Akademik Yayıncılık.

Köylü, M. ve Nazıroğlu, B. (2017). *İlköğretimde Din Eğitimi: Din Eğitimi (7. Basım)*. İçinde M. Köylü ve N. Altaş (Ed), (ss.171-172). İstanbul: Ensar Yayınları.

Kurban, N. A. (2018). *Vahiy Kavramının Belirlenmesinde Şûrâ Sûresi 51. Âyetin Önemi Üzerine İnceleme*. 205-225.

Leymun, Ş. O., Odabaşı, H. F., ve Yurdakul, I. K. (2017). Eğitim Ortamlarında Durum Çalışmasının Önemi. *Journal of Qualitative Research in Education*, 5(3), 1-17. Erişim tarihi: 28 Kasım 2023. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.15c3s16m>

Mehmedoğlu, Y. (1998). Bir Eğitim Sorunu Olarak Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, 107-126.

Meydan, H. (2015). *Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinde Karşılaşılan Problemler* (Öğretmen Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma). *Turkish Studies (Elektronik)*, 10(3), Article 3.

Oruç, C. (2013). Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi. *Turkish Studies (Elektronik)*, 8(8), 971 - 987.

Ölçer, E. (2011). *Çocuk ve Her Şey*. İstanbul: Sokak Kitapları Yayınları.

Öner, N. (1991). *Klasik mantık* (6.bsk). Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları.

Öz, R. (2021). *Dindar Şahsiyeti İnşa Eden Üç Kavram: İslâm, İman ve İhsan*. Harran İlahiyat Dergisi, 45, Article 45. Erişim tarihi: 29 Nisan 2024. <https://doi.org/10.30623/hij.952963>

Özbaydar, B. (1970). *Din Ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*. Baha Matbaası.

Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 323-343.

Peker, H. (1991). *Din ve Ahlak Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esaslar*. Eser Matbaası.

Piaget, J. (2005). *Çocuğun Gözüyle Dünya*. (Çev. İ. Yerguz). (1. bs). Dost Kitabevi.

Piaget, J. (2006). *Çocukta Dil ve Düşünme*, (Çev.) Sabri Esat Siyavuşgil, Ankara: Palme.

Piaget, J. (2001). *The Psychology of Intelligence*. Routledge.

Punch, K. F., Bayrak, D., Arslan, H. B., Akyüz, Z., ve Türközü, S. E. (2020). *Sosyal araştırmalara giriş* (3. bsk). Siyasal Kitabevi.

San Bayhan, P. ve Artan, İ. (2007). *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*. Morpa Kültür Yayınları.

Santrock, J. W., ve Yüksel, G. (2011). *Yaşam Boyu Gelişim* (13. bs). Nobel Akademik Yayıncılık.

Seale, C. (1999). Quality in Qualitative Research. *Qualitative Inquiry*, 5(4), 465-478. Erişim tarihi: 09 Şubat 2024. <https://doi.org/10.1177/107780049900500402>

Senemoğlu, N. (2018). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim—Kuramdan Uygulamaya* (25. Baskı). Anı Yayıncılık.

Senemoğlu, N. (2018). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim* (26. Baskı). Anı Yayıncılık.

Selçuk, M. (1991). "İlköğretimde Din Dili ve Sembolik Anlatım". Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri. 8-10 Nisan 1988. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 336-340.

Smith, J., Disessa, A., & Roschelle, J. (1993). Misconceptionsreconceived: A constructivist analysis of knowledge in transition. *The Journal of the Learning Sciences*, 3, 115- 163.

Söylemez, M. M. (2021). Hz. Peygamber'in Tebliğinde Ahiret: Ahiretin İnsanın Dünya Yaşamındaki Önemi ve Etkisi Üzerine. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 7(1), Article 1. 229-244.

Şenşekerci, E. (2021). *Kavram Öğretimi*. Efe Yayın Akademi Yayınları.

Taşkın, O. (2018). 4. Ve 5. Sınıf Öğrencilerin Dua İbadetine Yönelik Algıları. *C 2, Sayı 2, s 238-272 Akademik-Us*, 2(2), Article 2.

Taziev, İ. (2013). *Vahiy Mucize İlişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Temizyürek, F. (2007). Çocukta Dil Gelişim Süreci. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 7, Article 7.

Toker, A. (2022). "Sosyal Bilimlerde Nitel Veri Analizi İçin Bir Kılavuz", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö319 Ö345.

Tosun, C. (2012). *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. 6. Baskı. Ankara: Pegem Akademi. S.27.

Türk, E. (2015). Din Eğitimi Açısından Çocukluk Döneminde Dua Kavramının Önemi. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(3), Article 3. Erişim tarihi: 25 Nisan 2024. <https://doi.org/10.20486/imad.30976>

Uçak, H. E., ve Doğan, R. (2021). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Kavram Öğretimi Sürecinde Karşılaştıkları Zorluklar*. 2.

Uçak, H. E., ve Doğan, R. (2023). Din Eğitimi Bilimi İçin Kavram Öğretiminin Felsefi Kökenleri. *Maarife Dini Araştırmalar Dergisi*, 23(1), 29-52. Erişim tarihi: 26 Nisan 2024. <https://doi.org/10.33420/marife.1266010>

Ummanel, A., ve Dilek, A. (2016). *Gelişim ve Öğrenme* (s. 35-52).

- Uzunpolat, Y., ve Şimşek, E. (2022). İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Kültür. *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 260-278. Erişim tarihi: 09 Şubat 2024. <https://doi.org/10.47145/dinbil.1199252>
- Ülgen, G. (1997). *Eğitim Psikolojisi—Gülten Ülgen*. Alkım Yayınevi.
- Ülgen, G. (2001). *Kavram geliştirme* (3. bsk). Pegem A Yayınları.
- Ülgen, G. (2004a). *Kavram geliştirme* (4. bsk). Nobel Yayın Dağıtım.
- Ülgen, G. (2004b). *Kavram geliştirme: Kuramlar ve uygulamalar*. Nobel Yayın.
- Ünverdi, M., ve Murat, M. (2021). Çocukta Dini İnançın İnşasında Soyut Kavramlar Yerine Hz. Peygamber Örneği. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), 47-65.
- Yapıcı, A. (2005). Günü ve İçerik Açısından Çocuk Duaları ve Dualara Yansıyan Sorunlar. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 5(2), Article 2.
- Yapıcı, A. (2005). "Günü ve İçerik Açısından Çocuk Duaları ve Dualara Yansıyan Sorunlar". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 57-93.
- Yavuz, K. (1987). *Çocukta Dini Duygu Ve Düşüncenin Gelişmesi (7-12) Yaş*. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Yavuz, K. (1994). *Çocuk ve din: 99 soruda*. Çocuk Vakfı.
- Yavuz, Y. Ş. (2012). "Vahiy", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/440-443.
- Yavuz, Y. Ş. (2007). "Peygamber", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 34/257-262
- Yavuzer, H. (1993). *Çocuk psikolojisi* (9. Basım). Remzi Kitapevi.
- Yeniçeri, C. (1969). İslam'da Helal, Haram Mantığı. *İslam Medeniyeti Dergisi*, 2(19), Article 19.
- Yeşilyaprak, B. (Ed.). (2007). *Eğitim Psikolojisi* (3. bsk). Pegem A Yayıncılık.
- Yılar, M. (2007). *5 Sınıf Öğrencilerinin Bazı Coğrafya Kavramlarını Anlama Düzeyleri ve Kavram Yanılgıları* [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi]. Erişim tarihi: 25 Nisan 2023. Erişim tarihi: 20 Şubat 2024. <https://avesis.atauni.edu.tr/yayin/51dec063-76fe-4dd5-b097-c3e11a6e1546/5-sinif-ogrencilerinin-bazi-cografya-kavramlarini-anlama-duzeyleri-ve-kavram-yanilgilari>
- Yıldırım, A. (1999). Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi. *Eğitim Ve Bilim-Education and Science*, 7-17. <https://hdl.handle.net/11511/80803>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri (10. Baskı)*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yurtseven D. Hedef Kitleyi Tanıyalım. http://mail.baskent.edu.tr/~20294444/portfolyo/hedef_kitle.html

EKLER

EK-1. Görüşme Soruları

Ortaokul Öğrencilerinde Dini Kavramların Algılamasına Yönelik Bir Değerlendirme

Çorum Merkez Necip Fazıl Kısakürek Ortaokulu 5,6,7,8. Sınıf öğrencilerine yönelik 5'er öğrenci ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmış olup görüşmelerin tamamı araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde standart bir anket formu yerine, odak grup toplantısı sonucunda hazırlanan Allah inancı ve tasavvuru, ahiret hayatı (ölüm, cennet ve cehennem), peygamber inancı, görünmeyen varlıklar (melek ve cin), dua ve muhteviyatı, ibadet konularına ilişkin açık uçlu sorular kullanılmıştır.

MÜLAKAT (GÖRÜŞME) SORULARI

1. Allah (Tanrı) denildiğinde aklına neler geliyor? Allah'a karşı hissettiğin duyguların nelerdir?
2. Ahiret kavramı senin için neler ifade ediyor?
3. Peygamber hakkında ne biliyorsun ve ne düşünüyorsun? Peygamberin amacı nedir? Peygamber kime denir?
4. Sen hiç dua eder misin? Dua insanlar/inananlar için ne ifade eder? Eğer dua ediyorsan nasıl ve zaman dua edersin
5. Vahiy nedir? Bu kavramı anlamlı bir cümlede kullanabilir misin?
6. Helal/haram kavramları senin için ne anlam ifade ediyor?
7. Şehitlik hakkında ne düşünüyorsun?
8. İman/İslam sence nasıl tarif edilir?
9. Mahşer ne demektir? Mahşer gibi terimi ne anlama gelir sence?
10. Tasavvuf kavramı hakkında neler biliyorsun?
11. Hadislerde geçen ihsan hakkında bilgin var mı?
12. Kader/takdir ne anlama gelmektedir?
13. Zekat ve sadaka arasında nasıl bir fark vardır?
14. Peygamber sünneti ne anlama gelir?
15. Tevekkül kavramını açıklar mısın?
16. Sünnetullah kavramı hakkında bilgin var mı?

EK-2. Etik Kurul İzni

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
GİRİŞİMSEL OLMAYAN ARAŞTIRMALAR ETİK KURULU

Sayı : 2023-191

06/07/2023

Konu: Başvuru Değerlendirme Sonucu

Sayın Prof. Dr. Macid YILMAZ

Etik Kurulumuza yapmış olduğunuz başvurunuzla ilgili kurul kararımız ve ilgili bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Bilgilerinize rica ederim.

Başkan

Başvuru Numarası	2023-245
Sorumlu Araştırmacı	Prof. Dr. Macid YILMAZ
Araştırma Başlığı	Ortaokul Öğrencilerinde Dini Kavramların Algılanmasına Yönelik Bir Değerlendirme
Toplantı Tarihi	03.07.2023
Karar Numarası	2023-09

- Araştırma başvurunuz etik açıdan uygun bulunmuştur.
- Araştırmaya Kurum İzni/İzinleri alındıktan sonra başlanması uygun bulunmuştur.
- Başvurunun, ekte belirtilen düzeltmelerin yapılması halinde tekrar değerlendirilmesine karar verilmiştir.*
- Araştırma projesi etik açıdan uygun olmadığından başvurunun reddine karar verilmiştir.

